ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ماخمۇتجان ئىسلام
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام
مەسئۇل كوررېكتورى: ئازاتگۈل

ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۇڭ كوچىسى №54)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتر 1/32
باسما تاۋىقى: 7.5 قىستۇرما ۋارىقى: 4
1987 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
1988 - يىل 2 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىرازى: 1,600 —— 1
ISBN7 — 228 — 00138 — 9/I.53
باھاسى: 1.70 يۈەن

www.uyghurkitap.com

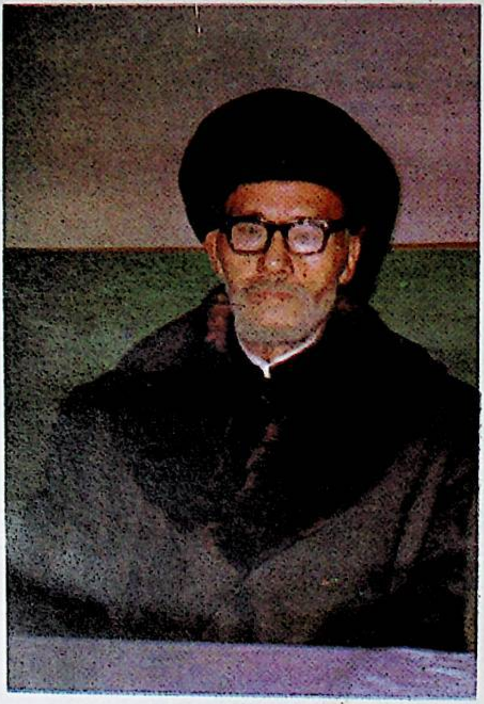

مۇھەررىردىن

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان ئەھمەد زىيائىنىڭ نامى كەڭ كىتابخانلىرىمىزغا تونۇشلۇق. ئۇ ئۆزىنىڭ يېرىم ئەسىرلىك ئىجادىي ئەمگىكى بىلەن خەلقىمىزنىڭ قەلبىدىن مۇھتەرەم ئورۇن ئېلىپ كەلدى.

ئەھمەد زىيائى 1913 - يىلى قەشقەرنىڭ يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى خانئېرىق يېزىسىدا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر مەرىپەتلىك ئائىلىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاتىسى موللاخۇن ھاجىم مەككە ۋە مەدىنىدە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، شۇ زامان ئىلمىنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن مەشھۇر مۇدەررىس، مەرىپەتپەرۋەر شائىر بولۇپ، شەخسىي كۈتۈپخانىسى بار ئىدى. ئەھمەد زىيائىي شۇڭا كىتابلار دۇنياسى ئىچىدە ئۆسۈپ چوڭ بولدى. موللا ھاجىم ئۆزى شېئىر يېزىشتىن تاشقىرى، تالىپلىرىنىمۇ شېئىر يېزىشقا ئىلھاملاندۇراتتى. بۇ ھال ئەھمەد زىيائىنىڭ كىچىكىدىنلا شېئىرىيەتكە قىزىقىشىنى ئويغاتتى. ئۇ ناۋائىي، فۇزۇلى، شىرازى، ھۆۋەيدا ھەمدە ئاتىسىنىڭ شېئىرلىرىنى يادلىدى، ئۆزىمۇ شېئىر يېزىشقا كىرىشتى. 30 - يىللارنىڭ باشلىنىشى بىلەن تەڭ ئانا تىلى ۋە باشقا تۈركىي تىللارنى، شۇنداقلا ئەرەب، فارس تىللىرى ۋە ئۇلارنىڭ قائىدە - قانۇنلىرىنى پۇختا ئىگىلەپ، بۇ تىللاردىكى دىنىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى مۇتالىئە قىلىپ زاماندىشلىرى ئارىسىدا تونۇلدى.

ئەھمەد زىيائى 1935 - يىلى 11 - ئايدا قۇتلۇق ھاجى شەۋقىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىدىكى «يېڭى ھايات» گېزىتىگە كو-

www.uyghurkitap.com

رۇنلىشىپ گېزىتچىلىك ھاياتىنى باشلىدى، ھەر خىل ئەسەرلىرىنى ئې-
لان قىلدى. كېيىنچە بۇ گېزىت «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» دەپ
ئۆزگەرتىلدى. بۇ گېزىتنىڭ تىراژى ئەينى يىللاردا ئەڭ كۆپ
بولۇپ، سەھىپىلىرى رەڭدار، مەزمۇنى مول ۋە يېڭى ئىدى، بۇ گې-
زىت خەلق ئاممىسىنىڭ ئېڭىنى ئويغىتىش، ئۇلارنى قوزغىلىپ نا-
دانلىق ۋە جاھالەتكە قارشى كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇش
رولىنى ئوينىغانىدى. 1938 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا قۇتلۇق ھاجى
شەۋقى تۈرمىگە تاشلاندى، «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ بارلىق
مەسئۇلىيىتى ئەھمەد زىيائىنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. ئۇ بۇ ۋەزىپىنى
1943 - يىلىنىڭ باشلىرىغا قەدەر بېجىردى. گېزىتتە تەشۋىق قىلىن-
غان ئىلغار پىكىرلەر ۋە دېموكراتىيە، ھۆررىيەت سادالىرىدىن قورق-
قان ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئەھمەد زىيائىنى نەزەربەند قىلىپ،
كۆزىگە يېقىن تۇتۇش ئۈچۈن 1943 - يىلى 4 - ئايدا ئۈرۈمچى-
گە — «شىنجاڭ گېزىتى» گە يۆتكىدى. ئۇ 1944 - يىل 3 - ئاي-
غا قەدەر مەزكۇر گېزىتنىڭ ئەدەبىيات بېتىدە ئىشلىدى. تولۇق
بىر يىلغىچە يەتمىگەن ئەنە شۇ قىسقىغىنا بىر مەزگىل ئىچىدە،
ئۇ «رابىيە-سەئىدىن» ئوپېراسىنى، «مۇھەببەت ۋە ھايات» قاتار-
لىق كۆپلىگەن شېئىرلارنى يېزىپ ۋە ئېلان قىلىپ ئەدەبىيات سا-
ھەسىدە چوڭ تەسىر قوزغىدى. لېكىن شائىرنىڭ ئەركىن پىكىرلى-
رى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىگە مۇخالىپ كەلگەنلىك-
تىن، ئۇ 1944 - يىل 3 - ئايدا تۈرمىگە تاشلاندى. شائىر 1946-
يىلى 6 - ئايغىچە تۈرمە ھاياتىنى باشتىن كەچۈردى. ئۇ ئەركىن-
لىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ، سودا
كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ، لاداخ سەپىرىنى باشلىدى. بۇ سەپەر ئۇ-
نىڭ كېيىنچە «لاداخ يولىدا كارۋان» ناملىق خاتىرە شەكىللىك
پوۋېستىنى يېزىشىنى مول ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىدى. شائىر 1947
يىلى ئەتىيازدا سەپەردىن قايتىپ «11 بىتىم» مۇناسىۋىتى بىلەن
«قەشقەر گېزىتى» نىڭ مەسئۇلى بولدى. ئاردىن ئانچە ئۇزۇن،

ئۆتمەي ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي تىنچىتىش نەتىجىسىدە گېزىت نەشر قىلىنىشتىن توختىدى. كېيىنچە «ئاڭ گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، ئەھمەد زىيائى گېزىتنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي «ئاڭ گېزىتى» نەشردىن توختاپ، «قەشقەر گېزىتى» دېگەن نامدا نەشر قىلىنىشقا باشلىدى. ئەھمەد زىيائى 1952-يىلىغا قەدەر بۇ گېزىتنىڭ مەسئۇللۇقىنى ئۆتىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى مەزگىللەردە، شائىر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىشلىدى، ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللاندى.

ئەھمەد زىيائى 1923 - يىلى 10 ياش ۋاقتىدا شېئىر يېزىشقا كىرىشكەن بولۇپ، 1926 - يىلى 13 ياش چېغىدا «گۈل ۋە بۇلبۇل» ناملىق داستانىنى يازغان. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ «قارا كۆزلەر»، «نۇرلۇق ھايات»، «ۋاڭ جىڭۋى»، «رابىيە - سەئىدىن» قاتارلىق دراما، ئوپېرالارنى، «تۇرمۇش سازىنىڭ بۇزۇق پەردىسى»، «پىداكارلىق مېدالى» دېگەندەك پوئېما - داستانلارنى، «ياش يازغۇچىلارغا ياردەم» قاتارلىق ئىلمىي - نەزەرىيىۋى ماقالىلەرنى يازدى. 1947 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە ئەھمەد زىيائىنىڭ «توزۇماس چېچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» دېگەن ئۈچ كىتابى نەشر قىلىندى. ئازادلىقتىن كېيىن، شائىر «نەي ساداسى»، «سايرا»، «ۋەتەن ـــ تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى» قاتارلىق شېئىرلارنى، «تارىخىي مىراس ‹قۇتادغۇبىلىك› تەرغىبىسىدا» دېگەندەك ئىلمىي ماقالىلەرنى يازدى. 1985 - يىلى شائىرنىڭ چوڭ ھەجىملىك داستانى «رابىيە - سەئىدىن» مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. شائىر «رەۋزەتوست سافا» (دوستلار گۈلىستانى)، «بۈيۈك ھون ئىمپېراتورلۇقى تارىخى»، «ئىسلام پەلسەپە تارىخى»، «قۇتادغۇبىلىك ئىنجۇمەلىرى»، «‹قۇتادغۇبىلىك› ئىندېكىس» دېگەندەك كىتابلارنى پارس ۋە تۈركچىدىن تەرجىمە قىلدى. نىزارىنىڭ «رابىيە - سەئىدىن»، موللا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

شائىرنىڭ «زەپەرنامە» داستانىنى نەشرگە تەييارلاپ، كىتابخانلىرىمىزنى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ نادىر ئۈلگىلىرى بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى پارلاق نامايەندە «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نەزمە يەشمىسىنى نەشرگە تەييارلاشقا قاتناشتى.

شائىرنىڭ ئەسەرلىرىدە ۋەتىنىنىڭ ئازادلىقى، مۇستەقىللىقى مەدھىيىلەنگەن، ئازادلىق ۋە ئەركىنلىك جەڭچىلىرى كۈيلەنگەن، جاھالەت، نادانلىق، قاششاقلىق، خوراپىيلىق پاش قىلىنغان، قاراڭغۇ ئۆتمۈشنىڭ پاجىئەلىرى، قانلىق زۇلۇملىرى سۆكۈپ تاشلانغان، مەرىپەت، ئەمگەكچانلىق، چىن مۇھەببەت، ساداقەت، چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەرغىب قىلىنغان، ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شائىرنىڭ خېلى نۇرغۇن ئەسەرلىرى يوقالغان بولغاچقا بۇ توپلامغا كىرگۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولالمىدۇق. كەڭ كىتابخانلارنىڭ بۇ جەھەتتە بىزنى كەچۈرۈشىنى، ئەھمەد زىيائىينىڭ يوقالغان ئەسەرلىرىنى تېپىشتا بىزگە ياردەملىشىشىنى ئۈمىد قىلىمىز، شۇنداقلا بۇ پېشقەدەم شائىر، دراماتورگ ۋە ئەدەبىياتشۇناسىمىزنىڭ ئىجادىيىتىگە مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

مۇندەرىجە

تۇزۇماس چېچەكلەر

يۇرت - ئەل ئۇچۇن 1

ۋەتەن - تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى 2

نەي ساداسى 6

ئاختۇرۇپ يۇردۇم مەھبۇبىنى 13

كىشىلىك كۈلسە خۇشلۇق بىرلە كۈل 14

ھەيرەت ئىچرە 15

كونا يولداش بىرلە 16

ھەمىشە باھار ئاگا 16

شائىر خىيالى 17

قېنى تاڭنىڭ نەسىمى 18

تىلەك 19

خوپ 20

ئۆمرۈڭ ئۆتەر سۇدەكلا 21

تەربىيەت 21

ياخشىلىقنى يار تۇت 22

ئىچكىنىڭ كىمنىڭ قېنى 23

يار كېلۇر 24

يۈزلىرىڭ گۈلمۇ ياكى 24

كەلمىدى يار 25

جاھان گۈلزارىدا 26

جاھان لەنگەر 27

كۈلنارقىز 28

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تۈمەن گۈلى 29
گۈل تولا گۈللۈكتە، ئەمما 30
يۈرەكنى ئۆگەت خەلق غېمىگە 30
باغرىمغا سالدى كىرپىكلىرىڭ داغ 31
سۆزلىسەم داغدىمەن 32
جاھانغا باق چوڭقۇر نەزەردە 34
كۆڭۈل ئالماق ھەممىدىن ئەۋزەل 35
بولاي دېسەڭ غەمدىن خالاس 36
ئۆمۈر كەتمەكتە ئېقىن سۇدەك 36
كۆزگۈل 37
بىلدىم 38
كۈرەشچان بولمىغۇنچە 39
ئەل ناخشىسىدەك 39
ئوخشارمۇ 40
بولماس يىلاننى قويۇنغا سېلىپ 42
كۆڭلۈمگە خىتاب 43
كۆرۈپ ئىلمىي چېچەكلەرنى 43
بۇلبۇلغا خىتاب 44
ئارزۇ 45
سېلىپ مېھرىڭنى كۆڭلۈمگە 46
قىز كۆڭلىنى باستى غەم 47
چىن مۇھەببەت بولسىلا 48
سۆيۈن كۆڭلۈم 48
كۆڭۈل گەر رەنجىسە 49
كەتمىگەي ھەرگىز سېنىڭ يادىڭ 50
ھايات جەڭ 50
ۋەتەن گۈلزارى ياشنايدۇ 51
گۈزەل دىيارىم 53

ئىلىم سۆيگۈسى دىلىدا................................. 55
دېدىم، دېدى..................................... 58
سايرا.. 59
رۇبائىيلار.. 61
قىتئەلەر.. 67
رابىيە - سەئىدىن.................................. 72
ئەدەبىي ماقالىلار
ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۇنىڭدىن
ئۆگىنىدىغانلىرىمىز.................................. 106
كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ قەدىمىلىكى ۋە ئۇنىڭ چەت
تىل تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى 120
تارىخىي مىراس «قۇتادغۇبىلىك» توغرىسىدا 135
«قۇتادغۇ بىلىك» كىمنىڭ ۋە ئۇنىڭ تىلى قايسى تىل... 217

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

توزۇماس چېچەكلەر

يۇرت - ئەل ئۈچۈن...

يۇرت - ئەل ئۈچۈن تارتقان ئەلەمنى،
شاھلىق تەختىگە قىياس ئەتكۈلۈك.

خەلق يولىدىكى بىر مىنۇت قايغۇ
مىڭ يىللىق راھەت ئۈچۈن يەتكۈلۈك.

جاھان، شۇ جاھان، كەلگەنلەر كېتەر،
ئۆزدىن ياخشى ئىز قويۇپ كەتكۈلۈك.

ياخشى ئىز نېمە؟ ئەل ئۈچۈن خىزمەت،
ئەمەس ياخشى ئىز مال بىلەن مۈلۈك.

ئەلنىڭ ھاياتى ئەگەر تىلەركىن
جاننى، شادلىنىپ ئۇنى بەرگۈلۈك.

تىرىشىپ ئالغا چەكسىز ھەم مېھنەت،
تارىخ چەرخىنى ئالغا سۈرگۈلۈك.

زامان گەرچە ئۇ نامەرد زاماندۇر،
مەرد يىگىت بولۇپ دەۋران سۈرگۈلۈك.

ھايات كۈرەشتىن ئىبارەت ئېرۇر،
توسالغۇلارنى كۈرىشىپ يەڭگۈلۈك.

غايىلىك شەخسكە دۈشمەن كۆپ بولۇر،
ئۇنداق دۈشمەننى توزانغا كۆمگۈلۈك.

شەخسىي دۈشمەنلىك يىگىتلىك ئەمەس،
يۇرت - ئەل دۈشمىنىنى دۈشمەن بىلگۈلۈك.

ئۇتتۇق ئالماققا چىدامىلىق شەرتتۇر،
قىيىنچىلىققا چىداپ كۆرگۈلۈك.

تاماگەر بولۇپ تىرىك تۇرغۇنچە،
قانائەت قىلىپ ئاچتىن ئۆلگۈلۈك.

بۇمۇ ھەم يەنە يىگىتلىك ئەمەس،
ئىشلەپ لوقما يەپ ئازادە يۈرگۈلۈك.

سەئى غەيرەتكە تايىنىپ تۇرۇپ،
مۇراد غۇنچەسىن زاماندىن ئۈزگۈلۈك.

تۈلكىلىك قىلىپ ھايات سۈرگۈنچە،
شىرانە سۆۋلەت بىلەن ئۆلگۈلۈك.

ئەلنىڭ بەختىنى كۆزلەپ ئەي زىيا،
يىغلىسا يىغلاپ، كۈلسە كۈلگۈلۈك.

1947 - يىل

ۋەتەن - تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى...

(تەرجىئى بەند)

ئىناقلىق گۈلى، كىممۇ سۆيمەس سېنى،
ئى بەختلىك ھاياتنىڭ گۈزەل گۈلشىنى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبكتى
www.uyghurkitap.com

كېتەلمەس ساڭا ئوخشىشىپ ھېچقاچان،
قۇياش، ئاي ۋە يا سۇبھىنىڭ كۈلگىنى.
تەرەققى ۋە شەۋكەت پۈتۈن سەن بىلەن،
ئى، بىرلىك سائادەت دۇرىنىڭ كېنى.
كىمكى سېنى كۆڭلىدىن سۆيمىسە،
مۇقەررەر ئۇدۇر ئەل، ۋەتەن دۈشمىنى.
ئۇپۇقتا شەپەق بىرلە ھەر سۇبھى - شام
يېزىلماقتا خەتكىم، شۇدۇر مەزمۇنى:
ۋەتەن — تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

خىيال، ئەقىل، تەپەككۇر بۇلار ھەر بىرى
يېيىشتى قاناتىنى ئۆتمۈش سىرى،
چېكى يوق ئۇ بوشلۇقتا جەۋلان قىلىپ،
كېتىشتى ئۇچۇشۇپ ناھايەت نېرى.
تەسەۋۋۇردىن ئارتۇقچە تېزلىك بىلەن،
قېقىلدى ناھايەت ئېگىزدە پەرى.
فەزانى① مۇشۇنداق ساياھەت قىلىپ،
گۈزەل نەرسىگە چۈشتى كۆزنىڭ قىرى.
ئىدى ئۇ زامانىنىڭ تەۋارىخ تومى.
ۋاراقلاندى بەتلىرىنىڭ ھەر بىرى،
ئۇلار كۆزى ئالدىدا بولدى ئايان.
ھاياتىنىڭ سىنالغان مۇشۇنداق قۇرى:
ۋەتەن — تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.
بۇلار قىلدى سەير مۇڭدىشىپ ئۆزئارا،
دېدى ئەقىل يولداشلىرىغا: قارا!

① فەزا - ئاسمان بوشلۇقى

ئىناقلىق گۈلىدىن زوق ئالمىغان
كىشىنىڭ ئىچىدۇر قازاندىن قارا.
ئىرۇر بىرلىك ئۇ، بىر خازانسىز باھار،
ئۇنىڭ بىرلە ياشنار شەھەر، تاغ - دارا.
چېچىلاڭغۇلۇق، ئىختىلاپ بىر بالا،
ئۇنىڭ ياراسىدۇر ساقايماس يارا.
گۈزەل بىر ھاياتنىڭ خۇشھال سىرىنى،
يېزىلغان مۇشۇ قۇر ئىچىدىن ئارا:
ۋەتەن — تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

بۇ بىرلىك، ھايات بەخش قۇياشتۇر ھامان،
ئىرۇر چېچىلىش، قارا زۇلمەت تۇمان.
بۇ ئۆتكەن زامانغا قارالسا ئەگەر،
ئىناقسىز بولۇشتۇر ياماندىن يامان.
راۋاج ياكى روناق تېپىپ ئۆتمىگەن،
ئىناق بولمىغان ئەل ئىشى ھېچقاچان.
تىلى، كۆڭلى بىر بولمىغان خەلق سۇپى
ھەمىشە كۆرۈپ كەلدى قاتتىق زىيان.
ئىناقلىق ئاساسىدا دەۋر ئەيلىگەچ
تىنچ ئايلىنار يەر، قۇياش، ئاسمان،
سېلىنسا ئەگەر مەنىۋى بىر قۇلاق،
جاراڭلاپ كېلۇر شۇ سادا ھەر زامان:
ۋەتەن - تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

يار ئۇ بولمىسا يار بىلەن ئىتتىپاق
قاچاندا بېرەلەيدۇ زوق، ئىشتىياق،

www.uyghurkitap.com

ئىناقلىق سۈيىدىن سىراپ بولمىسا،
ئاخىر چۈشىدۇ باشقا دەردى پىراق.
گۈزەل يارنىڭ ۋەسلىدىن ئايرىلىپ
جۇدالىق ئوتىدا كۆيەر ئۇ بىراق.
نە ئىشرەت، نە تۇرمۇش، نە ئارام ئۇڭا،
قارا تۈنلىرى ھەرگىز بولمايدۇ ئاق.
يۈكسەك غايىلەرگە بولار يەتكىلى
ھەقىقەتتە بولغاندا چىن ئىتتىپاق.
سائادەت ئىناقلىقتا باغلىق ئىرۇر،
ئۈپۈققا يېزىلغان مۇشۇ قۇرغا باق:
ۋەتەن ـ تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

دېدى پىكىر ـ خىيالغا خىتابەن ئەقىل:
بولۇر ئىتتىپاق نېمە قىلسا ھاسىل؟
ئىرۇر ئىتتىپاق ئىككى نەرسە ئارا،
ئەگەر ئىككىسى بولسا ئۇ ئىككى خىل،
بۇ چاغدا ئىناقلىق ئۆزى يوق بولۇر،
بۇڭا تۈز بىلەن ئەگىر ئوبدان دەلىل.
ھەر ئىككى تەرەپ تەڭ تىرىشقاندىلا
ئۈزۈلمەس بۇ ئىككى ئارادىكى قىل.
«قۇتادغۇ بىلىك» تىكى شۇ بېيىتلىنى
ئوقۇپ ئۈستىدە بىر پىكىر ئەيلىگىل:
«سەنى سىز تەسەلەر ئانى سىز تىگىل،
تاقى ئاندا يەگرەك يانۇت سۆزلىگىل.
قىيا ياڭقۇسىدىن قوزى بولمىغىل،
سەنى سەن تەسەلەر ئانى سەن تىگىل.»
«سېنى سىز دېسەلەر ئانى سىز دېگىل،

ئۇنىڭدىنمۇ ياخشى جاۋاب سۆزلىگىل،
قىيا ياڭقۇسىدىن تۆۋەن بولمىغىل،
سېنى سەن دېسەلەر ئۇنى سەنلىگىل.»
بوۋاڭنىڭ ئادالەت بۇ ھەق سۆزىنى
مۇھىم ئىتتىپاقلىق تارازىسى قىل.
مۇشۇ شەرت ئاساسىدا سەن ئەرتە - كەچ،
تۆۋەندىكى مىسرالىنى ئوقۇغىل:
ۋەتەن — تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

تەپەككۇر، خىيال ئەقىلغا قويدى قول،
دېيىشتى ئىناقلىق يولى مۇشۇ يول.
ئادالەت سۈيىدىن بېرىلمىسە سۇ
ئىناقلىق پېغىدا ئېچىلمايدۇ گۈل.
ئىناقلىق يوقىلىپ چىقار ئىختىلاپ،
يېتىم بولغۇسى بالا، خاتۇنلا تول.
نەچە دېسىمۇ ئاغزىدا ئىتتىپاق،
ئەمەلدە قىلالمايدۇ مەنانى ئول.
تەۋارىخ بېتىگە قارالسا ئەگەر،
يېزىلغان شۇ شەرت بىرلە، شۇ سۆز نوقۇل:
ۋەتەن — تەن ئېرۇر، ئىتتىپاقلىق جېنى،
يېقىملىق باھارى، گۈلى، گۈلشىنى.

1984 - يىل، فېۋرال، ئۈرۈمچى

نەي ساداسى

(قەسىدە)

كەل ئى دوست، نەي ئۈنىنى ئاڭلا ھەر تاڭدا تىيانشاندىن،
چىقار بۇ ئۈن جاراڭلاپ ياڭرىتىپ شاۋقۇنى ھەر ياندىن.

ئەجەب جان كۆيدۈرەر بىر ئۇن بىلەن كۈيلەيدىكەن ھەر تون،
ئۇنىڭ مۇڭلۇق ساداسى تىترىتىپ دىلنى ئۆتەر جاندىن.
قىلىپ ھەيران قۇلاق سالدىم بۇ ئۇنلەرگە بولۇپ تەشنا،
ئالاي دەپ ھەسسە بۇ نەيدە كۆمۈلگەن سىرى پىنھاندىن.
دېدىكىم: ئى نادان! گەر ئىستىسەڭ ئۆمرۈڭگە بىر مەنا،
ۋۇجۇدۇڭنى مۇنەۋۋەر قىل پۈتۈنلەي ئىلمۇ ئىرپاندىن.
يېتەكلەيدۇ ھەقىقەت سەيرىگاھىغا سېنى بۇ نۇر،
تاپالمايسەن بۇ نۇرنىڭ سىررىنى خۇرشىدى تاباندىن①.
دىلىڭدۇر كەڭرى بىر دۇنيا تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولماس،
تەپەككۇر قۇشلىرى تۇرغۇن ئېرۇر ھەيرەتتە ھارغاندىن.
ھاياتتا قانچە سىرلار بار، ئەقىل بىلمەكتىن ئاجىزدۇر،
بۇ سىرلارغا چۈشەنمەك تاشقىرىدۇر ھەددۇ ئىمكاندىن.
ئۆتەر بەزى ھاياتنىڭ ئەيشۇ ئىشرەتلەر ئارا ئويناپ،
شارابۇ ساز، مەھبۇبلار بىزەلگەن لالە - رەيھاندىن.
كېلۇر ئالدىڭغا گاھى شۇ قەدەر مۇدھىش بايابانكىم،
ئۇنىڭ ھەر ماڭدىمى تولغان پىراقۇ، دەردۇ ھىجراندىن.
ھەسەلنىڭ نېشى①، گۈلنىڭ خارى②، راھەتنىڭ جاپاسى بار،
باھارنىڭ بار خازانى، يازغىدۇر ئازار زىمىستاندىن،
شۇڭا ئىستەر ھايات سەبرۇ ساباتۇ، ئەقلۇ چىڭلىقنى،
كۆرەشنى، ئىلمۇ غەيرەتنى، پىداكارلىقنى ئىنساندىن.
ئەگەر سەن ئۆشبۇ خىسلەتلەردە مەھكەم تۇرمىساڭ دائىم،
ئۈزەلمەيسەن مۇرادىنىڭ غۇنچىسىنى بۇ گۈلىستاندىن.
تىرىدىش، ئىشلە، يىقىلساڭمۇ قوپۇپ قايتا يولۇڭنى ماڭ،
كىشى ھەر نەرسىكىم تاپتى، ئۇنى تاپتى تىرىشقاندىن.
كېرەكلىك شەخسى بول جەمئىيىتىڭگە سەنئىتىڭ بىرلە،

① خۇرشىدى تابان — پارلاق قۇياش

① نېش — ھەرە ۋە باشقا چاققۇچىلارنىڭ نەشتىرى

② خار — تىكەن

لاچىن ئەل ئالدىدا ھەر ۋاقىت ئۈستۈندۇر سېغىنغاندىن.
ئۆزلۈكىدە يوق ھۈنەر، سەن سەنئەت ئەھلىگە ھەسەت قىلما،
كۆرۈپتۇ كىم ياسالغاننى چىمەن ئالەمدە جىنغاندىن.
كامالەت پەزىل توپلاپ، شۇ بىلەن ماختانغىنىڭ ياخشى،
ساڭا يوق پائىدە ئانچە قۇرۇق گەپلەرنى ساتقاندىن.
تىرىشماستىن بېغىڭنىڭ گۈللۈكى ھەرگىز چېچەك ئاتماس،
بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى سەن سوراپ كۆر گۈلچى باغۋەندىن.
ھورۇنلۇق ھەمدە تەييارتاپ بولۇش بەكمۇ يامان ئادەت،
ئىبارەتتۇر بۇ ئىككىسى يىگىتلىكنى يوقاتقاندىن،
ئۇپۇققا ھال شەپەقتىن ھەر سەھەر شۇ خەت يېزىلغايكىم:
«ئەمەس ھېچ نەرسە تاتلىقراق ئۆزى ئىشلەپ يېگەن ناندىن».
ئەقىللىقلار بىلەن بول، قىلما جاھىللار بىلەن سۆھبەت،
زىيانلىقراق ئەمەستۇر ھېچ نەرسە دوست ناداندىن.
ئىلىم - جەھىل كۈن ۋە تۈندەك بىر - بىرىگە قارشىدۇر دائىم،
جاھىللار بىر شەپەرەڭدۇركى، رەنجىيدۇ تاڭ ئاتقاندىن.
بىلىمسىزدىن ئەقىللىق قانچىلىك نەپرەت بىلەن قاچسا،
نادانمۇ شۇنچە نەپرەتتە بىلىملىك بىرلە بولغاندىن.
تاپالمايسەن ھەقىقەت جەۋھىرىنى چەكمىسەڭ مېھنەت،
قاچان چىققاي مۇشەققەتسىز باھالىق لەئىللەر كاندىن.
قېيىنلىق تارتمىغۇچە تاپقىلى بولمايدۇ راھەتنى،
بوتا① دا ئېرىگەن چاغدا تاپار ئالتۇن باھا ئاندىن.
كۆڭۈل مەقسەتلىرىڭگە يەتمىگەندە بولمىغىن مەيۇس،
داۋاملىق كىم ئۈزلەپتۇ مۇراد غۇنچىسىنى دەۋراندىن.
مۇھەببەت سىرى — ئەسرارى ئېرۇر سىرلار ئارا بىر سىر،
ئاقىللار ئەقلى ھارغۇندۇر بۇ سىرنى كۆپ قېدىرغاندىن.
مۇھەببەتكە سەۋەب يالغۇز ئەمەستۇر نازىنىنلارلا،
چۈشەر ھەر دىلغا بىر ئىشىق شۇ نېمىنىڭ ئەكسى ئۇرغاندىن.

① بوتا — ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچا.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يۈزى گۈلدەك قىزىل دەپ، دائىما ماختايسەن يارىڭنى،
نەدەرسەن بۇ قىزىللىق بولسىمۇ ئالداپ ئۇيالغاندىن.
پەرىشان خاتىرەڭنى جەم ئېتەر دەپ ئويلىما ئەسلا،
ئېچۈك يەتكەي خاتىرجەملىك ساڭا زۇلفى① پەرىشاندىن.
ئاتالماس ئارۇ ئىففەتسىز كۆڭۈلنىڭ خاھىشى سۆيگۈ،
كېلەمدۇ مۇشكى — ئەنبەرنىڭ ھىدى ئەخلەتچى — گوداڭدىن.
ھەقىقىي تۇيغۇ يوق دىلدا مۇھەببەت گۈللىرى ھىدسىز،
ئېچۈككىم ئاينەبى بەھرى چۈشكەن ئەكسى بوستاندىن.
مۇھەببەت گۈل، تۈرى سانسىز، سۆيەر ھەر دىل ئۆزى بىر گۈل،
ئۇنىڭغا ئىشتىياق باغلاپ ھۇزۇرىنى كۈتەر ئاندىن.
ۋەتەنپەرۋەر يىگىت بول، بولمىغىن ئەلدىن جۇدا ھەرگىز،
كۆيەر گۈل شاخى گۈلخاندا كېسىلگەندە گۈلىستاندىن.
مۇھەببەت — چىن مۇھەببەت، مانا شۇدۇر بىباھا گۆھەر،
ئەجەب راھەتلىنۇر جانلار قۇشى شۇ گۈلگە قونغاندىن.
خىيال ھەرگىز سىنىڭ تەشنالىقىڭنى قاندۇرالمايدۇ،
بولامدۇ تەشنالار سىراپ، ساراپ② دەرياسى ئاققاندىن.
تەپەككۇر باشقا، ئەقىل باشقا، خىيال باشقا، بۇنى ئايرى،
كىشى ۋەيران قىلۇر ئۆزىنى خىيالىي خامنى قىلغاندىن.
كۆڭۈل نازۇك خەزىنە، قىلمىغىل ھەرگىز ئۇنى ۋەيران،
ھەزەر قىل زۇلۇم تىغىدىن دىلى ئازاردا بولغاندىن.
غېرىبلار، خانىۋەيرانلارنى كۆرسەڭ ياردەمدە بول،
ئېچىلغاي بەختى ئىنساننىڭ رىياسىز خەيرى - ئېھساندىن.
ئېزىلگەن مەزلۇم ئەللەر ئاھىدىن قىلغىل ھەزەر، ياغقاي
بۇ ئاھ تەشكەن تۆشۈكلەردىن بالا بېشىڭغا ئاسماندىن.
ئۆزۈڭگە دوست توپلا بولمىغىل مۇمكىنقەدەر دۈشمەن،

---

①زۇلفى — چاچ

②ساراپ — ھاۋا قىزىغاندا چۆلدە كۆرۈلىدىغان ھارارەت دەرياسى. يىراقتىن سۇ كۆرۈنىدۇ، يېقىن بارسا ھېچنېمە يوق

ۋاپادار دوست يىغىش ياخشى كۈمۈش - ئالتۇننى يىغقاندىن.
ۋە لېكىن دوست - دۈشمەن ساقلىنىپ بولمايدىغان ئەھۋال،
بولۇر دۈشمەنلىرىڭ دوست، دوست - دۈشمەن دەۋرى - دەۋراندىن.
دېمەك، ھەر ئىككىسىدە ئۆزگىرىش يۈز بەرگۈسى دائىم،
بۆلەك بىر باشقا يول يوقتۇر بۇڭا تەييار تۇرغاندىن.
دېمىش بىر پەيلاسوپ: «دوستۇڭغا بەرمە ھەممە سىرىڭنى»
ئەگەردە دۈشمەن ئولسا ساقلىنالماي قالىسەن ئاندىن.
شۇنىڭدەك دۈشمىنىڭگە ئەيلىمە ھەممە يامانلىقنى،
ئەگەر دوستۇڭغا ئايلانسا خىجىلسەن كۆڭلى سۇنغاندىن.
كۈچۈم بار، بىر يولى يەنجىپ قىلۇرمەن يوق دېمە ھەرگىز،
ھەزەر قىل دەرد چەككەن قەلبىنىكى دەھشەتلى ۋولقاندىن.
ئېنىق بىلكى، پەلەك چەرخى داۋام ماڭمايدۇ مەيلىڭچە،
ھېسابات بېرىسەن بىر كۈن زۇلۇم تىغىنى چاپقاندىن.
يېقىن دوستتىن كۆرۈلسە ناموۋاپىق ئىش، كەچۈر ئانى،
ئەمەس ئەيىبلىك سۈزۈك سۇ، ئانچە - مۇنچە خەس ئېقىتقاندىن.
خازانسىز بىر گۈلىستاندۇر ئەدىبلىك باغۇ بوستانى،
ئۇڭا يەتمەس زىيان - زەخمەت جاھان جۇتلارغا تولغاندىن.
كىشىنىڭ ئېتىبارى، ئىپتىخارى، قۇدرىتى سۆزدۇر،
بىلۇرسەن پەرق ئېتەر ئىنسان مۇشۇ سۆز بىرلە ھايۋاندىن.
شۇڭا بۇ قۇدرىتىڭنى ناموۋاپىق جايغا سەرپ ئەتمە،
قەلەم تەگلىك چېكەر ئىلكىڭدە، ناچار سۆزنى يازغاندىن.
يامان سۆز سۆزلىگۈچە سۆزلىمەي قويغان ئېرۇر ياخشى،
بويۇن زۇننارسىز خوپراق ئىششەك مۇنچاقنى ئاسقاندىن.
تەپەككۇر قۇشلىرى شۇنداق ئاجايىپ تېز پەرۋاز كىم،
پۈتۈنلەي تاشقىرىدۇر تېزلىكى ئۆلچەم ۋە مىزاندىن.
مانا بۇ قۇش سېنىڭ ئىلكىڭدىدۇر ئى يازغۇچى بىلسەڭ،
تىرىش، پەرۋازىدىن قايتسۇن ئېلىپ سىر مارىس، چولپاندىن.
تەپەككۇر ئەيلە! يازا! يازغان سۆزۈڭ كۆپ مەنىدار بولسۇن.

www.uyghurkitap.com

نە ھاسىل پايدىسىز سۆزدىن قۇرۇق قۇرلارنى تىزغاندىن.
يىراقنى ئويلا، ھەرگىز قىسقا ئوي بىناقىۋەت بولسا،
كىشى بىناقىۋەتلىكتىن تولا چاغ ئايرىلۇر جاندىن.
«تۆۋەننى قىسقا كەس ئويغۇر، ياغاچ كەسسەڭ ئۇزۇنراق كەس»①
بوۋاڭ شۇنداق سالاتتى جار ئۆتمۈشتە تىيانشاندىن.
ئۈمىدلىك بول، ئۈمىدسىزلىك كىشىگە ئەڭ ئېغىر ئاپەت.
نەسىۋىسى ئۈمىدسىزنىڭ مۇرادسىزلىق بۇ داستاندىن.
ئۈمىددۇر روھ پەرۋەر تەن بىلەن جېنىڭغا زور قۇۋۋەت،
قارا ئۈمىد كۆچىنى سەن ھوسۇل خۇشتارى دېھقاندىن.
قاناتى بىرلە قۇش ئۇچسا، ئۇچۇر ھىممەت بىلەن ئادەم،
زىيانلىقراق ئەمەس ھېچ نەرسە پەس ھىممەتتە بولغاندىن.
كۆرەش دۇنياسىدا مەقسەت قۇشىنى ئوۋ قىلۇر بولساڭ،
يېتەلەيسەن بۇ مەقسەتكە ئۈمىد نۇرىنى قۇرغاندىن.
كۆزى ئاچ تويمىغۇرلۇقتىن ئۆزۈڭنى ساقلىغىل زىنھار،
بولۇپ قالما چۈمۈلىدەككى چىشلەر ئۇچرىغان داندىن.
قانائەت تاغىغا قون، بول ھۇما② دەك ھەممىدىن ئازاد،
كېتەر قەدرىڭ چىۋىندەك شىرىلىك ھەر جايغا قونغاندىن،
ئۆزۈڭنى تۇت كىچىك، ھەرگىز تەكەببۇرغا ئورۇن قويما،
نە ھاسىل مېۋىسىز شاختەك ئۆسۈپ شۇنداق غادايغاندىن.
غۇرۇرى بار كىشىلەرنى يەنە ئېيتما تەكەببۇر دەپ،
مەزەللەتكە③ تاۋازۇ نام ئىبارەت سىرق يالغاندىن.
غۇرۇرى بولمىغان شەخستە كۆرەش روھىنى تاپماق تەس،
مەزەللەت قوللىرىدۇر نائۈمىد ئىززەت شەرەپ - شاندىن.
غۇرۇر بىرلە تەكەببۇر، خارلىق بىرلە تاۋازۇنىڭ،
چېكى بار پەرق ئېتەر ھەركىم ئەقىل شەمئىنى ياققاندىن.
كىچىكلەرگە ھاقارەتلىك قاراشتىن دائىما ساقلان،

---

① «تۈركى تىللار دىۋانى» دىكى خەلق ماقاللىرىدىن
② ھۇما — چىرىگەن سۆڭەك يەيدىغان قۇش، قانائەت سىمۋولى
③ مەزەللەت — خارلىق

قىلۇر بەزىدە يىڭنە ئەڭ مۇھىمراق ئىشنى بازغاندىن.
كىشىلىككە زىت ئولغان ھەممە ئىشتىن تۇت يىراق ئۆزۈڭنى،
تىرىش بارلىق جەھەتتە پاك بولۇشقا ئەيىب - نۇقساندىن.
ئۆزۈڭنى پاك تۇتماي باشقىلاردىن رەنجىسە بولماس،
نە ھاسىل يۈزدە كىر، ئەينەك قاراپ، ئەينەكنى چاققاندىن...
ئاخىردا نەي ساداسى شۇ قەدەر مۇڭلۇق تۈس ئالدىكىم،
بۇ ئۈن تەسىرىدىن تولدى يۈرەكلەر ھېس، ھاياجاندىن.
دېدى نەي: ئى كىشى ئويغان! غەپلەت ئۇيقۇدا ياتما،
كېتەر بىر خىش ھاياتىڭدىن مىنۇت ئۆمرۈڭ يوقالغاندىن.
غەنىمەتتۇر ھاياتىڭ، ياشلىقىڭ، ھەرگىز زايا قىلما،
نە پايدا ۋاقتى ئۆتكەندە يېگەن قاتتىق پۇشايماندىن،
بولۇر بىر كۈن قارا بېشىڭ چېچەكلىك شاخلىدەك ئاپئاق،
ئېگىلۇر سەرۋىدەك قەددىڭ، قالۇرسەن ھەممە دەرماندىن.
ئېپار بېشىڭغا سۈرتۈلگەي زامانىڭ قولىدىن كافۇر،
كۆرەرسەنكىم تېنىڭدە ئۆزگىرىش ياشلىق يوقاتقاندىن.
ئاچۇرسەن شۇندا ئۇيقۇدىن كۆزۈڭنى سەسكىنىپ، ئەمما
تاپالمايسەن بۇ دەردىڭگە داۋا ئەيسا ۋە لوقماندىن.
نەتىجە شۇ ئىكەن ئەمدى نېمە ئىش قىلغۇلۇق ئاخىر،
ئۆزۈڭ تاپ چارىسىنى تەكشۈرۈپ سەن ئەقلىي دىۋاندىن.
يېشىل، كۆك گۈمبىزى گىرۋەكلىرى ئالغاچ شەپەقتىن رەڭ،
چىقاردى نەي ئاخىرقى ئۈن، ئىبارەت ھىجرۇ ئارماندىن.
دېدى: قۇرۇغان قومۇشمەن، چىقتى مەندىن شۇقەدەر ھېكمەت،
بۇنىڭ ئەسرارى شۇدۇر كىم، سۇ ئىچكەنمەن نەيستاندىن①.
ئۆزۈم ئۈنگەن توپا ھەم ئەسلى نەسلىمدىن قۇۋۋەتلەنگەن،
ۋۇجۇدۇمدا تۆشۈكلەر، نەغمە - سازدۇر بەھرىلىك ئاندىن.
شۇڭا مۇڭلۇق سادايىم ھەم پۈتۈنلەي بىر ھەقىقەتتۇر،
تەپەككۇر قىلغۇدەك بولساڭ، قىممەتلىك ئۈنچە - مارجاندىن.

① نەيستان — قومۇشلۇق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىشتىكەچ بىباھا شۇنچە نەسىھەتلەرنى شۇ تاڭدا،
كۆڭۈل ئايىنەسى تاپتى جۇلا ھەر تۇرلى توزاندىن.
تەپەككۇر قۇشلىرى قوندى قەلەمنىڭ ئۇچىغا ئەگىپ،
دېدى: ئىلھامغا چاپمامسەن، مۇشۇنداق مەنىلىك داندىن،
ئۇزۇلدى نەي ساداسى، بۇ زىيائى ئىنتىزارلىقتا،
ئۇزۇپ ئۆتسەم گۈزەل گۈلدەستە دەپ ئىلمى گۈلىستاندىن.
1957 - يىلى يېزىلغان، 1983 - يىلى بېسىلغان

ئاختۇرۇپ يۇردۇم مەھبۇبنى

ئاختۇرۇپ مەھبۇبنى يۇردۇم سۆيگۈ گۈلزارى ئارا،
تاپمىدىم ھېچ بىر چىمەندىن يارنى مەن — بەختى قارا،

ئۇچرىشىپ ئۆتتى ماڭا گۈلشەن ئىچىدە كۆيلىرى،
ئۆزى گۈلزار ئىچىدە، لېكىن پىراقتىن دىل يارا،

ھەر سەھەر گۈل شېخىنى لەرزان ئېگىپ بادى سابا،
زەر تاراقتەك بەرگى گۈلنى مىدىرىتىپ لەرزان تارا،

ئىختىيارىم تىزگىنىنى ئالدى بۇ مەۋھۇم خىيال،
ھەر تەرەپتەن باشلىدىم بۇ يوشۇرۇن سىرنى ئارا.

بولدى شۇ مەلۇمكى سەپكەندە ئەزەلنىڭ دېقىنى
قايغۇ - غەمنىڭ دانەسىن چاچقان مۇشۇ گۈلشەن ئارا.

شۇڭا بۇ گۈلشەنگە قونغان ھەممە بۇلبۇللار كېلىپ،
سايرىشىپ بولمىش، ھەمىشە غەم بىلەن داستان سارا①

① داستان سارا - داستان سايرىغۇچى

ئويلىغاچ بۇ ئۇقتىنى بىلدى زىيائى شۇنىكىم،
شۇ سەۋەبتىنكىن داۋاملىق باغرى دەرد ـ غەمدىن يارا،

1943 ـ يىل

كىشىلىك كۈلسە خۇشلۇق بىرلە كۈل

تۈزەت ئەخلاقنى يولداش، پەس خۇلۇقنى ئۆزگە يار قىلما،
مۇھەببەتلىك كىشى بول، بىۋاپالىقنى شۇئار قىلما،

بۇ كۆك گۈمبەز تېگى بىلكىم زىرائەت ئورنىدۇر ساڭا،
ئورۇقنى تاللا ياخشىغا، يامانىنى ئىختىيار قىلما.

شۇمۇر يەڭ، ئەيلە خىزمەت مەقسىتىڭ ئەل راھەتى بولسۇن،
تىرىش، ئىشلە ۋە لېكىن ھېچقاچاندا دىل ئازار قىلما.

سەھەر گۈللۈكتە سايراپ غۇنچىگە كۆپ دەيدىكەن بۇلبۇل،
بولۇپ ھۆسنۈڭگە مەغرۇر باشقىلارغا ئىپتىخار قىلما.

ئەدەپ، شەپقەت، ساداقەت، مېھرىبانلىقنى قىلىپ ئادەت،
بۇ مەيداندا قېيىنغا ئۇچرىساڭمۇ ئېتىبار قىلما.

قىلىپ چاك تون ياقاسىن ھەر سەھەر ئاتقاندا تاڭ دەرمىش،
كى ھەر بىر تون ئېخىرى سۈبھە تون دەپ ئاھ ـ زار قىلما.

كىشىلىك كۈلسە خۇشلۇق بىرلە كۈل، گەر يىغلىسا يىغلا،
زىيائى سەنمۇ بۇ يولدىن بۆلەكنى ئىختىيار قىلما.

1943 ـ يىل 11 ـ ئاي

www.uyghurkitap.com

ھەيرەت ئىچرە

تاكى بارلىق بولدى يوقلۇقنىڭ فەزاسىدىن جۇدا،
كائىناتنىڭ تارىلىرىدىن چىقتى يۈزمىڭ خىل سادا.

يار ئەكسى جامۇ مەيدە قىلمىدى يالغۇز زۇھۇر①،
بارچە بارلىق يار ئەكسى سارى قىلدى ئىقتىدا.

خۇشمۇ بىر كۈن ئىردىكىم يوق ئىردى كۈن - تۈندىن ئەسەر،
يار ئەكسى پەر تۈۋى② ئىچرە ئىدى بارلىق ئادا.

سۆيگۈ سىرى ئىچرە تاكىم جىلۋە ئەنداز بولدى يار،
مومكىنات بۇ سىر لاھوتىلە ③تاپتى ئىھتىرا ④.

قالمىغاي بۇ سىر يېشىلگەن چاغدا مەنلىككە ئورۇن،
سىر ئىرۇر يەر - ئاسمان زەردە قۇياش شاھ ۋە گەدا.

ئۇشبۇ سىرلە ئىرۇر ۋابەستە⑤ بارلىق رىشتىسى،
تەۋرىسە بۇ رىشتەگەر بولغاي ئاڭا مىڭ جان پىدا.

ھەيرەت ئىچرە بۇ زىبائى ئىنتىزار تا ئاڭلىغاي،
ئالەم ئىمكانىغا كۆچكەن چاغدىكى مۇڭلۇق نىدا.

1947 - يىل

---

①زۇھۇر - ئاشكارىلىنىش. يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىش
②پەر تۈۋى - نۇر، يورۇقلۇقى.
③لاھوتىلە - ئىلاھى ئالەم
④ئىھتىرا - ھىدايەت.
⑤ۋابەستە - باغلانغان

كونا يولداش بىرلە

ئىككى تىللىق كونا يولداش بىرلە بىر بولدۇق يانا،
ساقلاغىل ئۇشبۇ زىياننى ئۆزۈڭ يارەبىنا.

دىل كۆيەرلىكنى ئېلىگە سەن ئۇندىك كۆڭلىگە سال،
رەھمىتىڭ بىرلە سىراتىل مۇستەقىمغە① ئېھدىنا.

ياخشى ئەخلاق بىرلە پاك ۋىجدان ئاڭا بولسۇن نېسىپ،
بىلمىسۇن بار دەپ ۋەتەندىن باشقا دۇنيادا ئانا.

ئەزگۈچى، ئېزىلگۈچى ئۇ ھېچقاچاندا بولمىسۇن،
خەلققە بىرلىك، باراۋەرلىكنى ئېھسان② قىلغىنا.

ياخشىلىق قىلماقنى ئىستەر ھەر زامان سۇنغان كۆڭۈل،
ئەزگۈلۈكتىن باشقا ھەممە بولغۇسىدۇر تېز مانا.

سۆيگۈ گۈلزارىدا بىر گۈل ئاشىقىدۇر خەستە دىل،
سۆيگۈنىگە بۇ زىيانىنىڭ قاچان باغرى قانا.

1947 - يىل

ھەمىشە باھار ئاڭا

جىسمىكى قابىل پەيز ھەمىشە باھار ئاڭا،
بارسا قايانغا بولغۇسىدۇر بەخت يار ئاڭا.

---

①سىرا تىل مۇستەقىم - تۈز يول
②ئېھسان - ياخشىلىق قىلىش

www.uyghurkitap.com

كۆردۈڭمۈ سۈبهى قۇياش نۇرىدىن پەيز ئالۇر ئىكەن،
يەتكۈزمىدى قاراڭغۇ كېچىلەر غۇبار ئاڭا.

رابىئە جىسمى چۈن ئىكەن ئۇ قابىل جامال،
ئۆرتەندى ئىشقىدا سەئىدىن بولۇبان زار ئاڭا.

ئۇل غۇنچە كىم باھاردىن ئېتەررەلۇق بوي قوبۇل،
گۈل يۈزلى قىز چېكىلىرىدە جاي بار ئاڭا.

جىسمىكى ئۇ تارتا ئالۇر ئۆزگە ياخشىلىق،
ئالەم ئارا بىر نەچچە كۆز ئىنتىزار ئاڭا.

ھەركىمگە ئۇ نەسھەت ئۇستا، قىلۇر قوبۇل،
ئىقبال شارابى بەخت جامىدىن خۇشكۋار ①ئاڭا.

ئىستەر زىيائى كۆڭلى ئېنىك ئەتسە پەيز قوبۇل،
تا بولسا سەئىد② كۆكلارىدىن بەخت نىسار ئاڭا.
1947 - يىل

شائىر خىيالى

شائىر خىيالى بىر قۇشتۇر ياۋا،
مەئنى پەزاسى ئاڭادۇر ھاۋا.

ئۇ كەڭرىلىكتە بۇ قۇش قېقىپ پەر،
ئىستەر ھەر زامان ئۆزىگە ئۇۋا.

---

①خوشكۋار - لەززەتلىك
②سەئد - سائادەت

دەردمەند خىيالدۇر شائىر خىيالى،
يۈكسەك مەنىلەر ئۇنىڭغا داۋا.

مەنىنى گۆھىرى دانەسى ئۈندك،
باشقا دانەدىن تاپماغاي ناۋا.

فىترەتى①بەلەند خىلقەتى سۈزۈك،
ھەرنىچۈك دانە ئانگا ناراۋا.

زىبائى ئىرۇر بىر شائىر قولى،
كىم شېئىرىدە دۇر ئاھەنگى ناۋا.

1947 - يىل

قېنى تاڭنىڭ نەسىمى

قېنى تاڭنىڭ نەسىمى② كەتسە كۆڭلۈمنى باھار ئەيلەپ،
خازان بولغان يۈرەكنى قايتىدىن بىرلا لەزار ئەيلەپ.

قىزىل گۈل غۇنچىسىدەك دەردلى كۆڭلۈم تەھبەتە قاندۇر،
ئۈمىدىم بۇلبۇلغا ئۆتتى ئۆمرۈم ئىنتىزار ئەيلەپ.

بويۇن ئەگمەس چىمەندە سۈنبۈل نەركەسكە مەھبۇبۇم،
نازاكەت بىرلە ئۇ سەرۋۇ سەمەنگە ئىپتىخار ئەيلەپ.

مېنىڭكى مەقسىتىم بولماق ئېرور يار كويىدا قۇربان،
ۋە لېكىن ئۇ يۈرەر دائىم ياشا ئەغيارنى يار ئەيلەپ.

① فىترەتى - ئەسلى يارىتىلمىشى
② نەسىمى - سالقىن شامال، ئىلمان شامال

www.uyghurkitap.com

تىلەرمەنكىم كۈنى بولغايمۇ يارىم بىر نەزەر تاشلاپ،
نىچۈك ھالىڭ دىگەي بارچە رەقىبنى شەرمىسار ئەيلەپ.

زىيائى دىلبەرنىڭ ئاسان ئەمەستۇر كەلمىكى قولغا،
كىلەرمۇ قولغا يا كەتكەيمۇ دۈشمەنلەرگە خار ئەيلەپ.

1947 - يىل

تىلەك

تىلەرمەن ئايرىما دەپ مېھنەتىمدىن ھەر زامان يارەب،
نىسىپ ئەيلە ياشاشنى ئۆز كۈچۈمدىن باركى جان يارەب.

قانائەت قاپىيدىن بۇ ھىممىتىم سىھۇرغى جاي ئالسۇن،
بەلەند ھىممەتلىرىم ئالدىدا پەستۇر ئاسمان يارەب.

تەكەببۇرگە زىلالەتتىن ئىبارەت بولسا ئىردى،
بويۇن ئەگمەس ئىدىم بولسا ئەگەر شاھى جاھان، يارەب.

ھەقىقەتنى سۆيەر باغرىم، سۆكەر ئۇبى ھەقىقەتنى،
ھەقىقەتچى ئەمەس بولسا كىرەكمەس بەگ - خان، يارەب.

غېرىب كۆڭلۇم ھەمىشە خەستە مەزلۇم ئاھۇدادىدىن،
يېتىملەر دەردىگە يەتمەس كىشىلەردىن پىغان، يارەب.

ئۆزۈڭ داناسەنۇ، ئەمما ئىرۇر پوشىدە① ئۇشبۇسىر،
نىمىشقا مەزلۇم ئەللەر ئاھىدىن كۆيمەس جاھان، يارەب.

---

① پوشىدە - يوشۇرۇن

ئەگەرچە ئىززەت نەپسىمنى ھەرگىز خار ئەتمەسمەن،
يېتىملەر، بىۋەلەر①نىڭ خاكپايى ئۇشبۇ جان، يارەب.

زىيائى باغرى دەرد بىرلە ئېزىلگەن تەرپە شائىردۇر،
يامانلار قەسرىدىن بىچارەنى ئەيلە ئامان، يارەب.

1947 - يىل

خوپ

بىلگىلى بولماس ئىكەن خەقتىن يىراق تۇرغانمۇ خوپ،
دەشتۇسەھرالار ئارا يالغۇزغىنا يۈرگەنمۇ خوپ.

ئادەمنىڭ خىسلىتى چۈن ياردەم قىلماق ئىكەن،
ئەيلىگەچكە ئەكسىنى، ئاندىن يىراق بولغانمۇ خوپ.

بىلمىدىم نېچۈن كىشى كۆڭلى بۇ دەردكە مۇپتىلا،
ئۆيلىساڭ كىر يۇقمىسۇن دەرد ئىمتىيار② قىلغانمۇ خوپ.

تەئنە قىلسام خەلققە بۇنداق ئۆيلىماڭ مەجنۇن مېنى،
ئەلئارا بولغان تۆبەڭنىكى سۆزلەنى بىلگەنمۇ خوپ:

«گۈلمۇ خوپ، غۇنچەمۇ خوپ، ئاچىلدۇرۇپ قىسقانمۇ خوپ،
چوڭ بولۇپ دەرد تارتقۇچە، كىچىك تۇرۇپ ئۆلگەنمۇ خوپ»

ئادىمكى ئەي زىيائى چۈن ئەمەس ۋىجدانى يار،
بىر يولى ئۇنداق كىشىدىن ئىجتىناپ③ قىلغانمۇ خوپ،

1947 - يىل

---

① بىۋە - تۇل خوتۇن
② ئىمتىيار - پەرق ئەتمەك
③ ئىجتىناپ - ئۆزىنى ئاسراش

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۆمرۈك ئۆتەر سۈدەكلا

ئۆمرۈك سۈدەكلا، كەتمەكتە ئۆتۈپ،
ئەجەل ئالدىدا تۇرماقتا كۈتۈپ.

ھايات تەھتىسىدە ئويىنىدىك شەترەنج،
ئېيتچۇ نىمىلەر توپلىدىڭ يۇتۇپ؟

ئەزىز ئېلىڭگە خىزمەت قىلدىڭمۇ؟
ئۇخلىدىڭ ياكى قويدۇڭ ئۇخلىتىپ.

ئۆتمۈشۈڭگە سەن سەپسىلىپ قارا،
ئىبرەت ئەينىكىنى يۈزۈڭگە تۇتۇپ.

قورققىل شۇندىن كىم مۇبادا تارىخ،
سېنى قويمىسۇن ئۇچۇق كۆرسىتىپ.

زىيائى ئېيتۇر ئەل - يۇرتقا قارشى،
ئىشلىمە، ئۇنى بولماس ئۇنتۇپ.

1947 - يىل

تەربىيەت

بەخت ساماسىنىڭ قۇياشى، يۇلتۇزىدۇر تەربىيەت،
قاپقارا تۇرمۇش تۈنىنىڭ كۈندۈزىدۇر تەربىيەت،

كۆرمىدىڭمۇ تاغۇ بوستانلاردا تۈرلۈك مېۋىنى،
بىر قۇرۇق شاختىن ساڭا يەتكۈزگۈسىدۇر تەربىيەت.

باللىرىڭ كىم، ئۇ ھاياتىڭنىڭ گۈزەل بىر مېۋىسى،
رەھبىرى ئۇنىڭ ھەمىشە بولغۇسىدۇر تەربىيەت.

تەربىيە ئالغاچ قۇياشتىن لەئلە بولدى پەر باھا،
يەنى تاشنى لەئل رەخشان① قىلغۇسىدۇر تەربىيەت.

ياش ئىكەن ئەۋلادلىرىڭ، ئۈگەت ئىلىم بىرلە ھۈنەر،
تال - چىۋىقتەك ئېگىلىپ ئۆزلەشكۈسىدۇر تەربىيەت.

خار - زار قالغان ئېلىڭنى ئەي زىيائى ياخشى بىل،
مۇئتەبەر بىر ئەل قىلىپ ياشناتقۇسىدۇر تەربىيەت.

1947 - يىل

ياخشىلىقنى يار تۇت

يار كېرەك بولسا ساڭا بار ياخشىلىقنى يار تۇت،
ئەل ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى دىلبىرۇ دىلدار تۇت.

نازىنىن قىز ھۆسنىگە سەن بولما مەغرۇر ئەي يىگىت،
گەر تەرەققى ئىزدىسەڭ راھەتنى سەن ئاغيار تۇت.

بولما ئاشىق ھەرگۈلىستان گۈلىگە بۇلبۇل كەبى،
بول ئۆزۈڭ بۇلبۇل، ۋەتەننى بىر گۈزەل گۈلزار تۇت.

① لەئل رەخشان - پارقىراپ تۇرىدىغان لەئلى

ئاتاڭ سەھەر گۈل شاخىغا بۇلبۇل قونۇپ سايراپ دېدى،
گۈلگە كىم ئەي گۈل ئۆزۈڭنى ئويلابى ئازار تۇت.

تۇت دىلىڭدا ئەي زىيائى ئوشبۇ سۆزنى ھەرزامان،
ئىززدىسە ھەركىم ھەقىقەتنى ئۇنى سەن يارتۇت.

1947 - يىل

ئىچكىنىڭ كىمنىڭ قېنى

ئىچكىنىڭ زالىم، قىزىل مەي، ئويلا كىمنىڭ قېنىدۇر؟
يېگىنىڭ قايسى غېرىب - بىچارىلەرنىڭ نېنىدۇر؟

ئەيلىمەي ئەمگەك سۈرەرسەن كامرانلىق دەۋرىنى،
زۇلۇم ئەمەسمۇ يا تەبىئەتنىڭ ساڭا ئېھسانىدۇر.

كۆلمىگىل ئىچىلدى دەپ بېغىم ئارا گۈل - غۇنچىلەر،
بىۋەلەر كۆز يېشى ياشناتقان گۈلى رەيھانىدۇر.

بەزمىگاھىڭ ئىچىدە ساز ئاۋازىنى مۇڭلۇق دېمە،
تۇل خوتۇن بىرلە يېتىملەر باغرىنىڭ ئەففانىدۇر.

ئويلىما زۇلمۇم ھەمىشە جارى مەزلۇم ئۇستىگە،
بەلكى زالىم زۇلمى ھەرۋاقىت ئۆز جېنى زىندانىدۇر.

زۇلۇم ئىلە ھېچ ۋاقىت بولماس ئەل ئارا ئاسودە① لىك،
قايدا كىم ۋەيرانە كۆرسەڭ زۇلۇمنىڭ ۋەيرانىدۇر.

---

① ئاسودە - ئارام ئېلىش

زۇلۇم ئېلى زۇلۇم ئەتمىكىدىن ئېردى يانسا كاشكى،
زۇلۇم يوقالسا، بۇ زىيائىنىڭ بۈيۈك ئارمىنىدۇر.

1947 - يىل

يار كېلۇر

سۆيۈنچى ساڭا دىلىم، ئەمدى ئۆيگە يار كېلۇر.
تۈگەپ ئۇ پەسلى خازان، يىل مەۋسىمى باھار كېلۇر.

ئېلىپ قولىغا قەدەھ بىرلە شىشىنى ساقى،
سۇنۇپ ئەلەمزەدەلەرگە يوق ئېيتىپ خۇمار كېلۇر.

زۇلۇم شامىلى تىكەنلىك ئەيلىگەن گۈلشەن،
مۇراد گۈلى بىرلە ياشناپ لالەزار كېلۇر.

سەھەردە شەئلە نۇردىن ئەيلا بان تارغاق،
تاراپ چېچىنى، قىلىپ جىلۋە دىل ئوزار كېلۇر.

زىيائى جاننى ئۇنىڭ مەقدەمىگە ئەيلە نىسار،
ئۇنىڭغا دۇررى گۆھەرلەر نىسارى ئار كېلۇر.

1947 - يىل

يۈزلىرىڭ گۈلمۇ ياكى ...

يۈزلىرىڭ گۈلمۇ ۋە ياكى غۇنچە رەنامۇدۇر،
كۆزلىرىڭ چولپانمۇ ياكىم بىر گۈزەل شەھلامۇدۇر.

قاشلىرىڭ قىرغان قەلەم يا تاغدىكى بەرگى قىياق،
چاچلىرىڭ سۇنبۇلمۇ، قۇندۇز يا ئەنبىرى سارامۇدۇر.

لەۋلىرىڭ لەئەل بەدەخشاندەك قىزىل قىزسەن ئۆزۈك،
نىقتە ئىچرە چىشلىرىڭ دۇررى جاھان ئارا مۇدۇر.

سۆيگۈڭ ئىچرە زارلەر كۆپ، سەندە يوق پەرۋا ئاڭا،
يۈرىكىڭ گويا تۆمۈر ياكىم قارا خارا مۇدۇر.

سۆزلىرىڭ تەسىرى چىقماس دىلپكارلار① باغرىدىن،
سۆزمۇ ئول يا شەھۋەت - شېكەر يا ناۋوكى بوررا مۇدۇر②.

ساڭا دىل باغلاپ زىبائى ئۆرتىنەر سۆيگۈڭ ئارا،
ئىشقىڭ ئىچرە زار يالغۇز شائىر شەيدا مۇدۇر.
1947 - يىل

كەلمەدى يار

ھىجران ئىچىدە ئۆتتى كۈنۈم، كەلمەدى ئول يار،
ۋەسلىنى كۈتۈپ پۈتتى قارارىم، بىلمەدى دىلدار.

كىرپىكلىرى ئوق، قاشى كاماندۇر، كۆزلىرى نەركەس،
ئالما يۈزىدۇر، چاچلىرى سۇنبۇل، ئەل ئۇڭا گىرىپتار.

غۇنچە ئىچىدە ئىنجۇ كۆرۈنەر يار يۈزىدە،
كۆيمەي نە قىلاي ياردە ئىبرۇر جەمئى نەشئەلى گۈلزار.

① دىلپكار - دىلى جاراھەت
② ناۋوكى بوررا - كەسكىن ئوق

ھەرچەند ئۇندىڭ ئىشقىدا مەن زار ئىرۇرمەن،
بىلمەيمەن ئۇنى، نىمە ئۈچۈن كۆپ ئىشكىدە ئاغيار.

زۇلفىغە ئەسىر ئەيلىدى، قويدى، سوردىمىدى ھالىم،
بىلدىمكى يېتەر ئەرلەرنى ئەسىر ئەيلىسە بىر تار.

گويا دىلىنى تەڭرى ياراتمىش بىر قارا تاشتىن،
پەرۋا يوق ئاڭا بولسا جاھان سۆيگۈسىدە زار.

يار كويىدا بىر شائىر شەيدا بۇ زىيائى،
يار ۋەسلىنى بىر كۆرسەم ئىدى دەپ ئۇندا ئۈمىد بار.

1947 - يىل

جاھان گۈلزارىدا

جاھان گۈلزارىدا ھىممەت كەبى دۇردانە بەكمۇ ئاز،
ئىرۇرھىممەت گۈلى تازا قىش ئولسۇن ياكى بولسۇن ياز.

لاچىنلەر لەقمىسىدۇر ھىممىتىدىن مىرغىلەر باغرى،
تۆۋەن ھىممەتلى بولغاچ گۈل ئىچىدە يەر قارالاي غاز.

بەلەن تۇت ھىممىتىڭ، ئاشيانەڭدۇر سېنىڭ ئۇستۇن،
شىكار ئەيلەشكە ئىرپان قۇشلىرىنى سەن قاناتىڭ ياز.

ئىدىڭ بىر شانلى بۈركۈت، بوغدى جاھىللىق قاناتىڭنى،
تۇرۇپ سىلكىنگىل ئەي بۈركۈت، جاھالەتكە كۆرلەر قاز.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۇلۇغۋار روھ بىلەن ھەممەتنى قىلغىل سەن قانات - قۇيرۇق،
تەرەققىيات فەزاسىدا يېڭىدىن ئەيلىگىل پەرۋاز.

بەلەن ھەممەتنى تۇتمىشتۇر زىيائى ئۆزگە رەھبەر،
ئۆنىڭ شېئىرىگە بەرمىش ھەممىتى بىر دىلرەبا ئاۋاز.

1947 - يىل

جاھان لەنگەر

جاھان لەنگەر①، كىشىلەر كەلدى - كەتتى، كەلمىدى ھەرگىز،
ئۇ كەتكەنلەر نەھالدا، كىشى ئۇنى بىلمىدى ھەرگىز.

تۇغۇلدى، ئۆلدى، كۈلدى، يىغلىدى، كۆز يۇمدى دۇنيادىن،
ئۆزگە ياخشىلىقتىن باشقا يولداش تاپمىدى ھەرگىز.

زامانغا نىسبەتەن بەك قىسقىدۇر ئۆمرۈڭ سېنىڭ ئىنسان،
ۋە لېكىن غەپلەت ئۇيقۇسىدىن كۆزۈڭ ئېچىلمىدى ھەرگىز.

جاھاندا مۈلۈك - مالىم باردىبان سەن بولمىغىل مەغرۇر،
قولۇڭغا كەلمىدى مۈلۈك باشقىلار تا ئۆلمىدى ھەرگىز.

يامانلىق ئەيلە خاھي ياخشىلىق، لېكىن شۇنى بىلكىم،
پەلەك ئەينىكى كۆرسەتمىگۈنچە قويمىدى ھەرگىز.

مۇيەسسەر بولغۇنچە ياخشىلىق قىل ياخشى ئات قالسۇن،
يامانسەن، ياخشى سەن، ئۆلدۈڭ بولەك ئات قالمىدى ھەرگىز.

---

① لەنگەر - ئۆتەڭ، دەڭ

كىشى دۇنياغا كەلدى، قالدۇرۇپ كەتمەك كېرەك بىر ئىز،
ئېلىگە خىزمەت ئەتكەنلەرنىڭ نامى ئۆچمىدى ھەرگىز.

1947 - يىل

گۈلنار قىز

سەيرى گۈل ئەيلەپ چىمەندە ھەر سەھەر گۈلنار قىز،
ئالدى كۆڭلۈم جىلۋە بىرلە دىلبىرۇ دىلدار قىز.

ئەنبەردىن چېچى بىلەن ئاھۇ كۆزىنى ئويناتىپ،
سۇنبۇل نەركەسنى قول ئەيلەپ گۈزەل رەپتار قىز.

باي بېرىپ ئەقلىمنى باردىم قېشىغا قىلدىم سالام،
لەتىپ ئىلە بەردى جاۋابىم كۆزلىرى خۇمار قىز.

تاشلىماق بىر - ئىككى سۆزنى ئويلىغان ئىردىم ئاگا،
ئۇ نەپىس لەبلەر بىلەن بۇنداق دېدى ھوشيار قىز:

قىزىمەن ئۇيغۇر ئېلىنىڭ شەنىمگە ھېچ لايىق ئەمەس،
ئىززەتنى ساقلىماس، ئەخلاقىدا ناچار قىز.

قىزى ئۇيغۇرنىڭ ئورالغاي غۇنچىدەك ئىففەت بىلەن،
بولمىسا شەرمەندە ھەم پايمالىي ① ھەر ئاغيار قىز.

ئاڭلىغاچ بۇ سۆز زىيائى ئەيلىدى تەھسىن ئاگا،
چۈنكى ئۇيغۇر شەنىگە خاس قىلدى سۆز ئىزھار قىز.

1947 - يىل

---

① پايمال - ئاياغ بېستى

ئۈمىد گۈلى

ئۈمىد گۈلى مۇشەققەت چەكمىگۈنچە ئېچىلماس،
دەۋراندا ئېرۇر ھۆرمەت، تىرىشماستىن تېپىلماس.

بۇي بولمىسا ئۆزۈڭدە، بۇي ئەيلەتكۈچى شامال بول،
تا چىقمىسا شامالّلار، گۈل بۇيلىرى چېچىلماس.

پەزىلەتنىڭ كۆپ ئولسا ھەرگىز ئاغرىنماغىل زاماندىن،
كۆپ بولمىغۇنچە مېۋە شاخلارغا تاش ئېتىلماس.

نائەھلىلەردىن ساقلان! پەزىلىتىڭنى قىلما مەلۇم،
سايرىمىغۇنچە بۇلبۇل قەپەز ئارا سولانماس.

ھەر بىر گۈزەلنى كۆرسەڭ كۆڭلۈڭنى ئاڭا بەرمە،
تېشى گۈزەل يىلاننىڭ، ئەمما گۈزەل سانالماس.

بولماس كىشىگە ھېچ ۋاقىتتا تەھەققۇر بىلەن قارالسا،
يىڭنە ئىشنى ئويلا، قىلىچ كېلىپ تىلالماس.

قاتتىق ئېرۇر بەدەنگە ئەلۋەتتە زەخىم نەيزە،
لېكىن بۇ زەخىم يۈرەككە دەشنام كەبى قادالماس.

دۇنيادا دوست كىشىگە كۆپتۇر زىيائى ئەمما،
خالىس دوستنى جاھاندىن ئىزدەپ كىشى تاپالماس.

1947 - يىل

گۈل تولا گۈللۈكتە، ئەمما ...

گۈل تولا گۈللۈكتە، ئەمما ھەممىسى گۈلنار ئەمەس،
خوپلىرى كۆپتۇر ۋە لېكىن پارچىسى دىلدار ئەمەس.

بەزمىگاھىڭ ئىچرە ھەركىم لايىق سۆھبەت ئەمەس،
ھەرنېچۈك روھ ئاشنا بىل، مۇھەرەم ئەسرار ئەمەس.

ئىزدىبان ھەمدەردىن گەر تاپساڭ ئۇنىڭ مۇگدىشى بول،
ئەھلى دەرد ھەر جايدا بولسۇن ھېچ ۋاقىت ئەغيار ئەمەس.

دۆلىتىڭ باردا كۆپتۇر يارۇ ھەمدەملەر ساڭا،
ئەكسى يۈز بەرگەندە بىلگىل ھېچقايسى يار ئەمەس.

قانچە زىبا بولسىمۇ راستەك بولالماس ساختا،
نەقىش گەرسىزغان گۈلىستان نەشئەسى گۈلزار ئەمەس.

ياخشىلىق ئەيلە ھامان، چۈنكىم قارا بىر يۈز بىلەن
باقىبان ئەينەگە سۆكمەك ئۇنى دەركار ئەمەس.

ئەي زىيائى ئۇيلىنىپ تەۋرەش كېرەك ئالەم ئارا،
كائىنات تەۋرەر ۋە لېكىن ھېچبىرى بىكار ئەمەس.

1947 - يىل

يۈرەكنى ئۆگەت خەلق غېمىگە

ئەي يىگىت ساڭا خەلقىڭ غېمى بەس،
بۆلەك خىياللا ھەممىسى ھەۋەس.

ئۆگەت يۇرەكنى خەلقنىڭ غېمىگە،
بۇ غەمسىز ئالىما ھېچقاچان نەپەس.

يۇرت - ئەل ئۈچۈن كۆيۈ، يۇرت - ئېلىڭنى سۆي!
ۋىجدانلىق يىگىت باشقا ئىستەمەس.

يۇرت — ئېلىگە كۆيمەس ھەر قانداق كىشى،
زىيائى ئېيتۇر، خەسكە ئەرزىمەس.

1947 - يىل

باغرىمغا سالدى كىرپىكلىرىڭ داغ

ئېچۈك كۈن ئىردىكىم، كىرپىكلىرىڭ باغرىمغا سالدى داغ،
چىرايىم سارغىيىپ بولدى خازان ۋاقتىتىكى ياپراغ.

تىلەرمەنكىم ۋىسالىڭ ئەيلىسۇن دەردىمگە دەرمان،
پىراقىڭ ئىچرە باغرىم تىترىمەكتە ھەر زامان لاغ - لاغ.

گۇمان قىلغانىدىم كۆڭلۈمدىكى ئوتنى ئۆچۈرگەي ياش،
تەئەججۈپ كۆز يېشىم بولدى بۇ ئوتنى ياندۇرۇشقا ياغ.

ئۆزۈڭ بىر دىلبەر جانسۇز① ئىمىش سەن ئەي پەرى رۇخسار.
ئۈمىدىم شۇكى، بولغىل چىشىم بەدلەرىدىن ئۇزاق ھەم ساغ.

كى تا بىر كۈن چۈشۈپ كۆڭلۈڭگە سۆيگۈ ئوتىدىن زەررە،
ئەجەب ئىرمەسكى بولساڭ بۇ زىيائىغا يېقىن بىر چاغ.

1947 - يىل

---

① جانسۇز - جان كۆيدۈرگۈچى

سۆزلىسەم داغدىمەن ...

ھالىم پەرىشان،
رەڭگىم زەپىران،
سۆيگۈ ئوتىدىن
باغرىم ئىچىرە داغ.
يۈتتى قارارىم
قالمىدى ھالىم،
سۆزلىسەم داغدىمەن،
سۆزلىمىسەممۇ داغ.

يارىم يۈزى گۈل
چاچلىرى سۇنبۇل
نازىنىن قىزلار
ھۆسنىگىدۇر قۇل؛
شامال ئورنىدا (1)
قولۇم ئۇچىدا،
تۇتسام داغدىمەن،
تۇتمىسامۇ داغ.

قاشلىرى كامان،
كۆزلىرى چولپان،
بولسۇن يولىدا
پىدا يۈزمىڭ جان؛
ئايدەك يۈزىگە،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

غۇنچە ئاغزىڭە،
سۆيسەم داغدىمەن،
سۆيمىسەممۇ داغ.

لەۋلىرى شېكەر،
ئۇندىن ھەم ئۆتەر،
تەگرىم ئەسلىدىن
ياراتمىش مىگەر؛
سۆزۈك لېۋىدىن،
تاتلىق تىلىدىن،
شورىسام داغدىمەن،
شورىمىساممۇ داغ.

گۈزەل بويلىرى،
نازۇك بەللىرى،
چۈشەر بېلىگە
قۇندۇز چاچلىرى؛
قولۇم بويىنىغا،
نازۇك بېلىگە.
سالسام داغدىمەن،
سالمىساممۇ داغ.

مەخمەل تۈشەكتە
يار ئۇخلىغاندا،
زىبائى ئېيتۇر،
ئىشىق پېچاندەك؛

يارغا چىرمىشىپ
بېلىگە قول سېلىپ،
قۇچسام داغدىمەن،
قۇچمىساممۇ داغ.

1947 - يىل

جاھانغا باق چوڭقۇر نەزەردە

تەپەككۇر ئەيلە، جاھانغا چوڭقۇر نەزەر بىلەن باق.
كەچۈردى كۆپنى سېنىڭدەكتىن بۇ يېشىل رەڭ تاق.

ھامانكى بىر كۈنى ھەسرەت بىلەن كۆزۈڭ يۇمۇلۇر.
ئېلىڭگە تۆھپە قىلىپ كەت بىر گۈزەل ئەخلاق.

كىشىگە ياخشىلىق ئەيلە قىلما رەنجىدە،
بولۇرمۇ غۇنچە بىلەن ئوخشاش باغ ئارا يانتاق؟!

ئەگەردە سۆزلىگۈچى بولساڭ ئويلىنىپ سۆزلە،
جاھان بازىرىدا سۆز نەقدى قىممىتى كۆپرەك.

ۋە لېكىن ئويلىمىغىل قىممەت بولغۇسى ھەر سۆز،
بولۇرمۇلەئلە بەدەخشان كەبى ئىشىك مۇنچاق.

باھارنەسىمى① كەبى ياشنات بىناۋالارنى،
نىتاڭ باھاردىن ئەگەر ئالسا شاخ، يېشىل ياپراق.

زىيائىي كەسىپ سائادەت قىلىشنى مەقسەت قىل،
چاراكى② بىركۈنى جىسمىڭ بولغۇسى تۇپراق.

1947 - يىل.

① باھارنەسىمى - باھارنىڭ سالقىن شامىلى

② چاراكى - چۈنكى

كۆڭۈل ئالماق ھەممىدىن ئەۋزەل

جاھاندا ھەممىدىن ئەۋزەل ئىرۇر كۆڭۈل ئالماق،
نەخۇش كىشىگە بولۇر كارى دىلىنى خۇش قىلماق.

كىشىنى كۆڭلى ئىرۇر خانە، ئى خۇدا بىلىڭ.
كىشىگە كاتتا بالادۇر دىل ئازار بولماق.

كۆڭۈل ۋۇجۇد ئارا گەرچە كىچىك ئىرور پارچە،
كېرەك ئۇنى ھەممە چوڭلاردىن چوڭ دىبان تۇتماق.

چاراكى ئۇندە مۇسەۋۋەر ئۇلىكى بەش ھېستىن،
ۋۇجۇدقا بولسا ئايان تاغ، سۇ ئىلەن تۇپراق.

كىشى ھاياتىدا بوشتىن جەمئ① بولغانلار،
بۈيۈك پىرزالەرە، مۇمكىن بولمىغاي سىغماق.

ۋەلى كىچىك بۇ كېسەك كىم كۆڭۈل ئىرۇرنامى،
ئۇنىڭغا خاس ئىرۇر شۇنچە كۆپنى سىغدۇرماق.

بۈيۈك سانائىلە ھەمد سانىئ ئەزەلگەيىندىكىم②،
كۆڭۈلنى ئەيلىدى ھەممە كەڭرىدىن كەڭرەك.

سەن ئەي زىيائى كىشىنىڭ دىلىنى ئاغرىتما،
خەنزۇ بولسۇن ۋە ھىندۇ ياكى ئۇ قالماق.

1947 - يىل

① جەمئ - يىغىلغان، توپلانغان
② سانىئ ئەزەل — خۇدادىن كىنايە

بولاي دېسەڭ غەمدىن خالاس

كىمكى بولسۇن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ قويماق كېرەك،
كۆپچىلىكنىڭ راھىتىنى كۆڭلىدە تۇتماق كېرەك.

ياخشىلىقنى سوغا قىل، سۇ بىلمىسە بېلىق بىلۇر،
بىلمىسە بېلىق، بىلۇر خالق دېبان قويماق كېرەك.

ھەر زاماننىڭ ئۆزىگە لايىق كىشىسى، ھالى بار،
ھەر مۇھىتنىڭ لايىقىدا كىشىلەر بولماق كېرەك.

كىشىگە بولماس مۇيەسسەر نەرسە يوق ئالەم ئارا،
بۇ ئۈچۈن ھىممەت ئاساسىن قولىغا ئالماق كېرەك.

ئەي زىيائىي ئىستەسەڭ بولماق خالاس غەم - قايغۇدىن،
ئىجتىھار، سەبرو سۇباتقا ئىتتىكا① قىلماق كېرەك.

ئۆمۈر كەتمەكتە ئېقىن سۇدەك

كەلگىل ئەي ساقى، قەدەھ سۇن، نەغمىچى بىر چالغۇچال،
خەستە كۆڭلۈمدۇر بۇدەم ئەۋارەئى تۈرلۈك خىيال.

ئۆمۈر كەتمەكتە ئېقىن سۇدەك، گاھى لاي، گاھ سۈزۈك،
ھەرنەپەس ھەرلەھزەدە تۈرلۈك شىئون ھەم تەرپە ھال.

① ئىتتىكا — يۆلەنمەك

هەر سىكۇنت گويا مىنەققەش لەۋھەيى تەسۋىر① ئولوب،
لىيك بۇ ئول نەقىشدۇر كىم سۇ ئوزە چىكەي شامال.

غەم ئوتى بىرلە ۋۇجۇدۇم شوندا ئۇلپەت بولدى كىم،
بىرسەمەندەر② دەككى تاپقاي ئو يانار تاغدىن كامال.

بىلمىدىم دەۋراندا كىم ئۆزگەي ئۇمىدىنىڭ غۇنچىسىن،
دەھرىدۇر چۇن سىفلە پەرۋەر③، سىفلە ئۆزگەي ئىھتىمال،

دەھرىنىڭ ئىقبال④ ئىدبارىگە⑤ كۆز سالما زىيا،
كۆزنى سەندىن ئىلگىرى ئۆتكەنلىنىڭ هالىغا سال.

1947 يىل

كۆكۆل

بۇ تەنەججۇپكىم هەمىشە تەرپە نالاندۇر كۆكۆل.
جەمى بولسا غۇنچە ئوخشاش قاتمۇ قات قاندۇر كۆكۆل.

گاهى - گاهى يەتسە دەۋراندىن نەسىمى شادلىق،
بەرگى گۈلدەك چىچىلىپ هەريان پەرىشاندۇر كۆكۆل.

بىر نەپەس ساپ شادلىقنىڭ نەشئەسىدىن بەهرەمەند
بۇلا ئالماي داغ بىرلە زار هەيراندۇر كۆكۆل.

---

① لەۋھەيى تەسۋىر — نەقىش چىكىلگەن تاختا
② سەمەندەر — ئوتتا ياشايدىغان چاشقان
③ سىفلە پەرۋەر — پەسنى تەربىيىلىگۈچى
④ ئىقبال — ئالدىنى قىلمىش
⑤ ئىدبار — ئارقىسىنى قىلمىش

غۇنچە ئى دىلگە مۇرادىنىڭ بۇلبۇلىكەن ئىنتىزار.
زاغىلەر مۇنقارى بىرلە خار - ۋەيراندۇر كۆڭۈل.

ھەر كۆتۈكنىڭ دىلدىكى، ئەينەككە تۈشكەن رەسىمدەك،
بى ۋۇجۇد بولغانلىقىغا ھەرلەھزە ئارماندۇر كۆڭۈل.

دەر زىيائى ياشنىغايمۇ غۇنچە ئى دىل بىلمىدىم،
لېكىن ئۇشبۇ دەمگىچە غەم بىرلە سۇلغاندۇر كۆڭۈل.

1947 - يىل

بىلمىدىم

دەھرىنىڭ بۇنداقمۇ تېز غەددار① ئىكەننى بىلمىدىم،
غۇنچە دەپ تۇتقان ئۇمىدىم خار ئىكەننى بىلمىدىم،

چەرخ تافەرجام② ئىشىنى خوپ بىلۇر ئېردىم ۋەلى،
بۇ قەدەر تېز ئۆزگىرەر گۇلزار ئىكەننى بىلمىدىم.

مەن بىلۇر ئېردىم جاھاندا ھەممە يوللار تار ئېرۇر،
ئاشنالىق يولىمۇ ھەم تار ئىكەننى بىلمىدىم.

قەدىرلىكتۇر بۇ جاھاندا قەدىرىدان دوست خاتىرى،
خاتىرى دوست بۇنچە بىمىقدار ئىكەننى بىلمىدىم.

سۆھبىتى دىدارىدىن قالغان ۋاقىتتا ئايرىلىپ،
يۈرىكىم ھەسرەت بىلەن تىترەر ئىكەننى بىلمىدىم.

---

① غەددار — ئالدامچى، خائىن

② چەرخ تافەرجام— قاچاس تولدايدىغان چەرخ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شائىرى شەيدا سۇلپەت سەن ئەي زىيائى تونۇلغۇن،
يار ئىكەن دوستۇڭ بولغۇن ئەغيار① ئىكەننى بىلمىدىم.

كۆرەشچان بولمىغۇنچە

جاھاننىڭ گۈللىكىدە ئۇنىمدى خۇش بۇي گىياھ ئۇندا،
ئېچىلغان رەڭمۇرەڭ گۈل، يوق لېكىن بۇيى ۋاپا ئۇندا.

يۈرەر ھەريانىدا مىڭلاپ شەۋق بىلەن ئەپسانىلەر سۆزلەپ،
پۈتۈنلەي ساختا سۆزلەر زەرەر يوق سىدىق② ساپائاندا.

يۈگۈرتسەڭ قايسى ياققا كۆزنى دىققەت - ئېتىبار بىرلە،
ئېتەر ئەكس خەۋپلىك ھاڭلار تولا جەبرۇ جاپا ئۇندا.

دېمەك دۇنيا مۇشەققەت، داغ، كۈلپەتنىڭ ماكانىكەن،
توسۇر ئالدىڭنى ھەر ماڭدامدا مىڭ تەنە، تاپا ئۇندا.

شۇڭا تا بولمىغۇنچە سەبىرىجان ھەم مەرد بۇ دۇنيادا
كۆرەشچان بولمىغۇنچە يوق ئاسايىش، پاناھ ئۇندا.

چىدام بازغانلىرىلە چاقىلى بولغاي جاھان قەپەزىن،
زىيائى تۇتتى بۇ يول، چەكمىدى ھېچ ئاھ - ۋاھ ئاندا.

1947 - يىل

ئەل ناخشىسىدەك.....

«ھويلاڭدىكى تېرەككە لاچىن قوندۇرالامسەن؟
ئاخشاملىققا بار دەيسەن، كۆڭلۈمنى ئالالامسەن؟»

---

① ئەغيار — يات
② سىدىق ساپا — راستچىللىق

ئەلنىڭ ناخشىسى بۇ بېيىت، ئويلاپ كۆرگىل ئەي شائىر،
سۆيگۈ سىرىنى شۇنداق چىرايلىق يازالامسەن؟

بۇبېيىت ئۇنىڭ شۇنداق، مەزمۇنلۇق، يىغىنچاقكى،
ئۇنىڭدىكى سەنئەتنى سەن يېشىپ بىلەلەمسەن؟

بىر مىسراغە تەشبىھ ھەم كىنايە، تەفەۋۋۇقنى①،
سىغدۇرۇپتۇر، سەنمۇ ھەم شۇنداق سىغدۇرالامسەن؟

ئەل ناخشىسىنى كۆرگەندە پاتامەن شۇبۇ ئويغا،
سەنمۇ ئەي زىبا شۇ خىل گۈزەل سۆز قىلالامسەن؟

1947 - يىل

ئوخشارمۇ

يېڭى ئاي نەشئەلى ئەمما نىگار قاشىغا ئوخشارمۇ؟
چىمەندە يەلپۈنۈپ سۇنبۇل قارا چاچىغا ئوخشارمۇ؟

يېشىل يايلاقتا ئويناپ ھەر تەرەپ كۆز تاشلىغان ئاھۇ
چىرايلىق كۆزلىرى يارىنىڭ خۇمار كۆزىگە ئوخشارمۇ؟

ئېچىلغان لالەئى رەنا قىزىل مەي دەپ بولۇر مەغرۇر،
نىگارىمنىڭ نەپىس زىبا سۈزۈك لېۋىگە ئوخشارمۇ؟

نەسىم سۈبھىدىن گۈل غۇنچىسى قىلمىش تەبەسسۇملەر،
ۋە لېكىن بۇ تەبەسسۇم مەھبۇبۇم ئاغزىغا ئوخشارمۇ؟

سەھەر گۈللۈكتە سايراپ گەرچە بۇلبۇل ئالدى كۆڭلۈمنى،
بۇ ئالماق نازىنىن يارىم شېكەر سۆزىگە ئوخشارمۇ؟

① تەفەۋۋۇق — ئۈستۈنلۈك تالىشىش.

مالاھەت ئىچرە بىر يېگانەيى① دەۋران ئەسرىمەن،
دىلىمگە ئۇشبۇ سودا سۆيگۈ پىغانىگە ئوخشارمۇ؟

ئەگەرچە خەستە كۆڭلۈم ھىجىر ئوتىنىڭ دۇر گىرىپتارى،
جۇدالىق دەردىنىڭ زەھىرى زۇلۇم زەھىرىگە ئوخشارمۇ؟

بىلۇر مەنىكىم پىراق دەردى يامانراقتىن يامانراقتۇر،
يۈرىكى ۋەسلىسىزنىڭ مەزلۇم ئەل قەلبىگە ئوخشارمۇ؟

ئۈمىد ۋەسىل بىرلەن قانچە ئاشىق تۆكتىلەر كۆز ياش،
ئۈمىدلى كۆز يېشى ئاچچىق زۇلۇم يېشىغا ئوخشارمۇ؟

تولا ئاشىق ۋاپا كويىدا باش بەردى ۋە لېكىن ئۇ
زۇلۇمغا قارشى چىققانلار كېسۈك بېشىغا ئوخشارمۇ؟

ئەزەر تاشلانسا گەر بۇ نىلىرەڭ تاق② ئاستىغا چوڭقۇر،
جاھالەت ئىچرە بىز ئۇيغۇر بالىلىرى ھالىغا ئوخشارمۇ؟

جاھان ئالغا قاراپ كەتتى، ئۇنى ئېيتىشقا ھاجەت يوق،
ھايات بىزلەرگە گويا جەھەل زىندانىغا ئوخشارمۇ؟

قارالسا ھەر تەرەپكە ئەكس ئېتەر ئەجىز③ ئىلە مىسكىنلىك،
ئاتوم دەۋرىدە بۇ يۇرت ۋەھشىلەر جايىغا ئوخشارمۇ؟

---

① يېگانەيى دەۋران — زاماننىڭ يېگانىسى
② نىلىرەڭ تاق — كۆك گۈمبەز، ئاسماندىن كىنايە
③ ئەجىز — ئاجىزلىق

زىيائى دەر يازۇچىغا قەلەم بىر مۇھەررەم ئەسرار،
قەلەمدىن سىزغۇچى نەرسە شەھىد قانىغا ئوخشارمۇ؟

1947 - يىل

بولماس يىلاننى قويۇنغا سېلىپ

كائىنات دۇنياسىدا بىل ھەممە شەيئى تەك بولمىغاي،
گەرچە سەبباغ① پەلەك بىر، ھەممە بىررەڭ ئالمىغاي.

تەڭرى بىر نەۋئ خاسىيەت بەخش ئەيلەمىش ھەرنەرسىگە،
بۇ ئىلاھى خاسىيەتكە ئۆزگىرىش يول تاپمىغاي.

گەرچە تۇپراق بىرلە سۇ بىردۇر ۋە لېكىن ھېچقاچان،
خوخل ھەم يانتاق شېخىدىن ئەترە گۈل ئېچىلمىغاي.

ھەر تەبىئەتكە بېرىلمىش قابىلىيەت بار ئېرۇر،
قانچە باققان بىرلە سا شۇڭقار كەبى ئوۋ قىلمىغاي.

بەزى بىرلەر تەربىيەتنىڭ نۇرىدىن ئازار چېكەر،
شەپەرەڭدەك قۇياش نۇرى ئاڭا خۇش ياقمىغاي.

كىمكى قىلماق بولسا بىر خىل تەربىيەت بىر نەرسىگە،
ئاۋۋال لازىم ئېرۇر قابىلىقىنى ئاڭلىغاي.

تەربىيەت قىلماق زىيائى كەلسە قولدىن ياخشىدۇر،
توڭدى دەپ لېكىن يىلاننى قويۇنغا سالسا بولمىغاي.

1947 - يىل

① سەبباغ پەلەك — ئاسمان بوياقچىسى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كۆڭلۈمگە خىتاب

ساڭا ئاز، ئى كۆڭۈل، نېچۈن بۇ يولنى ئىختىيار ئەتتىڭ،
قەلەمدەك دەردى سەرنى دائىما ئۆزۈڭگە يار ئەتتىڭ.

يۈرەك سىردىنى تاپشۇردۇڭ ئۇنىڭغا ياخشى مەھرەم دەپ،
تەپەككۇر غەزنىسىدىن قانچە گۆھەرلەر نىسار ئەتتىڭ.

قەلەم ھەر نەرسىدىن ئەلا دېدىڭ، قويدۇڭ ئۇنىڭغا ئىشق،
قەلەم ئىلكى بىلەن دىل ئەينىكىنى بىغۇبار ئەتتىڭ.

ئۇنىڭ ئاۋازىنى سۆيدۇڭ، مۇھەببەت بىرلە باغلاندىڭ،
پۈتۈن زېھنى - ۋۇجۇدۇڭنى قەلەم سازىغا تار ئەتتىڭ.

نەتىجە بولدى شۇ ئاخىرقى ئۆتكەن شۇنچە ئۆمرۈڭدىن.
جاھاننىڭ سەفھەسىگە دەرد - ئەلەمنى يادىكار ئەتتىڭ.

شىكايەت قىلدى مەندىن دەپ، مېنىڭدىن رەنجىمە كۆڭلۈم!
زىيائىنى نەپەس خۇشلۇق ھاياتقا بەكمۇ زار ئەتتىڭ.

1968 - يىل ئاۋغۇست، قەشقەر

كۆرۈپ ئىلمىي چېچەكلەرنى...

كۆرۈپ ياشناپ ئېچىلغان خۇش پۇراق ئىلمىي چېچەكلەرنى،
يورۇتتى بەخت - ئىقبالنىڭ كۈنى باتۇر يۈرەكلەرنى.

قاچان كۆرگەن ئىلىمنىڭ كانىنى قازماق ئۈچۈن بۇ يۇرت
مۇشۇنداق كاتتا غەيرەتتە تولۇلگەن گاڭ بىلەكلەرنى.

تاماشا قىل، قىزىلغان مەرپەت گۆھەرلىرىنى كۆر،
باھاسىز ئۈنچە - مارجاندىن تولۇلگەن بۇ بىزەكلەرنى.

سۆيۈنمەمدۇ كىشى ئۇچقاندا شۇنچە نەۋقىران بۈركۈت
بىلىم دۇنياسىدا قىلماقتا ئۇۋۇ ئالىي تىلەكلەرنى.

ئەگەر مەقسەتكە يەتمەك ئىستىسەڭ سەن توختىماي تەر تۆك،
سۆزەر قورقماس يۈرەك غەۋۋاس دېڭىزدىن ئۈنچە - گۆھەرنى.

1983 - يىل، ئۈرۈمچى

بۇلبۇلغا خىتاب

(ئۈنجى قېتىملىق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى مۇھاكىمە يىغىنىغا بېغىشلانغان)

ئى بۇلبۇل، گۈللۈكۈڭ بولسا كېلىپ سەن سايرىغىن بىزدەك،
قانات قېقىپ ھاۋادا جىلۋە بىرلە يايرىغىن بىزدەك،
يېشىل ياپراق ساڭا دەپتەر، ئۇنى سەن قايرىغىن بىزدەك،
يېقىملىق ئۈنلىرىڭنى ئاسرىيالىساڭ ئاسرىغىن بىزدەك،
چىرايلىق گۈللىرىڭنى، خۇش ھىدنى ئايرىغىن بىزدەك.

لېكىن سەن بىزگە ئوخشاش مەڭگۈلۈككە سايرىيالمايسەن،
ئەمەس بىزدەك باھارىڭ بىخازان، ھېچ يايرىيالمايسەن،

مۇشۇنداق بىر يىغىنغا ھېچ قاچاندا قاتنىشالمايسەن،
كىشىلەر قەلبىگە ئىلىم ئىشتىياقىنى سالالمايسەن،
شۇڭا سەن ئۇشبۇ گۈللۈككە كېلىپ گۈل تاللىغىن بىزدەك.

بىلىم ئاشىقلىرىمىز، بېشىمىزدا ئىلىم سەۋداسى،
يۈرەك ئىلىم گۈللىرىنىڭ مەڭگۈلۈك بىر زار شەيداسى،
پۈتۈنلەي بىزنى تارتقاندۇر مۇشۇ گۈللەر تاماشاسى،
بېرىلگەن ئىلىم گۈلىگە بارچىمىزنىڭ ھەممە ئىخلاسى،
خازانسىز بۇ گۈلىستاندا شەرەپلىك ياشىغىن بىزدەك.

1983 - يىل، ئۈرۈمچى

ئارزۇ

ئىشىق ۋادىسىدىكىلەر بىرلە بولماق ئارزۇ،
قانچىلىك چەكتى ئەلەم - غەم، ئۇنى ئۇقماق ئارزۇ.

ئەكس كىم ئەتتى كۆڭۈل ئايىنەسىدە ئىشقىدىن،
ئۇنى دىل دەفتەرلىرىدە مەڭگۈ قىلماق ئارزۇ.

يېڭى ئايدەك ئىشىق كۆڭلىنىڭ چۆرىسىدە ئايلىنىپ،
بەھرى ئېلىپ ئۇندىن تولۇن ئايدەكلا تولماق ئارزۇ.

ئىشىق ھەر دىلغا مۇيەسسەر بولمىغان بىر نۇر ئىكەن،
گەر مۇيەسسەر بولسا ئۇ پەرۋانە بولماق ئارزۇ.

ئىشىق ئېلى نەرگەسلىرى تۆككەن قىزىل لەئلىنى زىيا،
دۇر بولۇپ جان بويىنىغا زۇننار قىلماق ئارزۇ.

1984 - يىل

سىلەپ مېھرىڭنى كۆڭلۈمگە

مېنى خۇش تالىيىم ئىشقىڭ ئارا بۇ كويغا سالغانمۇ؟
سىلەپ مېھرىڭنى كۆڭلۈمگە ئۆزۈمگە يار بولغانمۇ؟

غېرىب كۆڭلۈم ئاجايىپ ئىزتىراپ ئىچرە كۆيەر دائىم،
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەكسىڭ جۇلاسى راستمۇ - يالغانمۇ؟

بۇ قاشمۇ يا يېڭى ئاي يا ئېگىلگەن تاق ۋە ياكى يا،
مېنىڭ بۇ ياش دىلىمنى ئاتقىلى پەللەپ قويۇلغانمۇ؟

ئېرۇر كىرپىكلىرىڭنىڭ ھەر بىرى بىر ئوق ھالاك قىلغۇچ،
ئېتىلغاندا بۇ ئوقلار، ئاشىقىڭ ئۇندىن قۇتۇلغانمۇ؟

قىلۇرسەن بىر قاراش بىرلە كۆڭۈللەرنى ئۆزۈڭگە ئوۋ،
بۇ كۆزمۇ ياكى نەرگەسمۇ، يا تاڭ ۋاقتىدىكى چولپانمۇ؟

يۈزۈڭ بىر كۈنمۇ ياكى ئاي ياكى تاڭدا ئېچىلغان گۈل،
گۈزەللىك گۈللۈكىدە سەن كەبى بىر گۈل ئېچىلغانمۇ؟

قىزىل ياقۇت لېۋىڭ يا لەئل، قىزىللىقلار نەدۇر ئۇندا؟
مەگەر ئاشىقلىرىڭنىڭ قانلىرى بىرلە بويالغانمۇ؟

لەپىس خۇش لەۋلىرىڭ ئىچرە چىشىڭ ئۇ نە دېگەن ئاپئاق،
نەدۇر ئۇ چىشمۇ يا ئۈنچى ۋە ياكى دۇررى مارجانمۇ؟

كۆرۈپ ئاغزىڭنى كۆڭلۈم چەكتى ھەسرەت ئىچىدە پەرياد،
ئېرۇرمۇ پىستە يا نۇقتا ۋە يا غۇنچە ئېچىلغانمۇ؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئەدۇر ئۇ چاچمۇ يا ئەنبەر ۋە ياكىم يەلپۈنەر سۈنبۇل،
كۆڭۈل قۇشىنى ئۇۋۇلاشقا تۇزاق قىلمىش يارالغانمۇ؟

ئەجەب نازۇك بەدەنسەن، سەرۋ قەددىڭگە جاھان ھەيران،
پەرىشتە دۇرمۇ سەن ياكى پەرىمۇ ياكى ئىنسانمۇ؟

سېنىڭ سۆيگۈڭ ئوتى قىلدى ۋۇجۇدۇمنى پۈتۈنلەي كۈل،
گۈزەل، ئىشقىڭدا يالغۇزلا زىبيائى زار ھەيرانمۇ؟

1984 - يىل

قىز كۆڭلىنى باستى غەم

گۈزەل قىز كۆڭلىنى باستى ئۆزى بىلمەيدىغان بىر غەم،
ۋۇجۇدى گۈلشىنىنى چەيلىدى، قىلدى تامام بەرھەم.

ئېقىپ نەرگەس كۆزىدىن گۈل يۈزىگە قەترە - قەترە ياش،
قىزىلگۈل بەرگىگە ئانداغكى قوندى دانەئى شەبنەم.

دىلىدا ئوت كۆزىدە ياش ۋە لېكىن شۇ ئاجايىپكىم،
بۇ ئوتنىڭ يالقۇنى ئارتتى قۇيۇلغانسېرى كۆزدىن نەم.

گېجەك ساچىغە ئوخشاش كۆڭلىگە مىڭ - مىڭ تۈگۈن چۈشتى،
قەيەردە بىر تېبىبكىم تىلىسا ئىشقىنىڭ دەردىگە مەرھەم.

بولۇر ھەر دەردكە بىر دارى ۋە لېكىن سۆيگۈ دەردىگە،
ۋىسالدىن باشقا بىر ئەمچى قىلالمايدۇ ئۈنۈمگە ئەم.

يېتەمدۇ يار ۋەسلىگە، كېتەمدۇ ياكى ئارماندا،
مۇھەببەت ئەھلىگە بۇ سىر، زىبيائى بەك ئېرۇر موجەم.

1984 - يىل، ئۈرۈمچى

چىن مۇھەببەت بولسىلا

مۇھەببەت نۇرى دىلىنىڭ ئەينىكىگە ئەكس سالغاندا،
ئەقىل - ئىدرەك پۈتۈنلەي تۈيغۇدىن خالى قالۇر ئۇندا،

قولىدىن ئىختىيارىنىڭ تىزگىنى كەتكەي چىقىپ ئاخىر،
خىيالىنىڭ ئاغمىقىنى باشقۇرالماس تازا چاپقاندا.

ماگار يولىنى كۆرمەكتىن قالۇر ئەقىل ئۇ ئۆزى ئاجىز،
ئىچۆككىم خىرە بولغاي كۆز قۇياش نۇرىغا باققاندا،

ئىشقىنىڭ سىرىنى ھوشىنىڭ كۆزى بىرلە تاماشا قىل،
كېلىپ پەرۋانە ئۆزىنى چىراغ نۇرىغا ئۇرغاندا.

ئەقىل ھەيران قالۇر سۆيگۈ ئەسىرى بۇ كىچىك مەخلۇق
پىرىلداپ ئايلىنىپ شەمئىنى، ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغاندا،

زىيائى چىن مۇھەببەت بولسىلا ئەرزىر تىل ئاچماققا،
قەلەم تەگلىك چېكەر يالغان مۇھەببەتتىن سۆز ئاچقاندا.

1984 - يىل

سۆيۈن كۆڭلۈم

سۆيۈن كۆڭلۈم مۇھەببەت گۈلشىنىدە گۈلئۈزارىم بار،
ئېتەرگە ئەرز ھالىمنى ساداقەتلىك نىگارىم بار.

تىلەرمەن ئىشق سازىدىن ۋاپانىڭ كويىنى ئىشتسەم،
بۇ سازغا سالغىلى جان رىشتىسىدىن سىم ۋە تارىم بار.

www.uyghurkitap.com

مېنى ئىشقىنىڭ شارابىدىن قىلۇر مەنئى زاھىدى خۇدبىن①،
نەئەيلەي بۇ شارابقا مەڭگۈگە قانماس خۇماردىم بار.

قىلۇرلەر تە نەكىم ئىشىق تەلۋىلەرنىڭ قىبلەگاھىدۇر،
ئۆزۈمنى بەختلىك دەيمەنكى ئىشقتەك قىبلەگاھىم بار.

دېمەڭلەر ئىشىق كويىدا مېنى دىۋانە دەپ ھەرگىز،
گادايى ئىشىق ئىكەنمەن بۇ گادايدىن ئىپتىخارىم بار.

ئەگەر بولسا مۇيەسسەر ۋەسىل ھومانىڭ سايىسى دەرمەن.
جېنىمنى ئاڭا پاي - ئەنداز قىلىپ جاندىن نىساردىم بار.

كۈلۈپ بەختىدىن زىبائى دەركى بار ئەھدى ۋاپا قىلدى،
ۋاپادارغا ۋاپادارلىق مېنىڭ مەڭگۈ شۇئاردىم بار.

1984 - يىل

كۆڭۈل گەر رەنجىسە

كۆڭۈل گەر رەنجىسە سۆيمەس چىرايلىق گۈل - گۈلىستاننى،
كۆرەر ئەلا ئۈنىڭدىن كۆڭلى تىنچ ئۆتكەن باياۋاننى،
....

جاھاندا بەخت، سائادەت تىنچ بىر ئارامى دىللىقتۇر.
تېگىپ تۇرسا ئازار - كۈلپەت نە قىلسۇن قەسىر - ئايۋاننى.

كىشىدىن رەھىمسىزلىك بىرلە ناھەقلىق كۆرۈپ ئىنسان،
قالۇر ئۇ ياخشىراقكەن دەپ كىشىدىن ۋەھشى ھايۋاننى،

① زاھىدى خۇدبىن — ئۆزىنىلا كۆزلەيدىغان زاھىد، تەركى دۇنياكىشى.

ئابادانلىق ئارا يەتسە كىشىگە دەرد بىلەن ئازار،
قاقاس چۆللۈكلەردە ئىزدەر غېرىب كۆڭلىگە دەرمانىنى.

زىيائىي كاج پەلەك باقماس تولا چاغلاردا دەردمەنگە
ئېلىپ كەتكەي بولار گۆرگە يۈرەكتە داغۇ ئارمانىنى.

1984 - يىل

كەتمىگەي ھەرگىز سېنىڭ يادىڭ

كېتۇرسەن بۇ جاھاندىن، كەتمىگەي ھەرگىز سېنىڭ يادىڭ،
مۇھەببەت ئالىمىنى ياڭرىتار مەڭگۈگە پەريادىڭ.

ئۈستىكىم چەرخىنىڭ كەجرەۋلىكىدىن ۋاقىتسىز سۇندى
گۈزەللىك باغىدا ئۆسكەن سېنىڭ بۇ سەرۋى ئازادىڭ.

ئېسىت، ئەپسۇس، نە بولغاي ئەردى چاچسا زار ئاشىققا
ئۆزىنىڭ زەۋقىنى ئۆز پەسلىدە بۇ قەددى شەمشادىڭ.

ئىدىڭسەن سۆيگۈ گۈلزارى ئارا يىگانە بىرغۇنچە،
خازاندىن داتلىدىڭ قاتتىق ۋەلى ئاڭلانمىدى دادىڭ.

زىيائىي ئېيتىدۇ ئى ۋاي... سېنى ئەيىبلەشكە كىم ھەقلىق،
كېتىپ قالدى سېنىڭدىن ئىلگىرى ھەسرەتتە پەرھادىڭ.

1984 - يىل

ھايات چەك

ھايات چەك، ھۆر ياشايدۇ، كىمكى تۇتسا قولدا شەمشەرنى،
كۆرەشنىڭ چاغلىرىغا كۆرمىسە تەڭ زىبۇ زىۋەرنى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇيەسسەر بولمىغاي ئاھۇ ئاتالماس ئۇۋچىغا ھەرگىز،
جاھان بازارىدا ساتماق پۇراقلىق مىشكى ئەنبەرنى.

بولۇر مەقسەت قوشنى ئۇۋ قىلىشقا يەتكىلى شۇ چاغ،
جاسارەت بۈركۈتى قانچە ئېگىزدە قاقسا ئۇ پەرنى.

كۆرەش دەرياسىنىڭ دولقۇنلىرىدىن چۆچۈمىگەن غەۋۋاس،
سۈزەلەيدۇ بۇ قايىنامدىن باھالىق ئۈنچى گۆھەرنى.

ئەجەب ياخشى جاسارەت قەھرىمانلىقنى قىلىپ ئادەت،
ئۇرۇپ جەڭلەردە دۈشمەننى تۆكۈپ ئۆتمەك قىزىق تەرنى.

ئەگەر ئەرسەن زىيائى دۈشمىنىڭگە ئەگمە بېشىڭنى،
قادا باغرىغا مەردانە ئەجەللىك نەيزە، خەنجەرنى.

1984 - يىل

ۋەتەن گۈلزارى ياشنايدۇ

يېشىل كۆك قەسرىگە كۆن تاڭدا زەر تارىنى چەككەندە،
قۇيۇلغان يوپۇچۇ كۆزلەرنى زېمىن ئۈستىگە تۆككەندە،

مۇشۇنداق بىر سادا ياڭراپ كۆڭۈلگە بېرىدۇ تۈيغۇ
ۋەتەن گۈلزارى ياشنايدۇ پۈتۈن ئەللەر بىرىككەندە.

ھەقىقەتتۇر ئىناقلىق بەخت - سائادەتنىڭ ئاساسىدۇر،
ئەمەس ئۇ بىر ئويۇنچۇق ئەتكىلى تاشلاپ زېرىككەندە.

ئىناقلىق تەندىكى جاندۇر ۋەتەننىڭ خەلقىغە شەكسىز،
بولامدۇ جاننى تاشلاشقا يامان دەردكە تېرىككەندە.

ئۇناقلىقنىڭ شارابىغا پۈتۈن ئەللەر ئىرۇر تەشنا،
خەلق نەپرەت ئوقۇيدۇ تۆككۈچىگە مەينى تۆككەندە.

زىيائى تىنچ گۈزەل تۇرمۇش بۇزۇلماي تۇرىدۇ شۇ چاغ،
پۈتۈن مىللەت ئۇناقلىق دانلىرىنى بىللە تىككەندە.

1985 - يىل

گۈزەل دىيارىم

ئوتلىرى رەيھان، دائىم گۈل ئەپشان،
ھاۋاسى ياخشى، بېھىشتىن نىشان.
يۇرتۇم - ماكانىم، راھەتلى باغىم،
تۇغۇلغان جايىم گۈزەل دىيارىم.

تۇغۇلدۇم سەندە، ئۆستۇم كۆكسۈڭدە،
تەربىيلەندىم تاتلىق سۈتۈڭدە،
سېنى گۈللىتىش سېنى ئۆستۈرۈش
ۋىجدانى قەرزىم گۈزەل دىيارىم.

كىندىكىم قېنى سەندە تۆكۈلگەن،
مېھرىبان ئانام سەندە كۆمۈلگەن.
مۇنبەت تۇپرىقىڭ، شېرىن سۈلىرىڭ
بىلەن ھاياتىم گۈزەل دىيارىم.

سەن ئۈچۈن قانچە جاپالار چەكسەم،
ئىشلەپ يولۇڭدا دۇنيادىن كەتسەم.
تەرەققىي قىلساڭ ئۇنى بىر كۆرسەم،
شۇدۇر مىرادىم گۈزەل دىيارىم.

ئىجاد قىلىنغان زاماندا ئاتۇم،
خەلقىڭ بىلىمسىز، نە قىلاي يۇرتۇم.
ئويغىنارمۇ سەن، يا ئۇخلارمۇ سەن،
پىكرىم شۇ دائىم گۈزەل دىيارىم.

نىفاقتىن① بولغان شۇرئەانىڭ دىلى،
شۇڭا ئېچىلماس ئۈمىدى گۈلى.
بىلىمسىز نادان كەتكەن چاغلارغا،
ئېچىن! ئېچىندىم گۈزەل دىيارىم.

دەرزىيا تۆكمە كۆزنىڭ يېشىنى،
بىلىمدىن تۈزەت خەلقنىڭ كۆڭلىنى،
ئېچىلدۇر شۇندىن بەختىنىڭ گۈلىنى،
تېنىم ھەم جانىم گۈزەل دىيارىم.

1947 - يىل

---

① نىفاق — مۇناپىقلىق

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com

ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا

(تەرجىئى بەند)

ئېسىپ تاڭ سەھەر ئىچرە بادى خازان،
قۇرۇتتى چىمەندىن گۈل گۈلىستان،
چىقىپ كۆز كۆنىنىڭ سوغۇق يەللىرى،
كىيىپ ئالدى قايغۇ لىباسىن جاھان.
گۈلىستاندا پۈتتى باھار نەشئەسى،
قۇرۇق شاخ غېرىبانە كۆتمەكتە جان.
يېشىللىق ئارا سايرىغان قۇشچىلار،
بېشىنى ئېلىپ كەتتىلەر ھەر قايان.
كۆرۈنگەچ بۇ بىر مەنزىرە ئالدى ئەۋج،
يۈرەك ئىچرە دەردكى ئېردى نىھان.
كى يەئىنى جاھالەت ئارا ھالىمىز،
مىسالى ئېرۇر ئۇشبۇ پەسلى خازان.
نە ياپراق چىقاردۇق نە گۈل باغلىدۇق،
قۇرۇق شاخ بولۇپ ئۆتتى دەۋران ھامان.
تۈزۈلگەيمۇ بىركۈن كېلىپ ھالىمىز،
دېگەن ئوي بىلەن سەير ئېتىپ ھەر قايان.
تەپەككۇر فەزاسىغا باستىم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولدا قەلەم.

ئېرۇر بۇ جاھان چۆرگۈلۈچى ئۆزى،
ئۇتار بىر باھارنى ئۇنىڭ ھەر كۆزى.

زامان دەپتىرىنىڭ ئەگەرچە قارا
ئېرۇر بىر يۈزى، لېكىن ئاق بىر يۈزى.
دېمەك ھەر قارا تۈنكى چەكسەك ئۈنى،
ئاخىر بولغۇسى بىر يورۇق كۈندۈزى.
قارا تۈننى ھەم يورۇق ئەتسە بولۇر،
چېلىشماق ۋە تەدبىر ئۈنىڭ يۇلتۇزى.
سەھەردە قولاقىمغا يەتتى سادا،
كېلىپ بەردى ئىلھام ماڭا شۇ سۆزى،
ئىشتكەچ بۇ سۆزنى ئۈمىدلەر قىلىپ،
كى تۇتقايمۇ ياز دەپ ئېلىمنىڭ كۆزى.
تەپەككۇر فەزاسىغا باستىم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولىدا قەلەم.

كۆرەشتىن ئىبارەت ئېرۇر بۇ ھايات،
كۆرەشتە يېڭىشكە بۈيۈك شەرت سۇبات.
تىرىشىپ ئۆزىنى خالاس ئەتكۈسى،
چۈمۈلىنى تۇپراققا گەر كۆمسە پات.
بىلىم، بىرلىشىش ئىككىسى يوق ئېتۇر
ئەگەر بولسا باسقان كۆڭۈللەرنى دات.
ئىلىم بىر قوقۇشكىم بىلىمسىز قېلىپ،
يۇلۇنمىش ئۈنىڭغا قۇيرۇق ھەم قانات.
كېرەككىم بىلىمدىن قانات ئەيلىسۇن،
بولۇر لەقمەگەر قىلمىسا ئېھتىيات.
ۋە لېكىن بۈگۈن بىزدە بولغان بۇ ھال
ئۈمىدسىزلىكىم ئارتتۇرۇپ قاتمۇ قات.
تەپەككۇر فەزاسىغا باستىم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولدا قەلەم.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

خازانىمىز بولغان بىزگە دەۋرانىڭ ئىلىك،
ھەممىدىن ئۇلۇغ ھەم مۇھىمراق بىلىك.
ئۆمرۈمىز نادانلىقتا بىز خاكسار،
ئېتەر ئەكس ھەر ياندا قەلەندەرچىلىك.
ۋۇجۇددۇر قۇرۇق ئۇستىخان كىم ئاڭا،
ئەمەس بار بىلىم بىرلىشىشتىن يىلىك،
ئۇلىكى، قالۇر بىز كەبى ئارقىدا،
ئۆلۈكمۇ ئەگەرچە كۆرۈنسە تىرىك.
ئەگەر ئەل تىرىشماي يانا ئۇخلىسا،
قىلىپ ھېس يۇيۇشنى ئۇمىدتىن ئىلىك.
تەپەككۇر فەزاسىغا باستىم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولدا قەلەم.

ئىلىم گۈللىرىنى جاھالەت يېلى،
ئۇزۇن ۋاقىت بولدى خازان قىلغىلى.
قۇرۇق شاخ بولۇپ قالدىلەر بىناۋا،
سولاشتى ئۇنىڭ ياپرىقى ھەم گۈلى.
ھەممە بىرلىشىپ ئەيلىسەك ئىجتىھاد.
بولۇر ئېردى مەقسەتلىگە يەتكىلى.
ۋە لېكىن ئېسىت كىم ئۇلار ئاچمىدى.
كۆزىنى بۇ ئەھۋالنى بىر كۆرگىلى.
جاھاندىن نەسىپ بىزگە بولغانمىكىن؟!
شۇ بۇ خىل غېرىبلىق بىلەن كەتكىلى.
دىگەن دەرد بىلەن دىل قىلىپ ئىزتىراپ،
تىرىشقاچ بۇ بىر سىرنى كەشپ ئەتكىلى.
تەپەككۇر فەزاسىغا قويدۇم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولدا قەلەم.

بۇ كۆزنىڭ ئاخىر يازى بولماسمىكىن،
قۇرۇق شاخلار ياپراق چىقارماسمىكىن.
ئىلىم ئويغىنىپ كەسىپ، ئىرپان ئېتىپ،
سائادەت گۈلىمۇ ئېچىلماسمىكىن؟!
بىلىم بىرلىشىش كىم نۇر بىر قۇياش،
ئاخىر بىزگىمۇ نۇر چاچماسمىكىن؟!
ياراتقان ئۇلۇغ مېھرىبان بىر خۇدا،
ئاداشقانلىغا رەھىم قىلماسمىكىن؟!
ئوقۇشنى، بىلىشنى ياشاشنى تۈزۈك
ئۇلار كۆڭلىگە تەگرى سالماسمىكىن؟!
ۋۇجۇدۇمنى چۇلغاپ مېنىڭ ئۇشبۇ ئوي،
دىيان يۇرت تەرەققىنى كۆرمەسمىكىن؟!
تەپەككۇر فەزاسىغا قويدۇم قەدەم،
ئىلىم سۆيگۈسى دىلدا، قولدا قەلەم.

1947 - يىل

دېدىم، دېدى

دىل ئەينىكىدە جىلۋە قىلىپ ئەتتى ئەكس يار،
ھۆسنۇ جامال گۈللىرىدە تولغان لالەزار.
كۆرگەچ كۆڭۈلدە قالمىدى ھېچ سەبرۇ - ئىختىيار،
«قانداق نەپىس گۈزەللىك ئېرۇر بۇ» دېدىم، دېدى:
گەر ئىشقىنىڭ بۇلبۇلىسەن، باھارىڭ ئېرۇر سېنىڭ.

مەن زار بولۇپ ئۇنىڭكى جامالى شارابىغا،
ئىچكەنسېرى يولۇقتۇم خۇمارى ئازابىغا،
قالدىم چۈشۈپ تەشنا بولۇش ئىزتىرابىغا،

«قانىمايدىغان ئىچسە يۇرەك نەمەيدۇر؟» دېدىم، دېدى:
قاندۇرمىغان مەيمىگە خۇمارلىق ئېرۇر سېنىڭ.

رەھىم ئەت ماڭا، قاچانغىچە ساڭا تەلمۈرەي،
ئاشۇفتە① ھال تەلۋە بولۇپ چۆل ئارا يۈرەي،
سەندىن ئۈمىد قانداق قىلىپ ئەمدى مەن ئۈزەي،
«بىلەلمىدىم نېچۈن ھالغا چۈشۈپمەن» دېدىم، دېدى:
ئىشىق ئەھلى سەن، شۇ ھالەت شۇئارىڭ ئېرۇر سېنىڭ.

دانە يۈزدە خالى، چاچلىرى توزاق،
دىللەر ئۈنىڭ ئەرگىسىنىڭ ئەسىرى ئېرۇر بىراق،
قاتىل ئېرۇر ۋە لېكىن يوق ئاڭا سوراق،
«شۇنداق ئىشمۇ بولامدۇ جاھاندا» دېدىم، دېدى:
ئارى، زىياڭى كۆيۈم مازارىڭ ئېرۇر سېنىڭ.

1984 - يىل

سايرا

قۇيۇن يەڭلىغ ئىدىڭ ئاۋارە، ئى بۇلبۇل، باياۋاندا،
پىغانۇ نالە ئەيلەپ قونمىدىڭ بىر گۈلگە دەۋراندا.
باھارنى كېچىپ كۆتۈپ ئۆتكەن ئىدى ئۆمرۈڭ زىمىستاندا.
چىقىپ تاڭ شامىلى، بەختىڭگە بولدى ياز گۈلىستاندا،
ئېچىلدى غۇنچە، كۈلدى لالە، دىل يوق ئەمدى ئارماندا.

چىرايلىق گۈل ئېچىلسۇن دەپ تەپەككۇر دائىمىسىن تىكتىڭ،
قۇرۇتقان جۇت، شۇۋرىغان قايسى بىر شاخىنىكى كۆكلەتتىڭ،
ئېچىلماي ھېچ گۈلۈڭ قان يىغلىدىڭ، شۇ دەرد بىلەن كەتتىڭ.

① ئاشۇفتە — پەرىشان

ۋاپا ئىستەپ جاھاندىن ھەر دەمى يۈز مىڭ جاپا چەكتىڭ،
قادالدى مىڭ تىكەن باغرىڭغا بىر گۈل ئۈزەرە قونغاندا.

سەھەرلەر ئۇخلىماي ئىلھام بېغىدا گۈل تېرىپ يۈرسەڭ،
بېرىپ جان گۆھىرىنى ئىشقىلىپ بىر مايىسا ئۈندۈرسەڭ،
يۈرەك سۈيى بىلەن سىراپ ئېتىپ كۆپكۈك كۆكەرتۈرسەڭ،
ئېغىر ئەمگەك بىلەن بىر غۇنچىنى بىر شاختا كۈلدۈرسەڭ،
زۇلۇم تېغى بىلەن چورت ئۈزدى بۇ گۈلنى ئېچىلغاندا.

قارالسا ئۆتمۈشۈڭگە ھەممىسى ئاھ بىرلە ھىجراندۇر،
گۈزەل گۈل ئىشقىدا كۆڭلۈك جاپا، دەرد بىرلە تولغاندۇر،
ئەلەملىك قان بىلەن تارىختا كۆپ بەتلەر بويالغاندۇر،
ئۈمىدىڭ گۈللىرى دەھشەت بورانلار بىرلە سولغاندۇر،
دىلىڭ قالدى تۈگۈنلۈك غۇنچىلاردەك قاتمۇ قات قاندا.

ئېچىلدى ئەمدى بەختىڭ، قالمىدى غەم قايغۇ، ئى بۇلبۇل،
ئېچىلماقتا ۋەتەن گۈلزارىدا خۇش بۇي، چىرايلىق گۈل،
قانات قاق، سايرا، بۇ گۈللەر ئارا سايراشقا تەييار بول!
باھاردۇر بۇ گۈلىستانىڭ، ئاڭا يەتمەس خازاندىن قول،
ئەجەب خۇش چاغ بولۇر ئاشىق سۆيۈملۈك يارنى تاپقاندا.

راۋابىڭ تارىنى تۈز، سايرا، سايراشقا خۇمارىڭ بار،
سېنى سايراشقا ئۈندەر پارتىيەدەك كاتتا يارىڭ بار،
جۇدۇنلار كۈز قىلالماس مەڭگۈلۈك ئازاد باھارىڭ بار،
گۈلۈڭ بار، گۈلشىنىڭ بار، غۇنچە تولغان لالىزارىڭ بار،
زىيائى خۇش، نېچۈك خۇش بولمىسۇن بۇ باغۇ بوستاندا.

1957 - يىل باھار

رۇبائىلار

دىل ئەينىكىگە چۈشەر ئىشىق جولاسى،
بولغۇسى پۈتۈن بارلىق ئۇنىڭ مەھۇلىقاسى،①
چاچقاندا ۋۇجۇد ئاسمىنىدا شولىسىنى ئۇ،
يوقاپ كېتىدۇ ئۇندا ئەقىل - پىكىر ساپاسى.

× × ×

مىڭ ناز بىلەن سۇندى ماڭا جام شارابىنى،
تارىنى تۈزەپ ناخشا بىلەن چالدى راۋابىنى.
ھەيرەت چۆلىگە سۈردى قاراڭ بەزى ۋىسالى،
خوش قىلمىدى ئۇ مەي بىرلە راۋاب باغرى كاۋاپىنى.

× × ×

غەمدىن قۇتۇلاي بىرلەھزە دېدىم، سەيرى گۈل ئەتتىم،
گۈللۈك ئارىلاپ، سۇ بويى بويلاپ ھەر ياقلىغا كەتتىم،
ئەپسۇسكى كۆڭۈل ئالمىدى ھېچ زوق ۋە لەززەت،
غەمسىز بولۇش دېگەن ئويىنى ئەمدى تۈزەتتىم.

× × ×

غەپلەت مەيىدىن مەست بولۇپ چالما بۇ داپىنى،
تاپماي قالىسەن بەرگەندە سوئال ئۇڭا جاۋابىنى.

①مەھۇلىقاسى - كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىش

مەغرۇر بولۇپ دۇنياغا، قىلىپ ئۆتمە تەكەببۇر،
ئۇنتۇلما پىراق دەشتىدىكى ھالى خارابنى.

× × ×

سەن تەگلىمە كۆپ ئەيىب يانا چەرخى پەلەكنى،
ئادەت ئۇشادۇر ئۇتقا قالماق غۇنچە - پورەكنى.
بىلسەڭ بۇ پەلەك ئالدامچى ئىبرۇر تورفە① جاپاكار،
ئۆلتۈرما تۆكۈپ مۇڭ - زارىنى سەن، ئەزمە يۈرەكنى.

× × ×

لازىمكى كىشى ئۆز فەزلى بىلەن يىغسا شەرابنى،
پايدىسى ئاز كۆرگەزمە قىلىش ئەسلى نەسەبنى.
ھەر قانچە ئىسىل بولغان بىلەن ئۇ بەختىلىك ئەجدادە
قويساڭ بولىدۇ ئۆزلۈگگە ھامان ئەسلى تەلەپنى.

× × ×

ئەركىمنى تىلەپ تارتتىم ئەجەبا ھەر خىلدا ئازابنى،
كىم كۆردى ئىكىن مەندەك يانا بىر ھالى خارابنى،
ئالداۋ ئىچىدە ئۆتتۈپتۇ ئۆمۈر، ئەپسۇس، بەختسىز،
ئويلاپتىمەن بەك تاتلىق سۇدەپ چۆلدە سارابنى.

× × ×

بەش ياشتا ئىدىم، ئۇتتى قولۇم خەتتۇ كىتابنى،
ئوبدان ئوقى دەپ ئاڭلاپ كەلدىم تەئنە خىتابنى.

---

① تورفە - ئاجايىپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلىپ ئوقۇساڭ بەختلىك بولىسەن دەيتتى ئاتا - ئانام،
نەدە ئۇ بەخت؟ كىملەر بېرىدۇ بۇنىڭغا جاۋابنى.

× × ×

ھەرقانچە ھەقىقەت كۈنىنىڭ نۇرى ئېرۇر كەڭ،
بۇ نۇر چۈشىدۇ مەۋجۇداتنىڭ ھەممىسىگە تەڭ،
ياخشى نېمىنىڭ دۈشمىنى يوق دەپ ئويلىما ھەرگىز،
تۇرمامدۇ سۆيۈپ زۇلمەتنى يانا ئەنە شەپەرەڭ.

× × ×

تەسۋىر قىلىپ يازغان بىلەن غۇنچە - چېچەكنى،
چالغان بىلەن زوق سۇرۇپ داپ ۋە غىجەكنى،
ئەركىن ھايات بولمايدۇ ساڭا زادى مۇيەسسەر.
يەڭ شىمايلاپ سالمىغۇنچە ئىشقا بىلەكنى،

× × ×

دۇنيا ئۆزىدۇر ھەمىشە بىر كۈرەش ئورنى،
غەۋۋاس ئالىدۇ كۈرەش بىلەن سۇدىكى دۇرنى،
پىلە قۇرت تاپتى ئازادلىقنى كۈرەشتىن،
ئۇ ئۇچتى كۈرەش بىلەن تېشىپ ئۇستىدىكى تورنى.

× × ×

ئىززەت تىلىمە تۇتسا بولۇر ئالىي تىلەكنى،
مىدىراتسا بولۇر ئەقىل بىلەن ئىككى بىلەكنى.

بولمايدۇ شەرەپ چوققىسىغا چىققىلى ھەرگىز،
سۆرەپ يۈرسە چۆمۈلىدەك بارچە كېپەكنى.

× × ×

كەل، كەل، ماڭا تۇت مەينى قەدەھتىن ساقى،
مەيدىنكى ئۇنىڭ نەشئەسى بولسۇن باقى.
بىر جام مەيىنىڭ خۇمارىدۇرمەن، چۈنكى
سۆيگۈ ئېلىگە ئەگرۇ پەلەكنىڭ تاقى①.

× × ×

مەي تۇت ماڭا ساقى، ئېرۇر گۈل چاغى،
ئاتماقتا چېچەك مېھرۇ مۇھەببەت باغى.
ئۈمىدكى سېنىڭ جام شارابىڭ بىرلە،
كەتسە بۇ كۆڭۈل ئەينىكىدىن غەم داغى،

× × ×

مەقسەت مەيىدىن سۇنسا قەدەھنى ساقى،
خۇش كەيپى ئۇنىڭ قالغۇسى مەڭگۈ باقى.
كۆڭلۈڭدە ئەگەر قەسىد، مۇقەددەس بولسا،
بولمايدۇ بۇزۇق بۇزۇلسىمۇ كۆكتاقى.

× × ×

ئىشىق ئۇ، نە دېمەك، ئەسلى ئۇنىڭ ھىجرۇ پىراقتۇر.
گەر بولمىسا ھىجىر، ئاشىق ئاتىلىش بەكمۇ يىراقتۇر.

---

① تاق — مراپ

ئاشىققا ئەگەر ۋەسلى مۇيەسسەر بولسا
ئىشىق ئوتى ئۆچەر، ئىشىق كويىدا بۇ ياخشى سىناقتۇر.

× × ×

بىر گەۋھەر ئىبرۇر باھاسى يوق بۇ ئىجاد،
ئىجادچىنى زامان قىلۇر مەڭگۈ ياد.
ئىجادىي ئىبرۇر مەڭگۈ، ئەمەس مەڭگۈ كىشى،
ئىجادنىڭ ئىلە تونۇر سىنى، بىل، ئەۋلاد.

× × ×

گەر كەلسە ۋۇجۇد ئىشىق قۇياشىغا ئۇدۇل،
يوق بولغۇسىدۇر پەرق ئارادىن پۈتكۈل.
كۆر، سايە نىكىم كۈن نۇرىدىن ھاسىل ئولغاچ،
رەڭلەر ئۆزى بولدى تامامەن يوق ئول.

× × ×

ھەر قانچىكى كاج ئىبرۇر پەلەكنىڭ چاقى،
ئەگرىلىكىنىڭ نىشانى ئەگرى تاقى،
تەدبىر بىلەن تۈرمىغۇچە ئۇنىڭغا تاقابىل.
سۇنمايدۇ ساڭا ۋىسال مەينى ساقى.

× × ×

مەردلەر ئىشىدۇر رەقىبىنى خار ئەتمەك،
مەردانە كۈرەش بىلەن نىشانىغا يەتمەك

باغرىغا سىلىپ دۈشمەنىنىڭ ئۆچمەس داغ،
يۈركۈتسىمان ئۈۋۈنى ئىلىپلا كەتمەك.

× × ×

ئىشىق دەردىگە كىم، دەۋرىدىن دەرمان تاپتى،
پەرھاد تىلەپ دەردىگە داۋا تاغ چاپتى.
تاپماي داۋا ئىشىق دەردىگە دەرمان ئىستەپ،
تاھىرمۇ ئىبغىر باغراشتا بولۇپ غەرق، ئاقتى.

× × ×

ئۈمىد ئىرۈر ھاياتتا ئىستەك گويا،
بولغايمۇ ھايات يوقالسا ئۈمىد ئايا.
ئۈمىدگە ئەگەر بولمىسا ئىنسان مەغرۇر
پۈتكۈللا خاراب بولۇپ كېتەتتى دۇنيا.

× × ×

يىل ئارقىسىدىن يىلنى قوغلاپ ئۆتىدۇ يىللار،
نەتىجىدە قېرىپ كېتىدۇ ياپپاش باللار،
تاپالمايسەن ئۆتۈپ كەتكەن ئۇ ئۆمرۈڭنى
خەجلىسەڭمۇ ھەر سائىتىڭگە مىڭلاپ تىللا.

1947 — 1983 - يىللار

www.uyghurkitap.com

قىتئەلەر

خەلق دىلىنى ئاغرىتقانىلا دۇنيانى دەپ
تويمىغانىلا خەلق مېلىنى ئويلىماي يەپ.
قارا يۈرەك، ئى ئىنساپسىز شاياتىنلەر،
ئويلىماپسەن ئاجىزلارنى ئۆزۈك ئەجەب؟!

× × ×

ئاجىز، يېتىم، تۇل خوتۇنلار قىلىدۇ زارى،
ھېچقايسىڭنىڭ ئۇنىڭ بىلەن يوقتۇر كارى.
«ئىت ئىنجىقى يەردە قالماس» دېگەن ئاقىل،
كىمنىڭ ئەزىز باللىرىدۇر، كىمنىڭ خارى؟!

× × ×

ھەر كۆڭۈلكىم ئالەمسا زوق خۇش ناۋا ئۇندىن تۈزۈك،
قىل تەسەۋۋۇر بىر بۇزۇق ساز دەپ ئۇنىڭ تارى ئۈزۈك.
ئەكسىنى سالماس گۈزەللەر نەرگىسى شەھلالىرى،
بولمىغاندا گەر يۈزى ئايىنەنىڭ چاڭدىن سۈزۈك.

× × ×

ئىچۈك خۇش بولمىسۇن ئاشىق ۋىسال سازى چېلىنغاندا،
جۇدالىق، ھىجىر شامىغا كۈن نۇرى چېچىلغاندا.
قىلىپ پەرۋاز خۇش ئاۋاز بولسا بۇلبۇللار تاڭ ئەرمەسكىم،
چىمەندە غۇنچىلار ياشناپ كۈلۈپ گۈللەر ئېچىلغاندا.

× × ×

دەھرە باغى باغ ئەمەس بىر دەشت بىپايان ئېرۇر،
كىمكى بولسۇن باغرىدا ھەرلەھزە مىڭ ئارمان ئېرۇر.
گۈللىرى خار، كۆڭلىرى تۈن، كۈلكىسى غەمدىن نىشان،
قايدا بىر ئابادنى كۆرسەڭ ئاخىرى ۋەيران ئېرۇر.

× × ×

ئەي يىگىت، ئەمگەك ساڭا گۈنجىنەئى پىنھان ئىرۇر،
ئەي خۇشال ئول كىم يۈزى ئۆز كەسپىدىن خەندان ئىرۇر.
نەچچە پاتمان يۈك يۈدۈپ كەزسەك ھىمالايا تېغىنى،
مىننەتى ھەر بىر لەئىمدىن بۇ بەسى ئاسان ئىرۇر.

× × ×

زۇلۇم چەككەنلەر كەبى دەۋراندا بىر بىچارە يوق،
زۇلۇم تىغى قىلغان ياراغا ئوخشاش ساقايماس يارا يوق.
لەيك دەۋران چۆرگۈلۈچى چەرخ بولغاچقا ئۆزى،
چۆرگۈلۈپ ئاست - ئۈست بولماستىن ئاڭا ھېچ چارە يوق.

× × ×

ئە خۇشتۇر، تەشنالارغا ئۇچرىسا كۆل،
لىۋىدە ياشنىغان تۇرسا گۈزەل گۈل،
خالى جاي، سۇ بويى، كۆك مايسا كۆرپە،
ئاشىق قانداق چىدار بولماي ئۇ بۇلبۇل؟!

× × ×

چۆل بولۇر گۈلشەن ئەگەردە بولسا خاتىرجەم كىشى،
بولسا كۆڭلۈك تىنچسىز ياقمايدۇ گۈلنىڭ كۈلۈشى.
بىر نەپەس ئارام دىل سۈرگەن ھاياتتۇر بىباھا،
قويسا خاتىرجەم كىشىنى گەر پەلەكنىڭ گەردىشى.

× × ×

كىشى تۇغۇلدى كىشىدىن، كىشى بىلەن كىشىدۇر،
كىشى بىلەن نىمە كارىم دېيىش ساراڭ ئىشىدۇر،
نېچۈن كىشى كىشىگە ئۆچ بولۇپ سۇرەر تۇرمۇش،
ھەقىقەتەن كىشى بىلسەڭ كىشى قېرىندىشىدۇر.

× × ×

زۇلۇم دەردىنى بىلمەيدۇ زالىم تا زۇلۇمنى كۆرمەي،
بىلمەدۇ زەھەر ئىچۈرگەنلەر زەھەرنى تا ئۆزى ئىچمەي؟!
زالىملارغا تاقابىل ئۇ ئادالەت بىلگۈسى بىلسەڭ،
زامان ھېچ قويمىدى زالىمغا قىلمغاننى كۆرسەتمەي.

× × ×

ھەر نەپەس مىڭ ئۆلگۈچە بىر يولى ئۆلگەن ياخشىراق،
دۈشمىنىگە يۈرگۈچە يەرگە كۆمۈلگەن ياخشىراق.
گۈللىرىدىن ئايرىلىپ يىلتىزى سۇنغان گۈل شېخى،
بىر يولى گۈلخان ئارا ئوتقا يېقىلغان ياخشىراق.

× × ×

ئەجەب بىر سىركى دۇنيادا مۇرادىڭچە يۈرەلمەيسەن،
جاھان گۈلزارىدىن كۆتكەن گۈلۈڭنى ھېچ ئۈزەلمەيسەن،
دىلىڭغا بى مۇرادلىقتىن تىكەنلەر سانجىلۇر ھەردەم،
يانا ئۇشبۇ تىكەنلىكتىن ئۈمىدىڭنى ئۈزەلمەيسەن.

× × ×

تىلەپ بۇ دەردىگە داۋا، قىلدىم سەيرى ھەر گۈلزار،
ئىستىكى چەكتى كۆڭۈل گۈللەر بەرگىدىن ئازار.
ئۆزۈمگە مەھرىمى ئەسرار تاپمىدىم ئەسلا،
ئۆزىنى دوست ئاتايدۇ بارلىقى ئەغيار.

× × ×

كېيىننى ئويلىماي ئىش قىلسا ئىنسان،
ئۇنىڭكى ئاخىرى بولغاي پۇشايمان،
كىمىكى ئىشنى خام قىلسا ئاز ئويلاپ،
كۆزىدە قالغۇسى ياش، باغرىدا قان.

× × ×

ئېرۇر دوست بەكمۇ قىممەتلىك، ئۇڭا تەڭ كۆرمە گۆھەرنى،
كېلەر ئاز دوست ئاياغىغا چېچىلسا قانچىلىك زەرنى.
بولۇپ قالما كېپىنەكتەك دوستلۇق گۈلدە يايراپ،
ئۇچۇپ ئويناپ ئاخىرىدا ئۇرغۇچى باغرىغا نەشتەرنى.

× × ×

بىلىملىك ئەر بولاي دېسەك تىرىش، تۆك توختىماي تەرنى،
بىلىملىك باغۋىنى ئۇندەر بېغىغا كۆڭلى كەمتەرنى،
ئىلىم گۈلى تەكەببۇردىن يىراق بولغاندا ياشنايدۇ،
ئاسانلىقچە سۇغارمايدۇ سۇ دۆڭلۈك - ئېگىز يەرنى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

× × ×

مەلۇم ئولماس قەدرى گۈل تاكى زىمىستان بولمىسا،
ۋەسلى قەدرىن بىلمەس ئاشىق داغى ھىجران بولمىسا.
ئەل ۋە يۇرت قەدرىنى بىلمەس كىشى ھېچ چاغ، تاكى ئۇ
ئايرىلىپ يۇرت ۋەسلىدىن زار سەرسان بولمىسا.

× × ×

ئىلىم بىر نۇر، قارا بەختنى قىلار ئۇ يوپيورۇق كۈندۈز،
قاراتۈندە ھىدايەتكە يېتەكلەپ ماڭغۇچى يۇلتۇز.
ئىرۇر ئابى زۇلال ئىچسەك جېنىڭغا زوق ھوزۇر ئاندىن،
بېرىلگەندە ئۇنىڭغا قانچە ئىچسەڭمۇ يەنە ئۇسسۇز.

× × ×

رابىيە - سەئىدىن

(5 پەردە 9 كۆرۈنۈشلۈك ئوپېرا)

قاتناشقۇچىلار

رابىيە — 15 ياشلاردا، سەئىدىننىڭ مەشۇقى.
سەئىدىن — 25 ياشلاردا، رابىيەنىڭ ئاشىقى.
زۆھرە — 30 ياشلاردا، رابىيەنىڭ ھاممىسى.
ھەسەن — 26 ياشلاردا، سەئىدىننىڭ دوستى.
ھەمدەمبەگ — 60 ياشلاردا، يۇرتنىڭ بېگى.
ساقى — 30 ياشلاردا، ساقاللىق لوكچەك.
ئەكرەم — 30 ياشلاردا، لوكچەك.
قادىر — 50 ياشلاردا، رابىيەنىڭ دادىسى.
سەلىمە — 20 ياش، دۇتتارچى.
چولپان — 19 ياش، تەمبۇرچى.
قەمەرى — 18 ياش، ئۇسسۇلچى.
ئەنبەر — 16 ياش، ناخشىچى.
ھاۋا — 19 ياش، ناخشىچى.
ھەمدە — 20 ياش، ناخشىچى.
رەيھان — 16 ياش، رابىيەنىڭ دوستى.
پاتىمە — 15 ياش، رابىيەنىڭ دوستى.
قەلەندەر — 60 ياشلاردا.
ئىمام، جامائەت ۋە ئەر - ئاياللار.

www.uyghurkitap.com

ئاپتوردىن: قولىڭىزلاردىكى بۇ ئوپېرا بىر جۈپ ئۇيغۇرقىز-يىگىتنىڭ مۇھەببەت گۈلىستانىدا پىراق ۋە ھىجران شامىلى دەستىدە خازان بولغانلىقى، سۆيگۈ سەھراسىدا مەھرۇملۇق بىلەن قالداق مېھنەت تارتقانلىقى ۋە ئاخىرىدا مۇھەببەت يولىدا قۇربان بولغانلىقىنى تەسۋىرلەيدىغان ئەسەردۇر.

مەندە ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئەرەبلەرنىڭ «لەيلە - مەجنۇن»ى ئەرەبىستان، باغدادلىقلارنىڭ «پەرھاد - شېرىن»، «غېرىپ - سەنەم»ى بار ئىكەن، بىزدە بۇنداقلار يوقمۇ، دەپ ئويلار ئىدىم. بەختكە يارىشا، ماڭا بۇ مەقسەتكە ئېرىشىش مۇيەسسەر بولدى. مەن بۇنى تاپتىم. ئۇنى ئەرەبىستان چۆللىرىدىن، باغدات ۋادىلىرىدىن، ئەرمىنستان تاغلىقلىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ قاينىمى بولغان قەشقەرنىڭ بايتوقاي يېزىسىنىڭ جىگدە - سۆگەتلىكلىرى ئارىسىدىن، يامانيار ئۆستىڭىنىڭ بويىدىن تېپىۋالدىم. بۇ نەرسە سىلەر كۆرۈپ تۇرغان مۇشۇ «رابىيە - سەئىدىن» ئوپېراسىدۇر.

بۇ ئەسەرنىڭ مۇنداق ئىككى ئالاھىدىلىكى باردۇر:

بىرى، ئوپېرا قەھرىمانلىرى ئۇيغۇر، ئوپېرا ۋەقەلىكى خىيالىي ئەمەس، بەلكى چىندۇر.

رابىيە ۋە سەئىدىن بايتوقايلىق بولۇپ، مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ھىجرىيە 1254 - يىللىرى يامانيار ئۆستىڭى بويلىرىدا بىر - بىرى بىلەن تونۇشۇپ مۇھەببەتلەشكەن. لېكىن ئىقتىسادىي جەھەتتە سەئىدىن ئائىلىسىگە قارىغاندا ئۈستۈنرەك بولغان رابىيە ئائىلىسى رابىيەنى سەئىدىنگە بېرىشتىن باش تارتقان ۋە يۇرتنىڭ ئابرويلۇق بىر كىشىسىگە بەرمەكچى بولغان، قىزنىڭ ئاتىسى قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ تۇرىۋالغاچقا، رابىيە بىلەن سەئىدىن كۆپ تىرىشقان، ھەرخىل ئامال - چارە قىلىپ كۆرگەن بولسىمۇ ئۆز مەقسەتلىرىگە يېتەلمىگەن. شۇندىن كېيىن، سەئىدىن مەجنۇنلۇققا يۈز تۇتۇپ، مازارمۇ مازار يىغلاپ يۈرىدۇ، ئەڭ

ئاخىرىدا قەشقەر ھەزرەتتىكى «ھەزرىتى ئاپپاق» دەپ ئاتالغان —
خوجا ھىدايىتوللا ئىشانىنىڭ مازىرىغا بېرىپ، يىغلاپ يۈرۈپ ئاغ-
رىپ قالغان. ئاقىۋەتتە قەلبىدە رابىئە فىكرى، تىلىدە رابىيەنىڭ
زىكرى بولغان ھالدا جان ئۈزگەن. ئۆز ئاشىقىنىڭ ئۆلۈمىنى
ئۇزاتقان رابىيە قىشنىڭ مۇدھىش شىۋىرغانلىق كۈنلىرىنىڭ بىرى-
دە ئۆزىنى مۇزلاپ كەتكەن ئۆستەڭنىڭ قاراسىغا تاشلاپ، ئاشى-
قىنىڭ مۇھەببىتىدە ئۆزىنىڭ ياش ھاياتىنى قۇربان قىلغان.
كىشىلەر ئۆستەڭنىڭ مۇزلىرىنى چوقۇپ، رابىيەنى ئىزلىگەن بول-
سىمۇ تاپالمىغان، پەقەت باھار كېلىپ، مۇز ئېرىپ،
بولغاندىن كېيىن مەرھۇم رابىيەنىڭ تېنىنى بىر لايلاتمىدىن تاپ-
قان. بايتوقاينىڭ پۇقرالىرى: «بۇلار تىرىك ۋاقتىدا مۇراد-مەق-
سىتىگە يېتەلمىدى، ئۆلگەندىن كېيىن بولسىمۇ بىللە بولسۇن»
دېيىشىپ، رابىيەنى سەئىدىن دەپنە قىلىنغان قەبرىگە قويغان. ئۇ-
لارنىڭ مۇھەببەت يولىدا كۆرسەتكەن دىل كۆيەرلىك، پىداكار-
لىقلىرى پەرھاد - شېرىن، لەيلى - مەجنۇن، غېرىب - سەنەملەرنىڭ
خىيالىيلاشقان قەھرىمانلىقلىرىدىن كەممۇ؟ ھالبۇكى بىز رابىيە -
سەئىدىنىنىڭ مۇھەببەت يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارلىق، قەھرىمان-
لىقلىرىنى ئۇلارنىڭ ھازىرمۇ ھايات بولغان ئۇرۇغ - تۇغقانلىرى-
نىڭ ئاغزىدىن روشەن ئىسپاتلاپ بېرەلەيمىز.

يەنە بىرى، رابىيە - سەئىدىن ھېكايىسىنى بىر جۇڭگولۇق
ئۇيغۇر شائىرى يېزىپ بىزگە قالدۇرغان.

بۇندىن 110 — 120 يىل ئىلگىرى (بۇ ئاپتور «رابىيە -
سەئىدىن» ئوپېراسىنى يازغان مەزگىل — ت) قەشقەردە ئۆتكەن زور-
دۇن ھاكىمبەگنىڭ ئابدىرېھىم نىزارى دېگەن ئىقتىدارلىق بىر كاتىپى
بولغان. ئۇ ئەلىشىر ناۋائىينىڭ خەمسەسىگە ئوخشىتىپ بىر خەمسە
يېزىپ چىققان. بۇ كىشى ئۆز خەمسەسىدە ناۋائىيى خەمسەسىدىكى «پەرھاد-
شېرىن» نىڭ ئورنىغا «رابىيە - سەئىدىن» نى ئالغان. (بۇ قول
يازما بولۇپ، مېنىڭ كۆرگىنىم جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسىدە يو-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قىلىپ كەتتى). يازغۇچى ئۆز ئەسىرىنى ناھايىتى چىرايلىق ۋە لەتىپ يازغان. ئۇنىڭ ئەڭ قىممەتلىك يېرى شۇكى، يازغۇچى ئۆز يۇرتىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى زادىلا خىياللاشتۇرمىغان. يازغۇچىنىڭ بۇنى خىياللاشتۇرۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى شۇ چاغدا رابىيە - سەئىدىن پاجىئەسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەردىن خېلى كۆپلىرى ھايات ئىدى.

بۇ ۋەقە بولۇپ ئارىدىن بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن كەمىنە بۇ ۋەقەنى مىللىي سەنئىتىمىزدە «ئوپېرا» سۈپىتىدە جىلۋە قىلدۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. گەرچە، بېزەش ساھەسىدە ئىقتىدارىم ئاز بولۇپ، «ئوپېرا» يېزىپ چىققۇدەك قابىلىيىتىم بولمىسىمۇ، ئۆز تارىخىمىزدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئۆز تىلىمىز بىلەن نەپىس سەنئەت سۈپىتىدە خەلققە تەقدىم قىلىشتەك ئارزۇ - ھەۋەس مېنى بۇ ئوپېرانى يېزىشقا ئىلھاملاندۇردى.

«خەقتىن يېڭى چاپاننى تىلەپ كىيگەندىن، ئۆزۈڭنىڭ كونا چاپىنىنى ياماپ كىيگىنىڭ ياخشى» دېگەن بىر ھېكمەتلىك سۆز بار. يولداشلىرىمدىن كۈتىدىغان ئۈمىدىم، بۇ ئوپېرادىكى كەمچىلىكلەرنى تۈزىتىپ، ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ كونا چاپىنى ئورنىدا كۆرۈشتىن ئىبارەت.

1 - پەردە 1 - كۆرۈنۈش

سەھنە كۆرۈنۈشى: ئالدى رىشاتكا، ئىشىكى شەرققە قارىتىپ ياسالغان ئازادە، چىرايلىق باغ. باغنىڭ ئىشىكى يېنىدىكى ئىككى تۈپ دەرەختكە ئىككى قەپەز ئېسىلغان. قەپەزدىكى تورغايلار يېقىملىق سايراپ تۇرىدۇ. باغنىڭ دەل - دەرەخلىرى ياراقشان، گۈللۈكلىرىدە گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن. گۈللۈك يېنىغا بىسات سېلىنغان. بىسات ئۈستىدە سەئىدىن بىر كىتابنى كۆرۈپ ئولتۇرىدۇ. سەئىدىن بېشىغا بادام دوپپا، ئۈچىسىغا بەقەسەم تون كىيگەن، پۇتىدا مەسە، بېلىنى باغلىغان، پىچاق ئاسقان.

سەئىدىن كىتابقا قاراپ تۇرغان ھالەتتە پەردە ئېچىلىدۇ. رابىيە قولىدا ئاپتوۋانى ئويناپ سۇغا چىققان ھالەتتە باغقا كىرىپ كېلىدۇ ۋە باغ ئىچكىرىسىدىكى كۆل تەرەپكە يۈرۈپ كېتىدۇ. (كۆل كۆرۈنمىسىمۇ رابىيەنىڭ ھەرىكىتى ئارقىلىق كۆل بارلىقى ئىپادىلىنىشى كېرەك.) رابىيە ئازادە دوپپا، دۈردۈن كۆڭلەك، تاۋاردىن چەكمەن ۋە مەسە كىيگەن. بېلىگە چۈشكەن قارا چاچلىرى يىگىرمە تۆت تال قىلىپ ئۆرۈلگەن، بىرنەچچە كۆز مونچاق ئېسىلغان.

رابىيە سۇغا ماڭغاندا كۆل توسۇپ تۇرغاچقا سەئىدىننى كۆرمەيدۇ، ئەمما سەئىدىن رابىيەنى كۆرىدۇ. رابىيەنى كۆرۈش بىلەن سەئىدىن ئەجەب بىر ھالغا كېلىدۇ، كۆزىنى رابىيەدىن ئۈزمەيدۇ. يىگىتنى ھاياجان چىرمايدۇ. رابىيە سۇنى ئېلىپ قايتىپ، شوخلۇق قىلىپ دەرەختىن بىر يوپۇرماقنى ئۈزۈۋېلىپ مۇنۇ ناخشىنى ئوقۇيدۇ: (دىلبەر كەلمەيدۇ قېشىمغا ئاھاڭىدا)

رابىيە: گۈلۈم غۇنچە، گۈلۈم غۇنچە،
نېمە قايرىلىسەن مۇنچە.
پىغاندا بۇلبۇلۇڭ دائىم،
سەھەردە سەن ئېچىلغۇنچە،

يېشىل ياپراق ئاراسىدا
قىلىپ جىلۋە ئېچىلگۈنچە؛
سەھەر سالقىن شامىلىدا
ئېچىلساڭچۇ كۈلۈپ غۇنچە.

رابىيە گۈلدىن ئۈزۈش ئۈچۈن گۈللۈككە بېرىپ سەئىدىننى كۆرىدۇ. سەئىدىن ھېلىھەم ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغانىدى. قىز يىگىتكە بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، كۈلۈمسىرەپ، لەرزان بىر ھەرىكەت بىلەن ئارقىغا قايتىدۇ. ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا ئارقىغا قايرىلىپ، زوق - تەبەسسۇم بىلەن سەئىدىنگە قارايدۇ - دە، كىرىپ كېتىدۇ.

قىزدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان سەئىدىن تىترەشكە باشلايدۇ، قولىدىكى كىتاب چۈشۈپ كېتىدۇ. ئۆزىمۇ ھوشسىزلىنىپ، ئاستا - ئاستا سىرىلىپ يىقىلىپ چۈشىدۇ... (پەردە چۈشىدۇ)

(بۇ كۆرۈنۈشنىڭ ئەھمىيىتى رابىيەنىڭ ھۆسن - جامالى ۋە شوخلۇقى ھەمدە رابىيە بىلەن سەئىدىننىڭ مۇھەببىتىنىڭ روشەن، جانلىق ۋە سىرلىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىشتە.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

1 - پەردە 2 - كۆرۈنۈش

سەھنە كۆرۈنۈشى: 1 - كۆرۈنۈشكە ئوخشاش. ئەمما ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ۋاقىت ئۆتكەن. دەرەخلەرنىڭ بەزى يوپۇرماقلىرى سارغايغان. گۈللەرمۇ بىلىنەرلىك شالاڭلاشقان. كېچە. ئاسماندا يەتتە - سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاي. سەئىدىن بىلەن ھەسەن باغنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى دەرەخنىڭ تۈۋىدە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان ھالەتتە پەردە ئېچىلىدۇ.

سەئىدىن خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ھەسرەت بىلەن چوڭ بىر نەپەس ئالغاندىن كېيىن بۇ ناخشىنى ئېيتىدۇ:

(«نەچچە بىر كەلمىدىڭ» ئاھاڭىدا)

سەئىدىن: سۆيگۈ سوداسى ئەجەبمۇ چۈشتى باشىمغە مېنىڭ،
كاشكى بولسا ئىدى ئاھ ئۇ يولداشىم مېنىڭ.
بىر كۆرۈپ قايتا كۆرەلمەي يار جامالىنى ئېسىت،
قان بولۇپ ئاقماقتا كۆزدىن توختىماي ياشىم مېنىڭ.
ۋەسلى دىلدار تۇغدۇرۇپ كۆڭلۈمدە بىر شېرىن ئۈمىد،
ئەيلىدى يارنىڭ خىيالى مەڭگۈ سىرداشىم مېنىڭ.
چاچىسا ئول ئاي ئەگەردە خەستىگە ئۆز نۇرىنى،
نە قىلۇرمەن بولسا ھىجران ئوغرىسى ئاشىم مېنىڭ.

(غەزەلدىن تەسىرلىنىپ ئولتۇرغان ھەسەن چۆچۈپ بىر ياققا قارايدۇ، ئاندىن سەئىدىننى ئاستا تارتىپ شۇ تەرەپنى كۆرسىتىدۇ.)

ھەسەن: ئەي ئاشىق يىگىت.

سەئىدىن: نېمە دەيسىز؟

ھەسەن: باغدا بىر شەپە بار.

(سەئىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، سىنچىلاپ قارىماقچى بولىدۇ.)

ھەسەن: كۆرەلمەيسىز.

سەئدىن: نېمىدۇر ئۇ، تىترىمەكتە يۈرەك؟

ھەسەن: ھەر نېچچۈكتۇر، مۆكلۈپ تۇرماق كېرەك.

(سەئدىن بىلەن ھەسەن دەرەخ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالىدۇ. دەرەخلەر ئارىسىدا ئادەم قارىسى كۆرۈنىدۇ.)

ھەسەن: كىم ئىكىن ئۇ، كېلىۇر بۇ ياققا قاراپ،

سەئدىن: سۆيگۈنىڭ بۇيلىرى تۇرماقتا پۇراپ.
قارىغىن ئۇلارغا ياخشىراق يانا.

ھەسەن: (سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن ھولۇققان ھالدا، تەبەسسۇم بىلەن)

ئەنە سىز كۆيگەن شۇ بىر گۈلى رەنا.

(سەئدىن ئۆزۈۋجۇدىدا پەيدا بولغان غەلىتە بىر ئۆزگىرىش بىلەن تىترەپ تۇرىدۇ. ھەسەننىڭ كۆزى كەلگۈچىلەردە. زۆھرە بىلەن رابىيە بىر نەرسىنى ئىزلىگەندەك ئەتراپقا قاراپ چىقىپ كېلىدۇ. سەئدىن بىلەن ھەسەنمۇ يوشۇرۇنغان جايدىن چىقىدۇ. رابىيە بىلەن سەئدىن بىر-بىرىگە بىرپەس سىرلىق قاراپ تۇ-رۇشقاندىن كېيىن «ئاھ...» دېگىنىچە بىر-بىرىگە قاراپ يۈگۈرىدۇ. ئارىلىق يېقىنلا قالغاندا ھوشسىزلىنىپ يىقىلىدۇ. زۆھرە رابىيەنى، ھەسەن سەئدىننى يۆلەيدۇ.)

زۆھرە: (ھەسەنگە) سۇ...سۇ...سۇ...سۇ...

ھەسەن: (ئورنىدىن قوپۇپ ئۇيان-بۇيانغا قارايدۇ)
ئېيتىڭىز ماڭا، قايدا باردۇرسۇ؟

زۆھرە: (بىر ياقنى كۆرسىتىپ)
ئۇندا كۆل بار، تېزرەك بارسىڭىز؟
بەك يامان بولدى، سۇ ئەپ كەلسىڭىز.

(ھەسەن دوپپىسىدا سۇ ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇلار سۇنى رابىيە بىلەن سەئدىننىڭ يۈ-زىگە سېپىدۇ. ئۇلار ھوشىغا كېلىپ بىر مىنۇتچە جىم تۇرغاندىن كېيىن سۆز باشلايدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سەئىدىن: بىر كۆرۈنۈپ ئېلىپ خىيالىمنى،
سورىمىدىلا قايتا ھالىمنى.
ئىشقلىرى دەردىدە خازان بولدۇم،
سارغىيىپ بىر سېرىق سامان بولدۇم.

رابىيە: سۆيگۈ قىلدى مېنى ئۆزىگە ئەسىر،
ماڭا ھەم قىلدى بەك تولا تەسىر.

سەئىدىن: سۆزلىرى راستىمدۇر يا يالغان؟

رابىيە: ئويلىڭىز، مەن نېمىشقا سارغايغان؟

سەئىدىن: ئىشىق قىلدى مېنى خاراب - زەبۇن.

رابىيە: مېنى ھەم قىلدى ئىشقىڭىز مەجنۇن.

سەئىدىن: كۆپ جاپا چەكتىم.

رابىيە: پۈتتى مەندە قارار،
پىكرىڭىز ھەرئان بولدى ماڭا يار.

سەئىدىن: ئەي سەنەم ئالدىڭىز قارارىمنى،

رابىيە: سالدىڭىز ئوتقا جانۇ زارىمنى.

سەئىدىن: مەن كىم، سىز ماڭا كۆڭۈل قويماق،

رابىيە: سۆيگۈ ھېچ ۋاقىت جاھاندا بولماس تاق.
ئىككى بۇ روھ، كىم ئۇلار كۆرەر سۆيگۈ،
سۆيگۈ بۇ ئىككى روھقا بىر كۆزگۈ.
سىز مۇھەببەتنى ماڭا قويغان كۆن،
مەندۇ بولغان سۆيگۈڭىزدە زەبۇن.

(ئىككىسى بىر - بىرىگە تەبەسسۇم ئارىلاش بىر پەس قارىشىۋالىدۇ.)

سەئىدىن: ئاھ مۇھەببەت ئېرۇر شۇنچە شېرىن.

رابىيە: كەلمىسە گەر پىراق ئۇنىڭغا يېقىن،
كۆيدۈرەر، كۆل قىلار ئۇ يامان ھىجران.

سەئىدىن: ھىجىر سۆزىنى دېمەڭ، چىقار بۇ جان.

(ئۇلاردىن سەل يىراقتا تۇرۇپ ئەھۋالغا تازا دىققەت قىلىپ تۇرغان زۆھرە ھەسەنگە سۆز باشلايدۇ)

زۆھرە: ئىككىسى بىر - بىرىگە ئامراق.
ھەسەن: سۆيگۈ قىلغان بۇ ئىككىسىنى مۇشتاق.
زۆھرە: ئىككى پاكىز روھ بولۇپ ھەم بىر،
بىرى ئاشىق، بىرى ئاڭا دىلبەر.
كاشكى يار بولسا ئۇلارغا زامان.
ھەسەن: بولسا بىر ئاشيانە ئىچرە ماكان.
زۆھرە: ھاسىل بولسا ئۇلارغا ئۇشبۇ مۇراد.
ھەسەن: بىزلەر بولار ئىدۇق تولا شاد.
سەئىدىن: (رابىيەگە قاراپ)
كۆز تويارمۇ گۈزەل جامالىڭىزغا،
رابىيە: دىل قانارمۇ شېرىن ۋىسالىڭىزغا.
سەئىدىن: ئەنبىرىن زۇلۇفلىرىنى تۇتارمۇ قولۇم،
ۋىسالىڭىزگە قانارمۇ بۇ كۆڭلۈم.
قىلسان ئادەت بىۋاپالىقنى،
كۆيدۈرەملا،
رابىيە: دىمەك خاتالىقنى.
سىزنى مەن چىن يۈرەك بىلەن سۆيگەن،
مۇشۇ گۈللۈكتە بىر كۆرۈپ كۆيگەن.
سىز ماڭا يارسىز ھەم دىلدار،
بولمىغاي ماڭا باشقا ھېچ بىر يار.
سەئىدىن: دىلغا سىزدىن ۋاپانىڭ بۇيى كېلەر.
رابىيە: رابىيە چىن كۆڭۈل سۆزىنى سۆزلەر.

(ھەسەن بىر شەپىنى ئاڭلىغاندەك باغ تەرەپكە قۇلاق سالىدۇ ۋە سەئىدىننىڭ يېنىغا كېلىپ دەيدۇ)

ھەسەن: باغدا بىر شەپە بار.
سەئىدىن: (سەئىدىن چۆچۈپ ھەسەنگە قارايدۇ. رابىيە بەك قورقۇپ كېـ
تىدۇ.) نېمىدۇر ئۇ؟
ھەسەن: بىلمىدىم. (بىر ئاز قۇلاق سېلىپ تىڭشاپ تۇرغاندىن كېيىن)
ئادەم شەپىسىغۇ.

(ئولتۇرغانلار تېزلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشىدۇ. رابىيە سەئىدىنگە قاراپ لەتىپ بىلەن تازىم قىلىپ خوشلاشقانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن زۆھرە بىلەن بىللە كەلگەن تەرەپكە ماڭىدۇ ۋە كۆزدىن غايىپ بولىدۇ. سەئىدىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تەلپۈنۈش بىلەن قاراپ قالىدۇ. شۇ چاغدا ھەمدەم بەگ، ساقى، ئەكرەم يىچاق، توقماق كۆتۈرگەن ھالدا كىرىپ كېلىدۇ. سەئىدىن بىلەن ھەسەن باھادىرلارچە مەغرۇر قاراپ تۇرىدۇ.)

ھەمدەم: نېمە ئادەمسەن؟
سەئىدىن: سەن نېمە ئادەمسەن؟
ھەمدەم: خەقنىڭ بېغىدا نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟!
نە قىلۇرسەن كېچىدە بۇ باغدا؟
سەئىدىن: سەن نېمە ئىش قىلىسەن بۇ چاغدا؟
ھەمدەم: مەن بۇ يۇرت خەلقىنىڭ بېگى بولۇرمەن،
كېچىدە ھەريان بېرىپ كۆرۈرمەن.
سەئىدىن: (زاڭلىق ئارىلاش كۈلۈپ)
سېنى مەن بىلىمەن تازا ئوبدان،
سەن زالىم يۇرت - ئەل قېنىنى شورىغان.
بىلىمەن بۇ باغقا نە ئۈچۈن كەلدىڭ،
سەن بۇ باغنىڭ گۈلىگە قەست قىلدىڭ.
بىلىمەن، قىزنى زورلاپ ئالماقچى،
قىز رىزاسىز توينى قىلماقچى.
ياخشى بىل، مەن سېنىڭ رەقىبىڭمەن،
رابىيە زۇلفىنىڭ ئەسىرىمەن.
باشىم ئىچىدە ئۇنىڭكى سوداسى،

يۈرىكىمدە ۋىسال تاماسى.
نېمە دەيسەن، ئېيت سۆزلىگىنى، ئىشتەي،
نېمە قىلۇرسەن، قىلغىنىڭنى كۆرەي.

ھەمدەم: ھە، تېخى سەن مېنىڭ رەقىبىمۇ،
سېنىڭ قەستىڭ مېنىڭكى يارىممۇ؟

(ھەمدەم قولىدىكى پىچاقنى كۆتۈرگىنىچە سەندىن ئۈستىگە تاشلىنىدۇ. ساقىمۇ سەندىنىگە ھۇجۇم قىلىدۇ، ئەكرەم ھەسەنگە تاياق تەڭلەيدۇ. ھەمدەم سەندىنگە پىچاق سالماقچى بولغاندا، سەندىن ئۇنى ئۇرۇپ يىقىتىپ، بىر قانچىسى دەسسەيدۇ. ساقى سەندىنگە ئېسىلماقچى بولىدۇ، ھەسەن كېلىپ ئۇنى ھەمدەم ئۈستىگە يىقىتىدۇ. ئەكرەم ھەسەنگە تاياق سالىدۇ، ساقىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سەندىنگە ئېسىلىدۇ. ھەسەن ئەكرەمنىڭ قولىدىكى چوماقنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى بىر قويۇپلا يىقىتىدۇ. ساقى بىلەن سەندىن تىركىشىپ ئېلىشىدۇ، ھەمدەم ئورنىدىن تۇرۇپ سەندىنگە ئېسىلماقچى بولىدۇ. سەندىن ساقىنىمۇ تېپكە سالىدۇ. ئاقىۋەت سەندىن، ھەسەن ئۇلاردىن بوشىنىپ سىرتقا ماڭىدۇ. ھەمدەم، ساقى، ئەكرەملەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ سىرتقا ماڭىدۇ.)

2 - پەردە 1 - كۆرۈنۈش

(سەھنە كۆرۈنۈشى: ھويلا، دەھلىز، مېھمانخانا، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدە باغنىڭ ئىشىكى. ئىشىكتىن يېشىل دەرەخلەر كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇ ئۆينىڭ بىر بايىنىڭ ئۆيى ئىكەنلىكىنى بىر قاراپلا بىلىۋالغىلى بولىدۇ. رابىيە چوڭقۇر قايغۇ بىلەن ئولتۇرغان ھالدا پەردە ئېچىلىدۇ. رابىيە غەمكىن بىر ھالەتتە كۆز يېشىنى سۈرتۈپ، ئەتراپقا بىر قارىۋالغاندىن كېيىن ناخشا ئوقۇيدۇ. ناخشا «ئانىلما، ئانارنىڭ مەندەك سىزى» ئاھاڭىدا.)

رابىيە: دەرىخا، ئايرىلار بولدۇم ئۇشۇل مەھبۇب يارىمدىن،
مۇھەببەت دەشتىدە يۈرگەن غېرىبى دىلفىكارىمدىن.
كۆڭۈل مۇشتاق ۋىسالىگە، يېتەرگە مەندە يوق
تاقەت،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

كاۋاب بۆيىي كېلەر تارتقان بۇ ئوتلۇق ئاھۇ-
زارىمدىن.
ئاتام بىرلە ئانام سالماس قۇلاق سالغان پى-
غانىمگە،
ئىستىكىم، ئەمدى مەن مەھرۇم مېنى سۆيگەن
نىگارىمدىن.
مۇھەببەت دەشتىدە ھىجران مېنى كۆيدۈردى،
كۈل قىلدى،
ژىرىكتىم بۇ مۇھەببەتسىز قايغۇ - ھەسرەت،
روزىكارىمدىن.
گۈلۈم دىلدار ۋىسالىسىز سولاشتى ھەم خازان
بولدى،
ئېيىت، ئاھ كىم بولدۇم جۇدا ئول يار - زارىمدىن.

(رابىيە توختاپ ئىشىككە قۇلاق سالىدۇ، تاشقىرىدىن زۆھرە كىرىدۇ.)

رابىيە: تاپتىلامۇ؟ بولدى ئىش قالداق،
بولدى قاراپ تۇرغىلى خېلى چاغ.

زۆھرە: (يانچۇقىدىن بىر ياغلىقنى ئېلىپ بېشىۋېتىپ)
مەن سەھەر سەئىدىن قېشىغا باردىم،
سىزگە بۇ خەتنى ئەيلىدى تەقدىم.

رابىيە: (خەتنى قولىغا ئېلىپ ئوقۇيدۇ)
ھىجىر ئوتىدا كۆيۈپ خاراب بولغان،
ئىشقى - پىراقىڭىزدا كاۋاپ بولغان،
باشىدا بىر سەنەمنىڭ سەۋداسى،
قەلبىدە بىر پەرى تەمەنناسى،
خەستەدىل بىر غېرىب خېتى بىلىسىڭىز،
خەتكە ئاز بولسا ھەم نەزەر سالسىڭىز.
تەگدى مەكتۇپلىرى قولۇمغا كېلىپ،
ئوقۇدۇم شۇ ھامان قولۇمغا ئېلىپ.

مەلۇم بولغاچ ئۇندىكى مەزمۇن،
بۇڭا قارىتا پەقىر زار - زەبۇن.
ئويلىدىم، ئىككىمىز چىقىپ قاچايلى،
توي كۈنى بىر تەرەپ يورۇپ كېتەيلى.
ئىككى ئاتنى بۇ كۈنگە تەييارلاي،
ھەممە لازىم نەرسىلەرنى ھەم ئالاي.
كېچىدە، باغ تۈۋىدە مەن كۈتەيىن،
ئۆزلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتەيىن.
بۇ مېنىڭ بىر خۇسۇسىي پىكرىم،
ئۆزلىرىگە ئەيلىدىم تەقدىم.
يۈرىكىم دەرد بىلەن كۆيەر ئىكەن،
قوللىرىم قايغۇ بىلەن تىترەر ئىكەن.
ئوت ئىچىدە يېزىلدى بۇ مەكتۇپ،
ئەيلىگىز مەقبۇل، كىر ئەمەستۇر خوپ.
ئىشقىڭىزدا ھەمىشە زار - زىرىن،
كەمتەرىنە قۇلىڭىز غېرىب سەئدىن.

رابىيە: (خەتنى ئوقۇپ بولۇپ زۆھرەگە دەيدۇ.)

ئەي ئاچا، سىرىم سىزگىدۇر مەلۇم،
بىزنى قىلدى پەلەك بىر خىل مەھرۇم.
ئارىغا چۈشتى بىر يامان دۈشمەن،
ئۇ ئېزور ھەمدەم، سىزگە ھەم روشەن.
ئۇنىڭ ئىككى خوتۇنى بارلىقىنى،
قىزىنىڭ غېرىب - زارلىقىنى؛
ئاتا - ئانام نەزىرىگە ئالمىدىلەر،
ئىلتىماسىمغا قۇلاق سالمىدىلەر.
سىزنى ئۆزۈمگە مېھرىبان بىلىمەن،
ئەمدى سىزدىن شۇنى ئۈمىد قىلىمەن.
ماڭا سىز ياردەم قولىنى سۇنۇڭ،

www.uyghurkitap.com

مەرھەمەت ئېلىكنى ماڭا ئۇزىتىڭ.

زۆھرە: مەن قولۇمدىن كەلگىنىنى قىلاي،
قىلىمەن خىزمەت ھېچ ئۇنى ئايىماي.
يولىڭىزدا پىدا مېنىڭ جانىم،
بۇيرۇڭىز خىزمەت ئەي گۈزەل خانىم.

(تاشقىرىدىن ئاراق - تۇرۇق قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. رابىيە، زۆھرە چۆ-چۈپ كېتىدۇ. قادىر كىرىدۇ. ئۇلارغا غەزەپ بىلەن قاراپ بىر پەس تۇرۇپ ئاندىن ئاچچىقى بىلەن سۆزلەيدۇ)

قادىر: ئەتە توي بولىدۇ، بۇنى بىلسەن،
نەرسە تەييارلىماي نېمىش قىلىسەن؟
چىق! يوقال! بار! ئۆز ئىشىڭنى قىلىش،
ئۆينى راسلا، كىگىز، گىلەمنى سېلىش.

(رابىيە بىلەن زۆھرە ئۆيدىن چىقىپ كېتىدۇ. قادىر ئۇيان - بۇيان مېڭىپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىدۇ.)

قادىر: رابىيە ئەقىلسىز، ئېرور نادان،
تويغا ئۇ كۆنمىگەن ئىمىشلەر ھامان.
(زاڭلىق تەرىقىسىدە كۈلىدۇ)
ئىككى خوتۇن ئاڭا باھانە ئىمىش،
كۈنچىلىكنى تولا يامان كۆرەرمىش.
ئىككى خوتۇننىڭ سەن ئۈچىنچىسى بول،
كۈندەشلىرىڭگە سەنمۇ كۈندەش بول.

(بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنى راسلاپ چاقىرىدۇ) ھەي... خوتۇن، قېنى سەن؟ (جاۋاب ئاۋۇشى ئاڭلانغاندىن كېيىن) بۇندا كىر، نېمىش قىلىپ يۈرىسەن؟ (ئورنىدىن تۇرۇپ تونىنى سالىدۇ.)

2 - پەردە 2 - كۆرۈنۈش

مېھمانخانا. ئۆي ئوبدانلا سەرەمجانلاشتۇرۇلغان. بۇ پەردە ئولتۇرۇش. رابىيە زۆھرە، سەلىمە، چولپان، قەمەرى، ئەنبەر، ھاۋا، ھەمىدە، رەيھان، پاتىمەلەر بىلەن

بىللە ئولتۇرغان، ھەممەيلەن خۇش، پەقەت رابىيەلا غەمكىن ھەممەيلەن چاۋچاقلى-
شىدۇ. كۈلۈشىدۇ.)

سەلىمە: (چولپانغا قاراپ) قوللىرىڭغا دۇتتارلىرىنى ئالسىلاچۇ،
ياخشىلاپ بىر پەردە چالسىلاچۇ.

چولپان: سىلىمۇ ئالسىلا سازلىرىنى،
تۈزۈسىلە تەمبۇرنىڭ تارلىرىنى.

(بۇ ئىككىيلەن سازلىرىنى تەڭشەپ چېلىشقا باشلايدۇ، غەزەلچىلەر بىلەن سە-
لىمە، چولپان سازچىلار بىرلىكتە ناخشا ئېيتىدۇ. ناخشا «ھەر جايدا خۇدا پاشا»
ئاھاڭىدا)

كۆپچىلىك: بولسا بىر گۈلكىم، ئۇ گۈل ھېچ چاغدا خازان
بولمىسا،
بۇلبۇلى بىچارىلەر دەردى پەرىشان بولمىسا.
بۇ مۇھەببەت بولسايۇ، ۋەسلى ئاشىق بولساشا،
بولسا بىر تۇرمۇش ئۇلاردا دەردى ھىجران
بولمىسا.
گۈلشەن ئىچرە قول تۇتۇشۇپ ئوينىسا راھەت
بىلەن
كۆيمىسە ھىجىر ئوتى بىرلە باغرى بەريان
بولمىسا.
سۆيگۈ بىر گۆھەر ئېرۇر، ھەر كىشىگە بولماس
نېسىپ،
كۆيدۈرەر جاننى مۇيەسسەر ۋەسلى جانان بول-
مىسا.

(زۆھرە رابىيەنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياشقا دىققەت بىلەن قاراپ ئۇلۇغ - كە
چىك تىنىدۇ. سازچىلار سازنى توختىتىدۇ.)

چولپان: قۇمرى خېنىم، قوپسىلا، ئوينىسىلا.

قۇمرى: ئوينىيالمايمەن.

سەلىمە: ناز قىلمىسىلا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

(قۇمرى تەبەسسۇم بىلەن ئورنىدىن تۇرىدۇ. ساز چېلىنىدۇ. ناخشا ئېيتىلىدۇ. قۇمرى ئوسسۇلغا چۈشىدۇ. ناخشا «جاننى ئالالا» ئاھاڭىدا)

كۆپچىلىك: سۆيگۈ دەشتىدە، بالا مېھنىتىدە
ھىجران ئوقىنىڭ دىلفكارىمەن.
دەردىم ئالەمچە، قاراڭغۇ غەمدە،
پىراق ئوتىنىڭ دائىم يارىمەن.

يارىنىڭ جامالىنى كۆرمەي ۋىسالىنى
جۇدالىق بىلەن ھەردەم قىينىلىپ.
خىياللار سۇرۇپ، كۆڭلۈم مىڭ ئۆلۈپ،
بىر گۈزەل دىلبەر ئىنتىزارىمەن.

تاپماستىن مۇراد، بولماي كۆڭۈل شاد
قايغۇ - ھەسرەتكە بولۇپ مۇپتىلا.
دائىم ئاھ ئۇرۇپ، يولغا تەلمۈرۈپ،
مەھبۇپ ۋەسلىنىڭ بىقارارىمەن.

كۆرۈپ پەلەكتىن ھەممىشە ئەلەم،
تارتىپ ھەر زامان غەم بىلەن سىتەم
چېكىپ كۆپ جاپا، كۆرمەي بىر ۋاپا
سۆيگۈ دەشتىنىڭ خاكسارىمەن،

رەھىم قىل پەلەك جانۇ زارىمغا.
مەن بىچارىگە ئەيلە تەرەھھۇم،
كۆرەي مەن يارنى، قۇچاي دىلدارنى
ۋىسال مەيلىرىنىڭ خۇمارىمەن.

قىينار كىشىنى بەكمۇ بۇ پىراق،
راھەت بۇيلىرى مەندىن كۆپ يىراق،

هىجران ئوتىدا كۆيۈپ كۈل بولغان
بىر گۈزەل يىگىتنىڭ سۆيگەن يارىمەن.

(ناخشا شۇ يەرگە كەلگەندە رابىيە يىغلاپ، ئاھ تارتىپ رەيھاننىڭ قۇچىقىغا تاشلىنىدۇ. ئولتۇرۇشتىكى خۇشلۇق ئۆزگىرىدۇ. ھەممىنىڭ دىققىتى رابىيەدە. رابىيە ھوشسىز. زۆھرە كېلىپ رابىيەنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالىدۇ.)

چولپان: نېمە بولدى؟
ھەممە: نېمە ئىش بۇ؟
قەمەرى: تېز بولۇڭ، كەلتۈرۈڭ پىيالىدە سۇ.
سەلىمە: كۆكىرىپ قاپتۇ لەۋلىرى ئاستى،
ئەنبەر: چىپىلىپتۇ بۇ قىزغا ئالۋاستى.
ھاۋا: راستىنلا قىزنى جىن تۇتۇپ ئالغان.
قەمەرى: قىچقىرىش لازىم تېزگىنە داخان،
چولپان: چىرايى سارغىيىپ سامان بولدى.
سەلىمە: توي كۈنى بۇ ئەجەب يامان بولدى.
ئەنبەر: دىۋە - پەرىنىڭ ئىشى بۇ ئەلۋەتتە.
ھاۋا: پەرە ئوينىتۇرۇش كېرەك - تە.

(پاتىمە سۇ ئېلىپ كىرىدۇ.)

رەيھان: مانا سۇ كەلدى، سېپىلى يۈزىگە.
كەلسە پاتراق ئېسى بۇ ئۆزىگە.
زۆھرە: ماڭا بەرسىلە خېنىم سۇلىرىنى.

(پاتىمە سۇنى زۆھرەگە بېرىدۇ. رابىيەگە سۇ چېچىلىدۇ. رابىيە چۆچۈپ ھەرىكەتلىنىدۇ.)

زۆھرە: ئاچسىلا ۋاي بالام كۆزلىرىنى.

(رابىيە بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا بىسەرەمجان ھالەتتە قاراپ، يۈزىگە چۈشكەن چېچىنى تۈزەپ ئولتۇرىدۇ.)

پاتىمە: نېمە بولدۇڭ ۋاي جېنىم ئادىشىم؟
رابىيە: بىلمىدىم، ئاغرىدى يۈرەك ۋە باشىم.
قۇمرى: ۋاي خېنىم، بۇرۇن قارا باسقانمۇ؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چولپان: يانلىرىغا تۇمارمۇ ئاسقانمۇ؟
ئەنبەر: قايسى نەرسە كۆرۈندى كۆزلىرىگە؟
خېلى تەسلىكتە كەللە ئۆزلىرىگە.
رابىيە: بىر يىگىت سۈرىتى كېلىپ يەتتى.
ئۇ مېنى بۇنداق ئەيلىدى، كەتتى.
ئەنبەر: چېپىلىپتۇ سىزگە ئەركەك جىن،
دۇئا ئوقۇتۇش كېرەك بۇڭا تېزدىن.
رابىيە: (گويا يىغلىغاندەك ئوقۇيدۇ. ناخشا «چەككۈلۈك» ئاھاڭىدا)
پىراق دەشتىدە مەجنۇندەك
ئەجەب ئاۋارىدۇر كۆڭلۈم.
مۇھەببەت دېغى بىلەن
پارە - پارىدۇر كۆڭلۈم.

يېتەلمەي ئارزۇ ئارمانغا
جۇدالىق ئىچىدە قالدىم.
پىراق ياچاقلىرىنىڭ
ئوقلىرىدىن يارىدۇر كۆڭلۈم.

بولۇپمەن مۇپتىلا بۇ دەردكە
تاپمىدىم دەۋاسىنى.
دەۋا ئىزلەپ بولۇپ ھەيران
يامان بىچارىدۇر كۆڭلۈم.

يانا ئۈستۈمگە قانداق دەرد-
مېھنەتلەر چۈشەر ئىكىن،
يېرىم جان خەستە بولدۇم،
ئاھكىم كۆپ زارىدۇر كۆڭلۈم.
زۆھرە: (ئورنىدىن تۇرۇپ رابىيەگە قاراپ)

قوپ بالام، ئازغىنا هاۋا ئالىلى،
ھەممىمىز باغلىغا چىقىپ كىرىلى.

(ئۆيدىكىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سىرتقا ماڭىدۇ.)

2 - پەردە 3 - كۆرۈنۈش

سەھنە كۆرۈنۈشى: ئالدىنقى كۆرۈنۈشكە ئوخشاش، لېكىن ۋاقىت كەچ بولۇپ، ئۆيگە چىراغ ياندۇرۇلغان، رابىيە ساندۇقنى ئېچىپ، ئالدىراشلىق بىلەن بەزى خەرسىلەرىنى ئېلىپ ياغلىققا ئورايدۇ، رابىيەنىڭ ھەرىكەتلىرى ناھايىتى تېز، ئەمما ئېھتىيات بىلەن بولىدۇ. زۆھرە كىرىدۇ. ئەتراپقا قارايدۇ.

زۆھرە: تۇرۇڭىز، تېز بولۇڭ، كۈتەر سىزنى،
سەئدىنئاخۇن ئېلىپ كېتەر سىزنى.
ئۇ قىلىپتۇ ئىككى ئات تەييار،
قېشىدا دوستى ھەسەنئاخۇن بار.
چۈشتى قاراڭغۇ، بولدى خېلى چاغ.

رابىيە: بولدىمۇ خالىي ھويلا ھەمدە باغ؟

زۆھرە: بولدى خالىي، يوقتۇر ھېچكىم،

رابىيە: بولۇپ قالمىسۇن باغدا بىرەر كىم؟

زۆھرە: ھېچكىمشى يوق، ھەممىسى تويدا،
ئاتىڭىز مېھمان كۈتەر جايدا.

(زۆھرە بىلەن رابىيە ئۆيدىن چىقىپ كېتىدۇ، ئۆيگە قادىر كىرىپ كېلىدۇ)

قادىر: رابىيە! ... رابىيە! (ھېچ تىۋىش بولمىغاندىن كېيىن ھەيران بولىدۇ) زۆھرىخان! زۆھرىخان! زۆھرىخان! (زۆھرە ئۆيگە كىرىدۇ.) قېنى رابىيە؟

زۆھرە: ھېلى بار ئىدى، نەگە كەتتىكى.

ياقۇپ: نەگە كەتتى؟

زۆھرە: نەگە كەتتىكى.

ساقى: (ئۆيگە ھولۇققان ھالدا كىرىپ كېلىپ)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قېنى، بولمامىلا، مېھمانلار قېشىغا
چىقمامىلا، خېلى ۋاقىت بولدى، بىز كۈتۈپ
قالدۇق، بولدى بىر ئۇيقۇ، بىز تۇرۇپ قالدۇق.

ياقۇپ: (دۇدۇقلاپ خىجالەت بىلەن)
چى... چى... ئۆيدە يوق بالىمىز.
بىز ئۇنى ھازىر ئىزلەۋاتىمىز.

ساقى: (چۆچۈپ) ئۆيدە يوق؟

ياقۇپ: ئۆيدە يوق.

ساقى: بۇ قانداق ئىش؟

ياقۇپ: (زۆھرەگە قاراپ) ئاقتۇرۇش دەرھال،
نەدە بولسا تېپىش! (زۆھرە چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ ساقىغا
دەيدۇ) ھە، سىلى ساقاخۇن، تاشقىرى چىقسىلا،
مېھمانلارنى بىر ئاز توختاتسىلا،
قايدا بولسا ئۇنى مەن تاپىمەن،
كۆپ ھايال بولماي ئارقىدىن چىقىمەن.

(ساقى چىقىپ كېتىدۇ. ياقۇپ ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىدۇ.)

ياقۇپ: ئاپلاھۇ ئەكبەر، نەگە كەتكەندۇر؟
نەگە قاچقاندۇر؟ نەگە مۆككەندۇ؟
نېمە ئىش بۇ، نېمىشقا قاچقاندۇ؟
بۇ قېچىشنى كىم ئۆگەتكەندۇ؟

(بىر ئاز ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن)
ھەقىچان زۆھرەنىڭ تاماشاسى،
ئۇ ئىدى رابىيەنىڭ ئاشناسى.
ھەممە سىرلىرىنى ئۇ بىلەر ئىدى، (يەنە بىر نەرسە
يادىغا چۈشكەندەك قىياپەتتە)
ماڭا بىر ۋاقىتتا ئۇ دېگەنىدى،
قىزلىرى توينى خالىمايدۇ دېگەن،
ئەسھەت قىلسام ئاڭلىمايدۇ، دېگەن.

بۇ تاماشا زۆھرەنىڭ ئۆيىۇنى،
نېمە ئۈچۈن بۇزىدۇ كىشىنىڭ تويىنى؟
قىزنى تاپماي ئۆيگە كىرسۇنچۇ،
سوراقىمغا جاۋابىنى بەرسۇنچۇ.

(زۆھرە كىرىدۇ)

ياقۇپ: (زۆھرەگە قاراپ) قىنى تاپتىڭمۇ؟

زۆھرە: ياق، تاپالمىدىم.
نەگە كەتكىنىنى ھېچ بىلەلمىدىم.

ياقۇپ: نېمىگە سەن ئۇنى تاپالمايسەن؟
نەگە كەتكىنىنى ھەم بىلمەيسەن؟
بىلىسەن سەن ئۇنىڭ ھەممە ئىشىنى،
ئەخمەق ئەيلەيسەن يەنە كىشىنى.

زۆھرە: مەن قايسى بىر ئىشنى بىلىمەن؟
نەگە كەتتى ئۇ قىز، قانداق تاپىمەن؟

ياقۇپ: بىر تەرەپتە توي بولاۋاتسا،
خەق كېتىشكە ئالدىراۋاتسا،
خەجلىسە بىر كىشى تولا پۇلىنى،
ئەيلىسە شۇنچە كۆپچىلىك تويىنى.
بولمىسا قىز ئىكاھ چېغىدا
ھەممە كۈلمەمدۇ تەڭ مېيىقىدا.

زۆھرە: باشتا مەن سىزگە بىر قېتىم ئېيتقان،
قىزىڭىزنىڭ ھالىنى بايان قىلغان.
قىزىڭىز زار-زار تۆكۈپ يېشىنى،
سىزگە ئەرز ئەيلىگەن ئىدى ئىشىنى،
سىز ئۇنىڭ ئەرزىگە قۇلاق سالماي،
بالىڭىز ئاھىغا نەزەر قىلماي؛
ئابروي ھەم پۇلغا قايىلدىڭىز،
قىزىڭىزغا رەھىم قىلمادىڭىز.

ئىككى خوتۇنغا قىلىبان كۆندەش،
قىلدىڭىز تويىنى دېگۈچە ھەش - پەش.
كۆيئوغلىڭىز قولىدىكى قامچا،
خەلق قېنىدىن تامغۇزار تامچا.
مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قاچقاندۇر،
قان يۇتۇپ بىر بۇلۇڭدا ياتقاندۇر...

ياقۇپ: زادى بۇ ھەممىسى سېنىڭ ئويۇنۇڭ،
بۇ بالالار ھەممىسى سېنىڭ ئويلىغىنىڭ.

(ياقۇپ زۆھرەگە ئېتىلىپ ئۇنى ئۇرماقچى بولىدۇ، زۆھرە قاچىدۇ، ياقۇپ يۆتىلىشىپ يىقىلىپ چۈشىدۇ، زۆھرە ئۆيدىن چىقىپ كېتىدۇ.)

3 - پەردە

سەھنە كۆرۈنۈشى، ئورمانلىق. بىر تۈپ دەرەخ تۈۋىدە رابىيە، سەئدىن، ھەسەن ئول-تۇرغان، سەئدىن يەيدىغان دەرسىلەرلى تەييارلايدۇ. شۇ ھالەتتە پەردە ئېچىلىدۇ.

سەئدىن: ئازغىنا دەم ئېلىپ، تاماق يەيلى.

رابىيە: نېمە قىلسا يارنىڭ مەيلى.

(ئۇلار تاماق يېيىشكە باشلايدۇ. رابىيە بىلەن سەئدىن بىر - بىرىگە يەر تېگىدىن تەبەسسۇم ئارىلاش قارىشىدۇ. ھەسەن ئۇلارغا زوق بىلەن بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن بۇ بېيىتنى ئوقۇيدۇ. «كۆرەش قىزى» ئاھاڭىدا)

ھەسەن: بۈگۈن شاد مەن، شاد بولغۇم كېلۇر،
يېڭى غۇنچىلاردەك ئېچىلغۇم كېلۇر،
بۇ چۆللەر ئارا سەيلە قىلغۇم كېلۇر،
قېقىپ پەرۋاز ھاۋالەردە ئۇچقۇم كېلۇر،
ئىككى كۆرلىشكەندە كۆرگۈم كېلۇر.

سەئدىن: نەچچە يىل بىزنى كۆيدۈرۈپ بۇ پىراق،
يۈرەك باغرىمىز كۆيدۈرۈپ ئىشتىياق،
قىلىپ بىر - بىرىمىزنى دائىم يىراق،

قارا كۈنلىرىمىز بولغان بولدى ئاق،
مۇھەببەت گۈلىنى ئەمدى ئۈزگۈم كېلۇر.
رابىيە: چېكىپ قانچە يىل ئۇتلۇق ئاھ كۈن ۋە تۈن،
تۆكۈپ ئىككى كۆزدىن ياش ئورنىغا خۇن،
تولغەپ تۈن، چېچىپ بىزگە نۇرنى كۈن،
ئېچىلدى قارا بەختىمىز ئۇشبۇ كۈن،
ئۇزۇن ۋاقىت ھايات ئەمدى يۈرگۈم كېلۇر.
ھەسەن: ئىككىمىز كۈلۈپ كۆڭلىمىز شاد،
مۇھەببەت باغىنى ئىچرە تېپىپ مۇراد،
رەقىب بولسا ئاۋارە تاپماي مۇراد،
قىلىپ يۈرسە دائىما ئاھ - داد.
شۇ ۋاقىتتا مېنىڭ ئۆمۈر سۈرگۈم كېلۇر.
سەئىدىن: ئۇزۇن ۋاقىت چېكىپ رەنج، دەرد - ئەلەم،
جۇدالىقتا ئەيلەپ ئاياغ ئاستى غەم،
يېتىپمەن مۇراد - مەقسىتىمگە بۇ دەم،
يېنىمدا مېنىڭ نازىنىن بىر سەنەم،
بۇ بەختىمگە ھەرقاچان كۈلگۈم كېلۇر.
رابىيە: چېكىمىز جاپا ۋەسلى يار ئىستىشىپ،
يۈرىمىز ئۇزۇن زار-زار قاخشىشىپ،
بولغان بىز ئارزۇيىمىزغا يېتىشىپ،
سۈرىمىز ھايات ئىككىمىز بىرلىشىپ ،
بۇ ئەھۋالغا كۆپ شۈكۈر قىلغۇم كېلۇر.

(ناخشا - ساز توختايدۇ. رابىيە بىر تەرەپكە قاراپ، ئەندىككەن قىياپەتتە سۆزلەيدۇ).

رابىيە: ئۇ كىشى كىم، بۇ تەرەپكە كېلۇر،
سەئىدىن: بىر تەرەپكە ماڭغان يولۇچىدۇر.

(ئاقساقال، ھەيۋەتلىك بىر كىشى قەلەندەرچە كېيىنگەن ھالەتتە كىرىپ كېلىدۇ، ئۇنىڭ بېشىدا كۇلا، قولىدا راۋاب. ئۇ سەئىدىنلەر بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە سورايدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قەلەندەر: بۇندا سىزلەر نېمە قىلىپ يۈرىسىزلەر؟
نەدىن كېلىپ قايسى ياققا بارۇرسىزلەر؟

سەئدىن: بىز بۇ چۆللەر ئارا مۇساپىرمىز،
رىسقىمىز تارتقان ياققا بارۇرمىز.

قەلەندەر: قانچە كۈن بولدى چىققىنىڭىزغا؟

سەئدىن: ئۈچ كۈن-تۈن بولدى ماڭغىنىمىزغا.

قەلەندەر: چۆل ئىچىدە ئەگەر مۇساپىرسىز،
بىزمۇ بۇ چۆل ئارا مۇساپىرمىز.
شۇنى ئويلاڭكى، مەن قېرى، سىز ياش،
بەك تولا ئىشلارنى كەچۈردى بۇ باش.
مەن نەسىھەت قىلاي، ئۇنى ئاڭلاڭ،
دىلىڭىزدا ياخشىلاپ ساقلاڭ.

(قەلەندەر شۇنداق دەپ قولىدىكى راۋابنى تۈزۈپ - سازلاپ، تۆۋەندىكى
مەدھىيىنى ئوقۇيدۇ)

قەلەندەر: چىن مۇساپىر بولساڭ ئوغلۇم ئاڭلىغىل،
ساڭا قىلاي نەسىھەت، ئۇنى تىڭشىغىل،
بىر قېرى مەن، سۆزۈمنى ئوبدان بىلگىل،
سۆزلىرىمنى ئۇنتۇماي دىلدا ساقلىغىل.
ئوغلۇم كىشى دۇنيادا دۈشمەنسىز بولماس،
ئاقىل كىشى دۈشمەندىن ھېچ ئەمىن تاپماس،
ئېقىن سۇ ئۇخلار، لېكىن دۈشمەن ئۇخلىماس،
ھېچقاچاندا دۈشمەندىن ئەمىن بولمىغىل.
كىشى ئۈچۈن يۈز دوست ئاز، بىر دۈشمەن يامان،
بولۇپ بولماس ھېچچاغدا دۈشمەندىن ئامان،
يوقىتىشقا دۈشمەننى تىرىش ھەرزامان،
مۇمكىنقەدەر سەن كىشىگە دۈشمەن بولمىغىل.
چېقىمچىلىق، غەيۋەتتىن دائىم بول يىراق،
مۇناپىقلىق، خىيانەت ئەڭ يامان ئەخلاق،

بۇنداق ئىشنى قىلغۇچىدىن ھايۋان ياخشىراق،
سەن چېقىمچى، غەيۋەتچى، مۇناپىق بولمىغىل.
ئوغلۇم ياخشى بىل ئاتا - ئانا قەدرىنى،
ئۇنۇتما سەن ئۇلارنىڭ قويغان مېھرىنى،
ياخشىلىقلەن ياندۇرغىن قىلغان ئەجرىنى،
ئاتا - ئانىنى نارازى قىلغۇچى بولمىغىل.
ھېچقاچاندا كۆزلىمە كىشىگە يامانلىق،
ئىستە دائىم كۆپچىلىك خەلققە ئامانلىق،
قايدا كۆرسەڭ ئاجىزنى قىل مېھرىبانلىق،
شەپقەتسىز، ئىنساپسىز كىشى بولمىغىل.
راستلىق بولسۇن ھەممىشە سېنىڭ يولدىشىڭ،
غەيرەت، ھىممەت بولسۇن دائىم قوردىشىڭ،
يېتىملەرنىڭ بېشىنى سىلا، بولۇر ئوڭ ئىشىڭ،
يالغانچى ھەم قورققاق، كەم ھىممەت بولمىغىل.
ئىشەنمە سەن كىشىگە سىنىماي تۇرۇپ،
باھا بەرمە كىشىگە بىر قېتىم كۆرۈپ،
تاما قىلىپ يېلىنما كىشىگە تەلمۈرۈپ،
كىشى كۈچىدىن پايدا ئالسام دېگۈچى بولمىغىل.
تاما قىلىپ كىشىگە خۇشامەت قىلما،
ئۆز ئىززىتىڭ، نەپسىڭنى ھەرگىز ئۇنتۇما،
ياشاش ئۈچۈن ئىشلەشتىن باشقا يول تۇتما.
تۇرمۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىل، ھورۇن بولمىغىل.
تىنچ ۋاقتىڭدا ھەركىشى ساڭا دوست بولۇر،
قىيىنالغاندا دوست - دۈشمەن ئوبدان بىلىنۇر.
ۋاپالىق دوست دۇنيادا ئازراق تېپىلۇر،
ھەر كىشىگە دوستۇم دەپ ئىشەنچ قىلمىغىل.
پايداڭنى دەپ كىشىگە يامانلىق قىلما،
زىيان قىلىپ خەقنىڭ دىلىنى ھەرگىز ئاغرىتما،

كىشى ھەققىگە ھېچچاغدا قارا سانىما،
شەخسىيەتچى، ئابرۇيپەرەس بولمىغىل.
ئۇلۇغلارغە سەن ئەيلە ھەمىشە خىزمەت،
ئاجىزلارغە ھەر ۋاقىتتا قىلغىل سەن شەپقەت،
ئامانەتكە ھېچقاچان قىلما خىيانەت،
ۋەدە قىلساڭ ۋاپا قىلماي قالمىغىل.
بىر قېرى مەن، ئاخىرلاشقان ھاياتىم،
مېنىڭ ساڭا قىلىدىغان شۇ نەسىھەتىم.
كاتتىلاردىن ئىشىتكەن چىن سۆزنى ئېيتتىم،
بۇ نەسىھەتنى، ئەي ئوغلۇم، ئوبدان ئاڭلىغىل.

(قەلەندەر ئۆز نەسىھىتىنى تاماملىغاندىن كېيىن يولار بىلەن خوشلىشىپ، دەرەخلەر ئارىسىغا كىرىپ كۆزدىن غايىپ بولىدۇ.)

ھەسەن: كىم ئىكەن بۇ بۇ خىل نەسىھەت قىلغان،
ياخشى سۆزلەرنى ھەدىيە قىلغان.

سەئىدىن: كىمكى بولسا بىر ئۇلۇغ كىشىدۇر،
بۇ نەسىھەت ئۇلۇغ كىشى ئىشىدۇر.
بۇندا بىز ئازغىنا ئارام ئالايلى،
بىرىمىز ئۇخلىماي قاراپ تۇرايلى.
ئېھتىمال دۈشمەن بىزگە قەست قىلار،
تېخى ھازىر قېرى بۇنى دېدىلەر.

ھەسەن: ھە، سىلەر ئۇخلاڭلار، مەن تۇراي ساقلاپ،

سەئىدىن: سىز يېتىپ ئۇخلاڭ، مەن تۇراي قاراپ.

ھەسەن: ياق، يېتىڭ، ئۇخلاڭ سىز، مەن قاراپ تۇراي،
سىز ئويغانغان چاغدا مەن بېرىپ ياتاي.

(رابىيە، سەئىدىن ئۇخلايدۇ. ھەسەن قولىدىكى چوماقنى يۆلىنىپ، دەرەخ ئۈستىدە ئەتراپقا قاراپ ئولتۇرىدۇ. ئۇ مۈگدەشكە باشلايدۇ ھەم ئۇخلاپ قالىدۇ. ئۇزاقتىن ئات تۇياقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. ئات يېقىن كېلىپ توختايدۇ. دەرەخلەر ئارىسىدىن نەيزە، چوماق بىلەن قوراللانغان ھەمدەم، ساقى كۆرۈنىدۇ. ئىككىسى ناھايىتى ئاۋايلاپ، دەرەخلەر ئارىسىدىن ئۆمىلىشىپ، ئۇخلىغانلارغا يېقىنلىشىدۇ. ساقى بىردىنلا يۆتىلىپ سالىدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھەسەن ئويغىنىدۇ. رابىيە، سەئىدىنمۇ ئويغىنىپ، ئورنىدىن دەس تۇرىدۇ. ھەمدەم بىلەن ساقى ئۇلارغا تاشلىنىدۇ. سەئىدىن ھەمدەمنىڭ ئۆزىگە سالماقچى بولغان دەپزىسىنى تارتىۋېلىپ، ھەمدەمنى ئۇرماقچى بولىدۇ. دەپزە ھەمدەمگە تەگمەيدۇ ھەمدە چۈۋۈلۈپ كېتىدۇ. ئىككىسى مۇشتلىشىدۇ. سەئىدىن ھەمدەمنى يىقىتىپ، بەلبېغى بىلەن قولىنى باغلايدۇ. ھەسەنمۇ ساقى بىلەن مۇشتلىشىپ، پومۇداقلىشىپ، ئاخىرى ساقىنى ئاستىغا باسىدۇ.)

سەئىدىن: باغلاڭ، باغلاڭ ئۇ ئىتنى،

ھەسەن: نەرسە يوق ...

سەئىدىن: يېشىڭ بەلباغنى.

(ھەسەن بەلبېغى بىلەن ساقىنى باغلايدۇ ۋە ھەمدەم بىلەن ئىككىسىنى دەرەخكە ئاسىدۇ.)

ھەسەن: تەخىر قىلماي ئۆلتۈرەيلى بۇنى.
بىر گوداڭغا كۆمەيلى بۇنى،

ھەمدەم: ۋايجان!... بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي،
قىلغىنىمغا تۆۋبەلەر قىلاي.

سەئىدىن: سەن بىلەمسەن نى ئىشلارنى قىلدىڭسەن؟
بىزنى قانداق بالالارغا سالدىڭسەن؟
ياخشى كۆرمەيمەن قان تۆكۈشنى ئۆزۈم،
بولمىسا ئۆلتۈرەر ئىدىم ھەمدەم.
سەن مېنى ياردىن ئايرىماقچى ئىدىڭ،
ئۈچ خوتۇن ئېلىپ ياشىماقچى ئىدىڭ.
بىز ئىدۇق سۆيگۈ دەردى بىلەن مەس،
سېنىڭ پىكرىڭ ئىدى ئويۇن ۋە ھەۋەس.
ئاقىۋەت بىز باش ئېلىپ قاچتۇق،
سېنى بۇ جايدا يىقىتىپ تۇتتۇق.
(ھەمراھلىرىغا قاراپ)
بىز بۇ جايدىن تېز يۈرۈپ كېتەيلى،
كۆزلىگەن جايىمىزغا تېز يېتەيلى.

(سەئىدىن ھەمراھلىرى بىلەن يولغا چۈشىدۇ ۋە كۆزدىن غايىب بولىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى كېلىپ توختاپ، سەھنىگە ئەكرەم كى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

رىپ كېلىدۇ. ئېسەنقىلىق تۇرغان ھەمدەم بىلەن ساقىنى كۆرۈپ قورقۇپ ئارقىغا چېكىنىدۇ.)

ھەمدەم: كەل، بۆيان كەل، بىزنى قۇتقازغىل،
بىزنى تېزرەك يېشىپ ئالغىل.

ئەكرەم: كىم بۇ خىلدا باغلىدى سىزنى؟

ساقى: ھېلىقىلا باغلىدى بىزنى.

ئەكرەم: ئوغرى بولسا ئۇلار يەنە ماراپ،
مېنىمۇ ئۇلار قويىمسۇن باغلاپ.

ھەمدەم: خېلى ۋاقىت بولدى كەتكىلى دۈشمەن،
تېز كېلىپ يەش، بەك قىينالدىم مەن.

(ئەكرەم تۆت تەرەپكە قاراپ، قورقۇپ - تىترەپ، ئاستا كېلىپ ئۇلارنىڭ قولىنى يېشىشكە باشلىغاندا بىر دەرەخ سەل قىمىرلايدۇ. ئەكرەم «ۋايجان!» دەپ قاچىدۇ.)

ھەمدەم: ۋاي ئىككەنسەن ئەجەب يامان قورققاق،

ئەكرەم: يامان ئەمەسمۇ ۋاي بېگىم باغلاق؟!

(ئەكرەم قايتىپ كېلىپ ئۇلارنى يېشىدۇ.)

ساقى: بۇلارنى تۇتماق دەر ھەقىقەت تەس،
ئۈچىمىزنىڭمۇ كۈچىمىز يەتمەس.

ھەمدەم: بىز بۇ جايدىن ئۆيگە قايتايلى،
باشقا يول بىلەن ئۇنى تۇتايلى.

(ھەمدەم، ساقى ئاقساقلىنىپ چىقىدۇ. پەردە چۈشىدۇ.)

4 - پەردە 1 - كۆرۈنۈش

سەھنە كۆرۈنۈشى: تەشقەردىكى مەزرىتى ئاپپاق مازىرى، گۈمبەز، پەشتاقلار، قەش، كېچە، گۈمبەز ئىچىگە شام يېقىلغان. چاچلىرى ئۆسۈپ مۈرىسىگە چۈشكەن، جۇل - جۇل كىيىملىك، يالاڭ ئاياغ، يالاڭباش، سەئدىن مەجنۇن ھالەتتە مازارغا كىرىپ كېلىدۇ. ئاھايىتى غەمكىنلىك بىلەن سوزلەيدۇ. («پولات نەيزەم» ئاھاڭىدا)

سەئدىن: ئېزىلگەن بىر غېرىب بىچارىدۇرمەن،
مۇھەببەت دەشتىدە ئاۋارىدۇرمەن.

گۈزەل يار ئىشقىدا مەن زارۇ ھەيران،
نەچچە يىل يىغلىدىم ياش ئورنىغا قان.
خازان بولدى يىگىتلىك باھارىم،
مۇيەسسەر بولمىدى ۋەسلى نىگارىم.
تۇتۇپ بىزلەرنى قاچقان يىرىمىزدىن،
رەقىبلەر ئايرىدى بىر - بىرىمىزدىن.
بىز ئىككىمىزگە سەن سالغان مۇھەببەت،
غېرىب بىچارىگە سەن ئەيلە رەھمەت.
ھەممە مۇشكۇل، خۇدايا، ساڭا ئاسان،
بولۇپمەن سۆيگۈ ئىچرە زارۇ ھەيران.
زۇلۇم بىلەن جۇدا قىلىندى يارىم،
تۈگىدى تاقىتىم، سەۋرى قارارىم.
ۋىسالىڭىزغا پىدا قىلاي جانىنى،
جامالىڭىزغا پىدا ئەيلەي تەننى.
جۇدالىققا چىدالمايمەن مەن ئەمدى،
بۇ دەرد ئىچىدە يۈرەلمەيمەن مەن ئەمدى.
ۋىسالىسىز ھاياتىمدىن زېرىكتىم،
سېنىڭسىز رابىيە، جاندىن زېرىكتىم.
بولاي مەن رابىيە يولىدا قۇربان،
ئارام ئالسۇن چىقىپ خەستە غېرىب جان.
قايانداسەن ئى سۆيگەن نىگارىم،
قېنى سەن ئەي پەرى — رابىيە يارىم.

(سەئدىن ھوشسىزلىنىپ يىقىلىدۇ. پەردە چۈشىدۇ.)

4 - پەردە 2 - كۆرۈنۈش

سەھنە كۆرۈنۈشى: ئاۋۋالقى كۆرۈنۈشكە ئوخشاش. ئاماز بامداتتىن يانغان ۋاقىت. سەئدىن بىر چەتتە ئۆلۈك ھالەتتە ياتقان. خەلق سەئدىن ئەتراپىغا توپلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەزىن: بارمىدىكىن بۇنىڭ ئاتا - ئانىسى،
بۇندا قاپتۇ ئۆلۈپ بىر كۈن كېچىسى.

(شۇ چاغدا سەھنىگە ھەسەن كىرىدۇ. ئۇ ئۆزىنى سەئدىنىنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ، يىغلاپ تۇرۇپ ناخشا ئوقۇيدۇ. ساز «ساپىرىق پەردىسى» ئاھاڭىدا)

ھەسەن: ئاھ جاپا تارتىپ پەلەكتىن كۆپ جاپا چەككەن يىگىت،
كۆرمەيىن راھەت يۈزىنى دەرد بىلەن ئۆلگەن يىگىت.
كۆز ئېچىپ دۇنياغا، تارتماي ھىجىر دەردىدىن بۆلەك،
سۆيگۈ دەردى بىرلە ئاۋارە يېتىم ئۆلگەن يىگىت.
نې بولۇردى سەن ئېرىشسەڭ ۋەسلى دىلدارىڭغا ۋاي،
ئاھ ئېسىت غەم قايىنىمدا بىناۋا ئۆلگەن يىگىت.

ئىمام: سەۋرى ئەيلەڭ، ئەيلەڭىز سەۋرى،
بۇ ھەممىسى خۇدانىڭ تەقدىرى.
نېمىگىز بۇ، سىز بۇنىڭ كىمىسىز؟
سىز بۇ ئۆلگۈچىنىڭ نېمىسىسىز؟

ھەسەن: دوستى ئىدىم بۇ يىگىتنىڭمەن،
بىللە ئۆسكەن ئىدىم ئۇنىڭ بىلەن.

ئىمام: بۇ يىگىت بولغان نېمىشقا ئاۋارە،
نېمە ئۈچۈن مۇنداق بولدى بىچارە؟

ھەسەن: بۇ يىگىت ئەسلى پەيزى ئاۋاتتىن،
ئېتى بۇنىڭ ئىدى موللاسەئدىن.
سۆز ئۇزۇن، قىسقىسى يىگىت ئاشىق،
يار پىراقىدا كۆيدى بۇ ئاشىق.
تۆكۈبان ھىجىر ئارا ياش ئورنىغا خۇن،
ئاقىۋەت بولدى بۇ سۆپەت مەجنۇن.
دوست ئىدىم مەن، غېرىب زار ئاغا،
ئۇنى ئاسراش ۋەزىپە ئىدى ماڭا.
تونۇگۈن مەن ئۇخلىغان چاغدا،
بولغانىكەن بۇ زارانا پەيدا.

ئاقتۇرۇپ، يوگۇرۇپ يۈرگەندىم،
ئۇنى ئىزلەپ بۇ جايغا كەلگەندىم.
بۇ يىگىتنى مانا ئۆلۈك ھالدا كۆردۈم،
ئايرىلىپ دوستتىن، مەن غېرىب بولدۇم.

(ھەسەن سۆزلەۋاتقاندا ئەتراپىدىكىلەر كۆز ياش قىلىشىدۇ.)

ئىمام: بۇ يىگىت ئىكەن سۆيگۈ قۇربانى،
يار ئىشقىدا يوقىلىپ جانى؛
خەير ئەمدى... بىز نېمە قىلارمىز؟
دەپنە ئەيلەش ئىشىنى نېمە قىلارمىز؟

ھەسەن: بۇ يىگىتنى بىز ئېلىپ كېتىمىز،
پەيزى ئابات تۇپرىقىغا دەپنە قىلىمىز.
بار ئۇ جايدا سۆيگەن دىلدارى،
جېنىنى قۇربان ئەيلىگەن يارى.
پەيزى ئاۋاتقا ئېلىپ بېرىپ كۆمىمىز،
يارىغا ئەھۋالنى خەۋەر قىلىمىز.
دوست ئىدىم بۇنىڭ تىرىك چېغىدا،
قىلايىن دوستلۇق ئۆلۈك چېغىدا.

(ھەسەن بەلبېغىنى يېشىپ سەندىنىڭ يۈزىگە ياپىدۇ.)

5 - پەردە

(سەھنە كۆرۈنۈشى: ياماليار ئۆستەڭنىڭ بويى، قىش ۋاقتى. ئۆستەڭ بويى دەرەخلىك. رابىيە، زۆھرە ۋە رابىيەنىڭ توققۇز - ئون ياشلاردىكى سىڭلىسى دەرەخلىكتىن چىقىپ كېلىدۇ. ئۇلار سۇغا چىققان، قولىدا قاپاق. ئۇلار قوللىرىنى پات - پات ھوداپ ئىسسىتىدۇ. ئۆستەڭ بويىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ.)

رابىيە: ئاھ... ئەجەبمۇ يامان بولدى،
ئۇچۇرى يوق، تازىمۇ يوقالدى.
سىز ھەسەن ئۆيىگە بارغانىدىڭىز،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۇنتۇپتىمەن، نېمە دېگەنىدىڭىز؟

زۆھرە: ھەسەن ئاخۇن يوق ئىكەن ئۆيدە،
رابىيە: كەتكەنىمىكىنە دوستىنىڭكىگە.
ئاچا، بۈگۈن جېنىم جىزىلدايدۇ،
يۈرىكىم ئاسقىپ تىتىلدايدۇ.
سەئىدىنىڭ ھالى نېمە بولدىكىن،
قىيىنىلىپ قايسى چۆلدە يۈردىكىن؟

(رابىيە شۇلارنى دەپ بولۇپ غەزەل ئوقۇيدۇ. «ئانارخان» ئاھاڭىدا)

رابىيە: يامانىياردىكى ئېقىن سۇ، ساڭا دەي ئەرزۇ ھالىمنى،
ئەچچە كۈندۇر كۆرەلمىدىم سۆيۈملۈك يار - زارىمنى.
دىلىم قانلىق، تىلىم ئاھلىق، كۆزۈم ياشلىق، ئۆزۈم ئاجىز،
خازان قىلدى پىراق شامالى يېڭى بولغان باھارىمنى.
تۈگەپ تاقەت، پۈتۈپ قۇت، كېتىپ ماغدۇر، قالمىدى ئەھۋال،
چىدالمايمەن، تۇرالمايمەن، يوقاتتىم ئىختىيارىمنى.
قاياندۇر ئۇل غېرىپ يارىم، نېمىشقا يوق دېرەك ئۇندىن،
يېتەرمەنمۇ، قانارمەنمۇ، كۆرەرمەنمۇ ئۇ يارىمنى.

(زۆھرە پىراقتا دىققەت بىلەن قاراپ)

زۆھرە: ھەسەن ئاخۇن ئەمەسمۇ ئۇ كىشى،
رابىيە: شۇ، ئەجەبمۇ تۆۋەن چۈشۈپتۇ بېشى.
زۆھرە: سەئىدىن ئاخۇننى ئاختۇرۇپ كەتكەن،
ھەقىچان بىر خەۋەر ئېلىپ كەلگەن.

(ھەسەن سەھنىگە كىرىپ كېلىدۇ، زۆھرە، رابىيەلەر بىلەن سالاملىشىدۇ. پات - پات رابىيەگە قاراپ قويىدۇ.)

رابىيە: ئەچچە كۈندىن تاپالمىدۇق سىزنى،
قويىدىڭىز تەشۈش، غەملىگە بىزنى.
قايدا قالدى ئۇل غېرىب - مىسكىن،
ئاشىقىم، مەشۇقۇم ئۇل غېرىب سەئىدىن.

هەسەن: بارغانىدىم شەھىرى قەشقەرگە.
زۆھرە: نىمە ئۈچۈن بارغانىدىڭىز ئۇ يەرگە؟
هەسەن: ئاختۇرۇپ ئۇل بىچارە - مىسكىنىنى،
چىن مۇھەببەتچى زار سەئدىنىنى.
رابىيە: نەدە قالدى يار - دىلدارىم،
ئىنتىزارلىقتا كۆيدى بۇ جانىم.
هەسەن: (بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ)
ئۇ ئۆلۈك، ئۇ ئىشىق قۇربانى.
يوق ئۇنىڭ هازىرتىنىدە جانى.

(رابىيەنىڭ رەڭگى ئۆچىدۇ، كۆزلىرى نۇرسىزلىنىدۇ. هوس - هەرىكەتسىز قېتىپ قالىدۇ. هەسەن يىغا ئارىلاش تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇيدۇ. ساز «ئاه دەيسەن، خۇدا دەيسەن» ئاهاڭىدا)

هەسەن: بېرىپ مەن هەزرەت ئاپپاققا ئۇنتۇماس غەملەرنى كۆردۈم،
ناماز بامدات ئوقۇپ چىققان ئىمام قۇۋملەرنى كۆردۈم.
ئۇلار بىر جايغا توپلانغانىكەن كۆزىدىن تۆكۈپ ياشلار،
بېرىپ مەنمۇ قاراپ ئۇ جايدا ياتقان مۇردىنى كۆردۈم،
يېقىن باردىم، جىزىلدىدى جېنىم تىترەپ يۈرەك - باغرىم،
ئۆزۈن يىل بىللە ئۆسكەن دوستىنىڭ جانسىز تېنىنى كۆردۈم.
يىقىلدىم، ئاه ئۇردۇم، يىغلىدىم مەن هەزرەت ئاپپاقتا،
غېرىب بىچارە سەئدىنىنى - مۇھەببەت قۇربانىنى كۆردۈم.

(سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە رابىيە ئاه ئۇرۇپ، ئۆزىنى يەرگە ئۇرۇشقا باشلايدۇ. زۆھرە بىلەن هەسەن ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ. رابىيە هەسرەتلىك ئاۋازدا تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇيدۇ. ساز بىرىنچى «ئانارخان» ئاهاڭىدا)

رابىيە: ئاه ئىستا، ئاه ئىست، ئۆلمىش ۋاپادارىم دەرىخ.
هەزرىتى ئاپپاقتا جان بەرمىش غېرىب يارىم دەرىخ،
جان بېرەر ۋاقتىڭدا كىم يۆلىگەندۇ باشىڭنى سېنىڭ،
كىم تېمىتقاندۇ سۇنى ئاغزىڭغا دىلدارىم دەرىخ.
كىم سېنىڭ يانىڭدا بولغاي چىققاندا پاك روھىڭ سېنىڭ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاھكىم بولدۇڭ ئەجەب، ئى ئاشىقى زارىم دەرىخ.
سەن بولۇپسەن ئى ئەزىز دىلدار مۇھەببەت قۇربانى،
مەن تىرىكلىكنى تىلەردىم سەن ئۈچۈن يارىم دەرىخ.
لازىم ئەمەس ئەمدى ماڭا بۇ تىرىكلىك، جان ۋە تەن،
كەتكەن بولسا بۇ جاھاندىن يارى ۋاپادارىم دەرىخ.
ئەلۋىدا ئەي ئاسمانۇ يەر، ئەلۋىدا ئەي سۇ ۋە مۇز،
ئەلۋىدا ئەي زۆھرە ئاچا، قارارىم دەرىخ،
ئەلۋىدا بىچارە سىڭلىم، سەن بىرلە مەڭگۈ ئەلۋىدا.

(رابىيە سىڭلىسىنى قۇچاقلايدۇ)

ئايرىلىپ قالدىڭ ئاچاڭدىن، ئاھ ئىسىتا، ئاھ دەرىخ،
ئەلۋىدە ئەي يارۇ دوست ھەسەن ئاخۇن ئەلۋىدا
قايدىسەن دوستۇم سەئىدىن ... ۋاپادارىم دەرىخ.

(ساز توختايدۇ. رابىيە ئۆستەڭ تەرەپكە ماڭىدۇ. زۆھرە بىلەن ھەسەن ئۇنى توختۇتۇۋالماقچى بولىدۇ - يۇ، بىراق تۇتۇۋالالماي قالىدۇ. رابىيە بېشىدىكى تۇماقىنى تاشلىۋېتىپ، ئۆزىنى مۇزلۇق ئۆستەڭگە تاشلايدۇ - دە، كۆزدىن غايىب بولىدۇ. زۆھرە بىلەن ھەسەن «ۋاي...» دېيىشىپ ئۇيان - بۇيان يۈگۈرۈپ قالىدۇ... پەردە چۈشىدۇ.)

1943 - يىل

ئەدەبىي ماقالىلار

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۇنىڭدىن ئۆگىنىدىغانلىرىمىز

(ش ئۇ ئا ر يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئۈنجى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدا سۆزلەنگەن)

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇش ۋە ئۇنى ئۆگىنىش بىز بۈگۈنگىچە ئىشلەپ كۆرمىگەن، پەقەت كوممۇنىستىك پارتىيىمىزنىڭ رەھبەرلىكىدە يېقىندىن قول تىقىپ ئىشلەۋاتقان زور ئىلمىي ئىشلاردىن بىرىدۇر.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق تارىخى، ئىلغار پائالىيىتى بىلەن جاھان مەدەنىيىتىنىڭ چىمەنلىكلىرىنى گۈزەل گۈللەرگە تولغۇزۇپ ياشنىتىپ كەلگەنلىكى ئەدەبىياتشۇناسلارغا ناھايىتى روشەن ھەم شۈبھىسىز بىر ھەقىقەت.

لېكىن ھايات سەھنىسىدە بېشىمىزدىن كەچۈرگەن پاجىئەلىك ئېزىلىشلەر، قانلىق قىرغىنلار، ئىقتىسادىي، سىياسىي ۋە ئىدىيىۋى ھۇجۇملارنىڭ ئېچىنارلىق ئوقۇبەتلىرى بىزنى يىراق ئەسىرلەردىكى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ تارىخىنى ئېنىقلىيالماسلىقتەك بىر كۆڭۈلسىزلىككە كەلتۈرۈپ قويدى. بىز بۈگۈن كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز ئۈستىدە مۇلاھىزە، يۈرگۈزگەندە ئەلۋەتتە نۇرغۇن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز ۋە نۇرغۇن ئەمگەك سىڭدۈرۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

بىز ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا كۆز سالساق، تەرەققىياتىنىڭ ئۆز ئېقىمىدا بىر نەچچە بۇرۇلۇش ياساپ كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز. بىرىنچى بۇرۇلۇش تەخمىنەن يېڭى ئىرادىن باشلىنىپ، ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى رەسمىي دىن قىلىپ قوبۇل قىلغان X

ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ بۇ دەۋرىدىكى تەرەققىيات جەريانىغا قارايدىغان بولساق، كۈندىن - كۈنگە ئالغا باسقانلىقىنى ۋە بارغانسېرى ئىنسانىيەتنىڭ رېئال ھاياتى بىلەن باغلىنىپ تۇرمۇش تەجرىبىلىرى بىلەن ئۆز مەزمۇنىنى بېيىتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز. مەسىلەن: IV ئەسىردە يېزىلغان ۋە XX ئەسىرنىڭ بېشىدا دۇڭخۇاڭدىكى مىڭ يوددا دىۋانلىرى ئىبادەتخانىسىدىن تېپىلغان «خو ئانىسى توئانپىت» ناملىق دوئا داستانى بىلەن VII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يېزىلغان «چىستانى ئېلىكبېك» داستانى بۇنىڭ جانلىق گۇۋاھلىرىدىن بولۇپ سانىلىدۇ.

«خو ئانىسى توئانپىت» داستانىدا (كېيىن بۇنىڭ بىر نۇسخىسى تۇرپاندىمۇ تېپىلدى) ئىنسانلار قىلغان گۇناھلىرىنى «يورۇقلۇق» ۋە «قاراڭغۇلۇق» تەڭرىلىرىدىن سوراپ ئېلىشلىرىنى، بۇ تەڭرىلەرنىڭ ئۆزئارا كۈرەشلىرىنى ھەم ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشلىرىدىكى گۈزەل ھايات بايلىقلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان سۆزلەر يېزىلغانىدى. 732 - يىلى ئۆلگەن خان كۆل تېكىننىڭ شەرىپىگە يېزىلغان «چىستانى ئېلىكبېك» (بۇنى «كۆلتېكىن ھۆرمەت يادىكارى» دەپمۇ ئاتايدۇ) داستانىدا ئىجتىمائىي ھاياتقا دائىر نۇرغۇن نەرسىلەر شېئىرىيەتنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەتلىرى بىلەن قوشۇپ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. دۆلەتنى قانداق ئىدارە قىلىش، كىشىلەر بىلەن ئىتتىپاق بولۇش، كىشىلەردىن ساقلىنىش، خەلقنى قانداق ئاسراش، ئىلىم - پەلسەپە (ھېكمەت) كە قانداق ئەھمىيەت بېرىشتەك كۆپ ئىشلار ئۆگىتىلگەن.

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئىككىنچى بۇرۇلۇش ئىسلامىيەت ئۇيغۇرلار ئارىسىغا تارقالغان X ئەسىردىن XIV ئەسىرگىچىلىك بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ دەپ ئېيتىشقا مۇمكىن. گەرچە ئۇيغۇرلار بۇ چاغلاردا بۇددىزم ۋە مانىزم ئىدىيىلىرىدىن چىقىپ ئىسلام ئىدىيىسىگە كۆچكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىنىڭ

ئىلگىرىكى ئەدەبىي تىللىرىنى ساقلاپ قېلىپ، ئەدەبىياتلىرىنى ساپ ئانا تىلى بىلەن گۈللەندۈردى ۋە چەت تىللارنىڭ سۇقۇلۇپ كىرىشىگە يول قويمىدى. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بۇ ۋاقىتلاردا شۇ توغرا يولدا مېڭىپ ئەدەبىياتىمىزنىڭ چىرايلىق ئۈلگىلىرى بولغان تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە قىممەتلىك كلاسسىك چوڭ ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى. مەسىلەن: 1069 - يىلى يۈسۈپ خاس هاجىپ ئىلمىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ئۆگىنىش ئاساسىدا يېزىلغان «قۇتادغۇ بىلىك» دېگەن زور كلاسسىك ئەسىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 72 باب 13290 مىسرادىن ئىبارەت ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت، ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرىنىڭ جانلىق پاكىتى بولغان بۇ ئەسەر ئەدەبىياتىمىز چىمەنلىكىدە مەڭگۈ خۇش پۇراق چاچقۇسى.

قۇتادغۇبىلىك بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەرلىك مەھمۇد ھۈسەيىن ئوغلى دېگەن ئالىم ئۈچ توملۇق ئالەمشۇمۇل شۆھرەتكە ئىگە «تۈركى تىللار دىۋانى» ناملىق تىل ئىلمىگە دائىر بولغان قىممەتلىك ئەسىرىنى ئىجاد قىلىپ چىقتى. بۇ كىتاب تۈرك تىلىنىڭ گرامماتىكا ۋە فونېتىكىلىرىغا دائىر بولۇش بىلەن ئۆتۈش ئەدەبىيات ۋە مەسەللىرىدىن نۇرغۇننى بىزلەرگە يەتكۈزدى ھەم تۈركى تىلى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان بولۇشى سەۋەبلىك، ئۆتمۈشتىكى تىللارنى ئۆگىنىشتە بىلىم دۇنياسىغا قىممەتلىك تۆھپىلەر قوشتى ۋە قوشماقتا. بىز ئەدەبىياتىمىز تارىخىغا كۆز سالغاندا، ئۇنىڭدا XI ئەسىرنىڭ ئاياغلىرىدىن XIV ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچىلىك بولغان نامەلۇم دەۋرلەرنى كۆرىمىز. بۇ دەۋردە ئىجاد قىلىنغان ئەدەبىي ئىجادىيەتلەرنى بىر تېخىچە تاپالىغىنىمىز يوق. ئىلمىي تەتقىقاتلار بەلكى كەلگۈسى بۇ دەۋرنىمۇ بىزگە يورۇتۇپ ئۇنىڭدىكى ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىمۇ بىزگە يەتكۈزۈپ بېرەر دەپ ئىشىنىمىز. ئەدەبىيات تارىخىمىزنىڭ بۇ ئىككى يېرىم ئەسىرلىك ۋاقىتىدىن كېيىن بولغان دەۋرلەر بىزگە يەنە بىرقانچە ئەدەبىي ئىجادىيەتلەرنى بېرەلىدى. مەسىلەن، XIV ئەسىرنىڭ باشلىرىدا

www.uyghurkitap.com

ئەخمەت يۈكنەكى «ھەبەبە تۇل ھەقايىق» («ھەقىقەتلەر بوسۇغىسى»)
ناملىق ئۇن تۆت بابلىق ئومۇمىي نەسىھەت خاراكتېرىدىكى كلاس-
سىك ئەسەرىنى ئىجاد قىلدى.
XIV ئەسىرنىڭ ئاياغلىرىدا رابات غوزىلىق قازى ناسىردىن
«پەيغەمبەرلەر ھېكايىسى» ناملىق چوڭ تارىخىي ئەسەرنى يېزىپ
چىقتى. يۇقىرىدىكى بۇ ئىجادىي ئەسەرلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام
دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى ئەدەبىي كلاسسىك ئىجادىيەت-
لىرى جۈملىسىدىندۇر. بۇ ئەسەرلەر بىزگە شۇ نەرسىنى ئېچۇق
كۆرسىتىپ بېرىدۇكى، گەرچە بۇ دەۋردە ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى
قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرىدە مىللىي تىل
ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قالدى. بۇ ئەسەرلەر ئىدىيەۋى ياقتىن ئىس-
لام ئىدىيىسى ئاساسىدا تۈزۈلگەن بولسىمۇ، يېزىش ئۇسلۇبلىرىدا
باشقا تەسىرلەرگە بېرىلمىدى. مانا بۇ ئىككىنچى بۇرۇلۇش ۋاقتىنى
ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ گۈللىنىشىگە قاراپ بۇرۇلۇش
ياسىغان ۋاقتى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.
ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئۈچىنچى بۇرۇلۇش XIV
ئەسىرنىڭ يۇقىرقى يېرىمىدىن باشلىنىپ ناۋايىنىڭ ئىجادىي پائا-
لىيىتى ئوتتۇرىغا چىققۇچە بولغان چارەك كەم بىر ئەسىرلىك ۋا-
قىتتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ دەۋرنى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا
چەت تىلىنى ياخشى كۆرۈشنىڭ دائىرىسى كېڭەيگەن زامانلار
دېيىش مۇمكىن. بۇ دەۋردە كىشىلەر ئارىسىدا ئۆز ئانا تىلىنى
كەمسىتىش، چەت تىللارنى ئارتۇق كۆرۈشتەك خاتا ھېسسىيات قا-
نات يايدى. ئانا تىلسىز ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ ھۆجۈمىغا
ئۇچرىدى. نۇرغۇن يازغۇچى، ئالىملار ئۆز ئىجادىيەتلىرىنى ئەرەب،
پارس تىلىدا يېزىشنى ياخشى كۆردى. ئىسلامىيەتنىڭ بىرىنچى-
دىن، ئۆزىدىن ئىلگىرىكى بارلىق نەرسىلەرگە سەلبىي نەزەر بى-
لەن قارىشى؛ ئىككىنچىدىن، قۇرئاننىڭ ئەرەب تىلىدا بولۇشى،
ئۇنىڭ تەپسىرلىرىنىڭ ئەرەب، پارس تىلىدا يېزىلىپ خەلق ئا-

رىسىغا تارىلىشى، ئەدەبىيات تارىخىمىزدا مانا شۇنداق سەلبىي بىر
بۇرۇلۇشنىڭ تۇغۇلۇشىغا سەۋەب بولدى. ھەتتا بۇ ۋاقىتتا ئەھۋال
شۇنداق بولدىكى، ئانا تىلىمىزدىن ئەرەب، پارىس تىلىنى ئارتۇق
كۆرگۈچىلەر ئانا تىلىمىزنىڭ ئۇلۇغلۇق، گۈزەللىك خۇسۇسىيەتلىرى-
نى چۈشەنگەن ۋە ئۇنى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلىغان كىشىلەرگە ئۇچۇق-
تىن - ئۇچۇق ھۇجۇم ياساشتى. مۇشۇنداقلار ئىچىدە ناۋائىينىڭ
شېئىرلىرىنى دەسسەپ، ھىرات شەھىرىدە ئېشەكنى مىنىپ يۈرۈپ
«ئەلىشىرنىڭ توقۇمى» دەپ مەسخىرە قىلغانلار بولدى. لېكىن
بۇ سەلبىي ھالەت ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى.
زور ئەدىبلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ چىداملىق روھلىرى بىلەن كۈرەش
مەيدانىغا چۈشۈپ ئانا تىلدا بەدىئىي خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە
شېئىرىيەت ماھىرلىقلىرىدىن تولغۇزۇلغان زور ئىجادىي ئەسەرلىرى
بىلەن ئەدەبىياتىمىزنى تىكلىدى.

ئۇيغۇر بۇلۇغالىرىدىن (يېتىشكەن شائىرلاردىن) بولغان نە-
سىمى، سەككاكى ۋە لۇتپىغا ئوخشاش زور ئالىملىرىمىز بۇ سەلبىي
جەريانغا قارشى چىقىپ، ئۆز ئىجادىيىتىنى ئانا تىلى بىلەن
باشلاپ، بۇ ئېقىمنى تۈز يولغا سېلىش ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ
باردى. دەل مانا بۇ ۋاقىتتا كلاسسىك ئەدىب ناۋائىي ئانا تىلى-
مىزنىڭ ئەنئەنىلىك بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئەدەبىيات مەيدا-
نىغا چىقتى ۋە بۇ سەلبىي جەريانغا خاتىمە بەردى. شۇنىڭ ئۈ-
چۈن بۇ قىسقا بىر ۋاقىتنى ئەدەبىياتىمىزغا ۋارىسلىق ئىستىلا
قىلغان ۋاقىتلار دەپ ئاتاپ، كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى تۆتىنچى
بۇرۇلۇشى XV ئەسىرنىڭ ئايىغىدىن — ناۋائىينىڭ ئانا تىلىدىكى
ئىجادىي پائالىيىتى باشلانغاندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولدى،
دەپ تونۇشىمىزغا تولۇق ئاساس بار. چۈنكى ناۋائىينىڭ ئانا
تىلدا ئىجاد قىلغان زور كلاسسىك ئەسەرلىرى ئانا تىلدا ئەدەبى-
يات ئىجاد قىلىشقا قارشى بولغان بارلىق خاتا پىكىرلەرنى ئاسا-
سىي جەھەتتىن تۈگەتتى، ئەدەبىياتىمىزدىكى چەت تىلنى ئۈستۈن

كۆرۈشتەك ناتوغرا قارىشىنى يوقاتتى ۋە يېڭى بىر دەۋرنى تۇرغۇز-
دى. ناۋايى، مەھمود قەشقەرىنىڭ: «تۈرك تىلى ئەرەب تىلى
بىلەن بەيگىدىنىڭ ئۆزۈپ چىققان ئىككى ئېتىدەك تەڭكەش يۈگۈ-
رىدۇ»، دېگەن سۆزىنى ئىسپاتلاپ ۋە ئانا تىلىنىڭ ئەۋزەللىكىنى
ئىنكار قىلغۇچىلارنى ھۆججەتلەر بىلەن رەت قىلىپ «مۇھاكىمە
تۇل لۇغەتەيىن» (ئىككى تىلنى مۇھاكىمە قىلىش) كىتابىنى ياز-
دى ھەم ئۆز ئىجادىيىتىنى مۇشۇ مەقسەتكە قارىتىپ، كلاسسىك
ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن تۈگىمەس مىللىي مىراس ۋە ئەدەبىي بايلىق-
لار قالدۇردى.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ناۋايىنىڭ ئاچقان مۇشۇ ھەقىقىي يولى بارغانسېرى كېڭىيىپ تۈرك تىلىدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەرنىڭ ئۈستۈن ھۆرمەت ۋە سۆيۈشلىرىگە ئىگە بولدى. ناۋايىدىن كېيىن ئىجادىيەت سەھنىسىگە چىققان يازغۇچى، تەرجىمان، تارىخچى ئالىملارنىڭ بارلىقى ئانا تىلى بىلەن ئىجاد قىلىش يولىغا قاراپ ماڭدى.

بىز كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ XVI — XVIII ئەسىرلەردىكى ئېقىمى، تۈرلۈك ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ يارىتىلىشى ۋە تەرجىمە قىلىنىشىغا ئوخشىغان ئومۇمىي تەرەققىيات جەريانىغا قاراپ ئۇنىڭدىن شۇنداق بىر خۇلاسە چىقىرالايمىزكى، بۇ دەۋر ئانا تىلىمىزنى باشقا تىللاردىن تازىلاش ئۈچۈن قەتئىي كۈرەش ئېلىپ بېرىلغان بىر دەۋردۇر. چۈنكى، بۇ ۋاقىتلاردا ئىجادىيەت مەيدانىدا ئات چاپقان ئەدىب، تەرجىمان، مۇئەللىپلەرنىڭ بارلىقىنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىگە بەرگەن كىرىش سۆزلىرىدىن خەلقنىڭ پايدىلىنىشىنى كۆزدە تۇتۇپ ئانا تىلى بىلەن يازغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر بىلەن باشلىغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز دائىرىسىدە ئانا تىلى بىلەن يېزىش يولى كۈندىن - كۈنگە كۈچلۈك ۋە كەڭ بىر تۈس ئالدى. سۆز ئۇسلۇبى بارغانسېرى چەت تىلى تەسىرىدىن تازىلاندى. بىز كلاس-

-سىنىڭ ئەدەبىياتىمىزغا كۆز سالساق، ناۋايىدىن تا ئابدۇرېھىم
نىزارىگىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە يېزىش ئۇسلۇبىدا ئەجايىبي
بولغان كۆپ ئۆزگىرىش كۆرۈلگەنلىكىنى، نىزارىنىڭ مۇھەببەت
داستانلىرىنى باشلاشتىن ئىلگىرى قىلغان تۆۋەندىكى سۆزىدىن
ئوبدان بىلىمىز:

قىلىپ سۆزنى لايىق خېرىدارغا،
جاۋاھىر چېچىپ ئەھلى بازارغا.
سۇرۇپ سۆزنى ئاسان ھەممە بىلگۇدەك،
كى مەزمۇننى ئەيلىدىم كۆلگۇدەك.

XVII — XVIII ئەسىرنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدىبلىرى ۋە ئالىملىرىدىن بولىغان زەلىلى، نىزارى، خىرقىتى شۇنىڭدەك سوبورى، غېرىبى ۋە ناقىسلەرگە ئوخشىغان شائىرلار، موللا سادىق قەشقەرى، ئاخۇن موللا شاھ ھىجران، موللا سىدىق روشىدىلەردەك تەرجىمە بىلەن شۇغۇللانغان ئالىملارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئىجادىي ئەمگەكلىرىنىڭ مۇشۇنداق ئۇلۇغ ئىشقا بېغىشلانغانلىقىنى شەرەپ بىلەن يازغاندۇر. دېمەك XV ئەسىردىن باشلاپ بىزنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز ساپ ئانا تىل بىلەن يېزىش يولىدىكى يېڭىلمەس ھەقسەت يولىدا بۇرۇلۇش قىلىپ، ئۆسۈپ كۈچىيىپ، تا ھازىرغىچە يېتىپ كەلدى. شۈبھىسىزكى بۇ بۇرۇلۇش يەنىمۇ كۈچىيىپ ئالغا باسىدۇ. ئەمدى بىزنىڭ ئالدىمىزدا يەنە بىر مەسىلە بار، ئۇ بولسىمۇ «كلاسسىك ئەدەبىياتتىن نېمىنى ئۆگىنىمىز» دېگەن بىر مۇھىم مەسىلىدۇر. ئەدەبىياتىمىزنى تەرەققىي ئەتتۈرۈش ئۈچۈن قىزغىن كۈرەش كېتىپ بارغان بۇ ۋاقىتتا، بۇ سوئال بىزنى ئۆزىدگە تارتماي تۇرالمايدۇ. چۈنكى بۇ مەسىلە ئۈستىدە ھازىرغىچە بەزىلەر «كونا ئەدەبىيات بىزگە كېرەك ئەمەس، ئۇ بىزنى كونىلىققا تارتىدۇ» دېگەن سەلبىي كۆز قاراشتا بولماقتا. بەزىلەر كونا

ئەدەبىياتنى ئوبدان دەپ، يېڭى ئەدەبىياتنى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي يوللىرىنى قوللانغۇسى كەلمەيدۇ. مانا بۇ ئىككى تۈرلۈك نەزەرىيىنىڭ ھەر ئىككىسىلا سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات مەيدانىمىزدىن سۈرۈپ چىقىرىلىشى لازىم بولغان ناتوغرا كۆز قاراشلاردۇر.

بىز ئەدەبىي مىراسىمىز بولغان ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ئەلۋەتتە ئۆگىنىمىز، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىمىز، بۇ بىر ھەقىقەت. بىزنىڭ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىقا مۇۋاپىق يولىمىز بار. بىز كلاسسىك ئەدەبىياتقا تەلتۆكۈس ئىجابىي ياكى سەلبىي قاراشتا بولۇشتىن ساقلىنىمىز ۋە ئۇنىڭدىن تەنقىدىي ئاساستا پايدىلىنىمىز. بىزنىڭ ئۆگىنىش يولىمىز مانا شۇنداق.

لېنىن ياشلار سويۇزىنىڭ 3 - قۇرۇلتىيىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا مۇنداق دېگەنىدى: «...پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن مەدەنىيەتنى ئېنىق بىلىش، ئۇنى قايتىدىن ئىشلەش ئارقىلىقلا پرولېتارلار مەدەنىيىتىنى قۇرۇش مۇمكىن، لېكىن ئۇچۇق، روشەن ئاڭلىماستىن تۇرۇپ بۇ ۋەزىپىنى ھەل قىلالمايمىز. پرولېتار مەدەنىيىتى، ئىنسانىيەتنىڭ كاپىتالىستىك جەمئىيىتى، پومېشچىكلار جەمئىيىتى، ئەمەلدارلار جەمئىيىتى زۇلمى ئاستىدا ياراتقان بىلىم زاپاسلىرىنىڭ قانۇنىي تەرەققىياتىدىن ئىبارەت بولمىقى لازىم...» («لېنىن ئەسەرلىرى» 13 - توم، ئۆزبېكچە نەشرى، 293 - 294 - بەتلەر.) ماۋزېدۇڭ: «... ئۇلار قەدىمكىلەر ۋە چەت ئەللىكلەر شۇ زامان، شۇ ماكاندا خەلق تۇرمۇشىدىن ئالغان ئەدەبىيات - سەنئەت خام ئەشيالىرىغا ئاساسلىنىپ ياراتقان نەرسىلەر. بىز بارلىق ئېسىل ئەدەبىيات - سەنئەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى پايدىلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەنقىدىي قوبۇل قىلىپ، ئۇنى ئۆز زامان، ئۆز ماكانىمىزدىكى خەلق تۇرمۇشىدىن ئېلىنغان ئەدەبىيات - سەنئەت خام ئەشيالىرىدىن ئەسەرلەر يارىتىشتا ئەينەك قىلىشىمىز كېرەك.» دېگەنىدى. («يەنئەن ئەدەبىيات ۋە سەنئەت سۆھبەت

يىغىندا سۆزلەنگەن نۇتۇق»، «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»، 3 - توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 127 - بەت.) ئەلۋەتتە بىز كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ جەمئىيىتىمىزگە يات بولغان تەرەپلىرىنى رەت قىلىمىز ۋە ئۇنىڭ ئىجابىي يېقىنى تەنقىدىي ئاساستا قوبۇل قىلىۋېلىپ، قايتىدىن ئىشلەپ چىقىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتىمىزگە قوشۇش يولى بىلەن پايدىلىنىمىز.

كلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگىنىگەندە بىزنىڭ تۇتقۇ قىلىپ ئۆگىنىدىغان نۇقتىلىرىمىز بولۇشى كېرەك. مەسىلەن، بىز كلاسسىك ئەدەبىياتتىن ئۇلارنىڭ شېئىرىيەتتىكى ماھىرلىقىنى، سۆزدە بەدىئىيلىك تۇغدۇرۇشنىڭ گۈزەل يوللىرىنى، كلاسسىك يازغۇچىلارنىڭ ئىنسانىيەت ۋە مائارىپپەرۋەرلىكىنى ئۆگىنىمىز ھەم كلاسسىك ئەدەبىيات ئارقىلىق يىراق ئۆتمۈشتىكى تارىخنىڭ قانداقلىقىدىن خەۋەر تاپىمىز. شۇنداق قىلىپ كلاسسىك ئەدەبىيات بىزدە مەلۇم تەربىيۋى ۋە بەدىئىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئىجابىي رولنى ئوينايدۇ. بىز بۇ جايدا ئۈلگە بولسۇن ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن تۆۋەندىكى پارچىلارنى بېرىمىز:

شېئىرىيەت ماھىرلىقى، سۆز ۋە بەدىئىيلىك ساھەسىدە:

تېقىر يەر يورار بولدى كاپور كېتىپ،
بېزەلمەكتىلەر دۇنيا كۆركىن ئېتىپ،
تۈمەن - تۈ چېچەكلەر يېزىلدى گۈلى،
ئىپار تولدى كاپور ئايۇن يىقىلى.

(يۈسۈپ خاس ھاجىپ: قۇتادغۇبىلىك)

(تېقىر يەر قار كېتىپ يورۇيدىغان بولدى، دۇنيا كۆركەم ياسالماقتا، تۈمەن رەڭ چېچەكلەرنىڭ گۈلى ئېچىلدى، قار ئايلىرىنى تۈگەتكىلى ئىپار كەلدى).

بۇ شېئىردا سۆزدە شېئىرىيەت تۇغدۇرۇشنىڭ بەدىئىي سەنئەت-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لىرىدىن ئوخشىتىش، كىنايە، مۇبالىغە سەنئەتلىرى بىرلەشتۈرۈل-
گەن. مەسىلەن، قىلر ئاق، خۇش پۇراق كامپۇرمىغا ئوخشىتىلغان.
دۇنيا ياسانغىلى جانلىق كىشى ئەمەس ئىدى، لېكىن «دۇنيا
ياسانماق تىلەيدۇ» دەپ دۇنيانى جانلىق كىشى سۈپىتىدە پەرەز
قىلىپ، ئۇنىڭ باھارى گۈزەللىكلىرىنى ياسىلىش نەرسىلىرىدىن
كىنايە قىلغان. چېچەكلەر ھەر ھالدا ئون مىڭ رەڭدە بولمايدۇ،
لېكىن شائىر مۇبالىغە سەنئىتىنى قوللىنىپ، چېچەكلەرنىڭ تولىلى-
قىنى «تۈمەن رەڭدە چېچەكلەر ئېچىلدى» دەپ ئېيتقان.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق
يازىدۇ.

ئۆرۈق بېشى قەزلىيۇ،
سەغدەق تولۇ كۆزلىيۇ،
سىقىنچ قوزى كىزلىيۇ،
تۈن كۈن بىلەن سەۋ نەلىم.

(سىلەر بېشى قاتار ماڭغان غازدەك تىزىلغان، رومكىلار كۆز-
دەك تولغان، تامچا سىغمايدۇ، سىقىلىش، قايغۇنى كۆمۈپ تاشلاپ،
كېچە - كۈندۈزلەپ سۆيۈنەيلى).

كۆكلەر قەموغ تۈزەلدى،
ئۆرۈق ئىدىش تىزىلدى،
سەنىسز ئۆزۈم ئۈزۈلدى،
كەلگەن ئۆمەل ئوينىلىم.

(سازلارنىڭ ھەممە تارلىرى باراۋەر تۈزەلدى. شىشە ۋە روم-
كىلار تىزىلدى. ئى دوستۇم سەنىسز ئىشقىم قوزغالدى. كەلگىن
چىرايلىق ئوينايلى).

مەھمۇد قەشقەرىدىن كەلتۈرۈلگەن بۇ شېئىردىمۇ تىزىلغان شىشىلەر قاتارلىشىپ كېتىپ بارغان غازلار بويىنىغا، تولدۇرۇلغان شاراپ پىيالىلىرى كۆزگە ئوخشىتىلىپ، بەدىئىي سەنئەت ئۇسلۇبىدىن ئوخشىتىش ۋە ئىستىئارە (تىلىۋېلىش) ھۈنەرلىرى بېرىلگەن. شۇنىڭدەك ئاخىرقى مىسرالارمۇ كۈچلۈك لىرىكا خاراكتېرىگە ئىگە. شائىر ئۆز تەسىراتىنى مۇزىكىنىڭ بارلىق تارلىرى تۈزۈلۈپ، تەڭكەشلىنىپ تەييار بولدى، ئىشرەتنىڭ ئەسۋابلىرى بولغان شارابلىق شىشىلەر، تاماقلىق قاچىلار تىزىلدى، لېكىن ئىي دوستۇم سەن يوق، بىر كەلسەڭ ئىدىڭ دەپ ئىپادە قىلىدۇ. قازى ناسىرىدىن پەيغەمبەرلەر ھېكايىسىدە:

باغ قوپاردىم تالا ياغاچلىق، ياش يوپۇرماق، ئال چېچەك،
يىمىشى ھېكمەت پازايىل، ئايات ئەخبار يۇلتۇزى.
قان قۇرۇتتۇم، جان تۆرەتتىم، كان چىقاردىم تاش قېزىپ،
ساپ قىزىل ئالتۇن ساچىغلاپ بېزىدىم بۇ يەر يۈزى.

دەپ يازىدۇ. بۇنىڭدىمۇ شائىر شېئىرىيەتنىڭ بەدىئىلىك خۇسۇسىيەتلىرىدىن كىنايە، ئىستىئارە، ئوخشىتىش سەنئەتلىرى ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىنى ئىپادە قىلغان دېسەك، باغ، تال، ياش يوپۇرماق، ئال چېچەكلەر ئەسەر ئىچىدىكى ئىبارەتلەردىن، يىمىشلەر ئۇنىڭ ئىچىدىكى مەزمۇنلاردىن كىنايىدۇر.

زەلىلى ئۆز دىۋانىدا مۇنداق يازىدۇ:
مېنى ئاۋارە قىلغان ياركەنت شەھرىدە ماھىدۇر①،
قارا ئىغۇ ئەيلىگەن ئالەمنى گويادۇدى ②ئاھىمدۇر.
بۇلۇت ئەرمەس پەلەكنىڭ ئەۋجى ئۆزرە جىلۋىگەر بولغان،
بېشىمغا سايە سالغان ھەردەمى بەختى سىياھىمدۇر③.

---

①ماه - ئاي
②رۇد - تولۇن
③سىياه - قارا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بۇنىڭدا زەلىلى ئوخشىتىش، كىنايە، مۇبالىغىنى كەلتۈرۈپ يەكەندىكى دوستىنى ئايغا ئوخشاتقان، ئالەمنىڭ قاراڭغۇلۇقىنى ئاھىنىڭ تۈتۈنى دەپ مۇبالىغە يۈرگۈزگەن، بېشىمغا سايە سالغان بۇلۇت ئەمەس قارا بەختىم دەپ كىنايە سەنئىتىنى ئىشلەتكەن.

خىرقىتى «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە» دە:

بىناكاھ گۈلشەن ئىچرە گۈل ئېچىلدى،
يېشىل بەرگە ئۆزرە گويا قان چېچىلدى،
بىلىپ بولماس پەلەك جىسمى سۆكۈلدى،

پەلەكتىن يەر ئۆزرە يۇلتۇز تۆكۈلدى.
تەئەججۇپ، ئۇشبۇ سۆزكى بولسا كۈندۈز،
جاھاندا — يەر يۈزىدە تۇغسا يۇلتۇز.

دەپ يازىدۇ. بۇ شېئىردىمۇ خىرقىتى تولىمۇ بەدىئىي ماھارەت كۆرسەتكەن. ئۇ ئېچىلغان گۈلنى يېشىل يوپۇرماققا، چېچىلغان قانغا ئوخشاتقان، گۈلنىڭ ئېچىلىشىنى كۆكتىن يۇلتۇز تۆكۈلدى، دەپ مۇبالىغە سەنئىتىنى ئىشلەتكەن، كېيىنكى مىسرالاردىمۇ شېئىرىيەتتە بەدىئىيلىك تۇغدۇرۇشنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدىن بولغان مۇشۇنداق گۈزەل سەنئەتلەر، چىرايلىق تەسۋىرلەرنىڭ ئىپادىلەنگەنلىكىنى كۆرىمىز.

ئابدۇرېھىم نىزارى «رابىيە - سەئىدىن» داستانىدا مۇنداق يازىدۇ:

ئۇشۇل دىلدا بەكىم ئېتى رابىئە،
كى سەئىدىنغە كۆڭلى ئىدى تابىئە،
ئىبى ئەئلى، شىرىنلىكى مول ئىدى،
ساباھەتتە چىرايلىق، گويا يۈزى گۈل ئىدى.

قاتار كىرپىكى ئوق، قېشى ئەرديا،

كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.

سوبورى مۇنداق يازىدۇ:

نە بولغان ئى سەيلىگەر سائىتى تەركى جاپا تۇتساڭ،
ئېيىت كىم كاشى يۈز تۆۋمەت ئېتىپ بىر مۇددائا تۇتساڭ،

ئەسرۇخانۇ، ۋەيرانۇ، غېرىبۇ خاكى سار ئۇلغۇڭ،
نىگاھى خەنجەرۇ، كىرپىكلىرى ئوق، قاشى يا تۇتساڭ.

كلاسسىك شائىرلار شېئىرىدىكى مۇشۇ خۇسۇسىيەتلەر بىلەن ئىجادىي ئەسەرلىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى گايى ۋاقىتتا خىيال چىمەنلىكلىرىدە سەيلە قىلدۇرۇپ، ئۇلارغا ھېسسىياتنىڭ گۈزەل گۈللىرىدىن گۈل دەستىلەر تۇتقۇزۇپ قويىدۇ؛ بەزىدە قايغۇ دېڭىزلىرىنىڭ قايناملىرىغا چۆكتۈرۈپ تاشلايدۇ؛ قايسىبىر ۋاقىتتا تۇيغۇ تاغلىرىنىڭ چوققىلىرىغا چىقىرىپ ئىلھامنىڭ نەپىس مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلدۇرىدۇ.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كلاسسىك ئەدىبلەرنىڭ ئەدەبىي خۇسۇسىيەتلىرىدۇر.

بىز بۇ جايدا كلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنىڭ بەزىبىر ئەسەرلىرىدىن ئۇلارنىڭ شېئىرىيەتتىكى ماھارەتلىرىدىن نەمۇنە سۈپىتىدە بىرنەچچە ئۆزلۈك شېئىر كەلتۈردۇق.

ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت ۋە مائارىپپەرۋەرلىكى، جەمئىيەتكە بولغان كۆز قاراشلىرى توغرىسىدىمۇ ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن نۇرغۇن پارچىلار كەلتۈرۈشكە بولىدۇ.

مەسىلەن، نىزارى مائارىپ ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ:

قىلىپ خىزىردەك ئەقلىنى رەھبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىن خەۋەر.
ۋۇجۇدۇڭدا بولسا بۇ ئىشلار ئايان،
كى سوقراق بولماقتا يوقتۇر گۇمان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

زەلىلى سۆزىنىڭ بەدىئىيىتى ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ:

باھار ئۇلغاي زەلىلى باراھا توغرايى دىۋانىڭ
گۇلىستانى سۇخەندۇرسەر - سەرى يەلدىن خازان بولماس.

پۇلپەرەسلىك قىلغانلارغا ئاچچىق قىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

پىغان كىم ئەھلى دۇنيا جانىغا مەن باراما كۆيدۇم.
مەگەر ئالتۇن - كۈمۈشنى جەمئىي ئەيلەپ خىشتى گۆر ئەيلەر.

يۇقىرىقىلارنىڭ ئۆزىمۇ يېتەرلىك بولار، چۈنكى كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىز مەسىلىسى بىرنەچچە مۇزاكىرە ۋە سۆز بىلەن ھەل قىلىنىپ تۈگەيدىغان مەسىلە ئەمەس. ئۇ ئۇزۇن تەھلىل ۋە كەڭ مۇلاھىزىلەر تەلەپ قىلىدىغان ۋە تىرەن تەتقىقات يۈرگۈزۈشكە ئېھتىياجلىق بولغان ئىلمىي مەسىلىلەردىن بىرىدۇر.

بىز تېخى ئۆزىمىزنىڭ بارلىق كىلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرىنى تېپىۋالالمىدۇق. قولىمىزدىكىلەر بولسا تېخى ناھايىتى ئاز.

بىز ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قىلىۋاتقان كەڭ رەھبەرلىكىگە، خەلقىمىزنىڭ بۇ توغرىدا كۆرسىتىدىغان تىرىشچانلىق ۋە ئىنتىپاقلىقىغا تايىنىپ تۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي مىراسىمىز بولغان ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى ئەلۋەتتە رەتكە سېلىپ چىقىمىز ۋە تىكلەيمىز.

سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىي مىراسلىرىغا ئوخشاش، بىزنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزمۇ خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە ئەدەبىي مىراس قاتارىدا بىر ھەسسە بولۇپ قوشۇلىدۇ. بىز بۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمىز.

1957 - يىل، ماي

كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.

سوبورى مۇنداق يازىدۇ:

نە بولغان ئى سەيلىگەر سائىتى تەركى جاپا تۇتساڭ،
ئىسست كىم كاشى يۈز تۆۋمەت ئىتىپ بىر مۇددائا تۇتساڭ،

ئەسرۇخانۇ، ۋەيرانۇ، غىرىبۇ خاكى سار ئۇلغۇڭ،
نىگاھى خەنجەرۇ، گىرپىكلىرى ئوق، قاشىيا تۇتساڭ.

كلاسسىك شائىرلار شېئىرىدىكى مۇشۇ خۇسۇسىيەتلەر بىلەن ئىجادىي ئەسەرلىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى گايى ۋاقىتتا خىيال چىمەنلىكلىرىدە سەيلە قىلدۇرۇپ، ئۇلارغا ھېسسىياتنىڭ گۈزەل گۈللىرىدىن گۈل دەستىلەر تۇتقۇزۇپ قويىدۇ؛ بەزىدە قايغۇ دېڭىزلىرىنىڭ قاينامىلىرىغا چۆكتۈرۈپ تاشلايدۇ؛ قايسىبىر ۋاقىتتا تۇيغۇ تاغلىرىنىڭ چوققىلىرىغا چىقىرىپ ئىلھامنىڭ نەپىس مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلدۇرىدۇ.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كلاسسىك ئەدىبلەرنىڭ ئەدەبىي خۇسۇسىيەتلىرىدۇر.

بىز بۇ جايدا كلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنىڭ بەزىبىر ئەسەرلىرىدىن ئۇلارنىڭ شېئىرىيەتتىكى ماھارەتلىرىدىن نەمۇنە سۈپىتىدە بىرنەچچە ئۈزۈك شېئىر كەلتۈردۇق.

ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت ۋە مائارىپپەرۋەرلىكى، جەمئىيەتكە بولغان كۆز قاراشلىرى توغرىسىدىمۇ ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن نۇرغۇن پارچىلار كەلتۈرۈشكە بولىدۇ.

مەسىلەن، نىزارى مائارىپ ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ:

قىلىپ خىزىردەك ئەقلىنى رەھبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىن خەۋەر.
ۋۇجۇدۇڭدا بولسا بۇ ئىشلار ئايان،
كى سوقراق بولماقتا يوقتۇر گۇمان.

www.uyghurkitap.com

زەللى سۆزىنىڭ بەدىئىيتى ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ:

باھار ئۇلغاي زەللى باراھا توغرايى دىۋانىڭ
گۇلىستانى سۇخەندۇرسەر - سەرى يەلدىن خازان بولماس.

پۇلپەرەسلىك قىلغانلارغا ئاچچىق قىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

پىغان كىم ئەھلى دۇنيا جانىغا مەن باراما كۆيدۇم.
مەگەر ئالتۇن - كۈمۈشنى جەمئىي ئەيلەپ خىشتى گۆرئەيلەر.

يۇقىرىقىلارنىڭ ئۆزىمۇ يېتەرلىك بولار، چۈنكى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز مەسىلىسى بىرنەچچە مۇزاكىرە ۋە سۆز بىلەن ھەل قىلىنىپ تۈگەيدىغان مەسىلە ئەمەس. ئۇ ئۇزۇن تەھلىل ۋە كەڭ مۇلاھىزىلەر تەلەپ قىلىدىغان ۋە تىرەن تەتقىقات يۈرگۈزۈشكە ئېھتىياجلىق بولغان ئىلمىي مەسىلىلەردىن بىرىدۇر.

بىز تېخى ئۆزىمىزنىڭ بارلىق كلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىجادىي ئەسەرلىرىنى تېپىۋالالمىدۇق. قولىمىزدىكىلەر بولسا تېخى ناھايىتى ئاز.

بىز ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قىلىۋاتقان كەڭ رەھبەرلىكىگە، خەلقىمىزنىڭ بۇ توغرىدا كۆرسىتىدىغان تىرىشچانلىق ۋە ئىنتىپاقلىقىغا تايىنىپ تۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي مىراسىمىز بولغان ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى ئەلۋەتتە رەتكە سېلىپ چىقىمىز ۋە تىكلەيمىز.

سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىي مىراسلىرىغا ئوخشاش، بىزنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزمۇ خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە ئەدەبىي مىراس قاتارىدا بىر ھەسسە بولۇپ قوشۇلىدۇ. بىز بۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمىز.

1957 - يىل، ماي

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ قەدىمىيلىكى ۋە ئۇنىڭ چەت تىل تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى

بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ قەدىمىيلىكى قولىمىزدا بولغان ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئىرا- دىن ئىلگىرى VI ئەسىرگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

مەسىلەن:

ئالىپ ئەرتۇڭا ئۆلدىمۇ،
ئەسىز ئاۋۇن قالدىمۇ،
ئۆزلەك ئۆچىن ئالدىمۇ،
ئەمدى يۈرەك يىرتىلۇر.

يەشمىسى: قەھرىمان، باتۇر ئافراسىياپ ئۆلۈپ كەتتىمۇ، يامان (بىۋاپا) دۇنيا قالدىمۇ، پەلەك (زامان) ئۆچىنى ئالدىمۇ، ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن زامانغا نەپرەتلىنىپ يۈرەكلەر پارە - پا- رە بولماقتا.

ئۆزلەك قامۇغ كەۋرەدى،
ئەردىم ئەرىغ سەۋرەدى،
يۇنچىغ ياۋۇز تەۋرەدى،
ئەردەم بەگى جەرتىلۇر.

يەشمىسى: زامان زەئىپلەندى، پەزىلەت ئازايدى، بۇزۇق، يامان ئادەملەر باش كۆتۈردى، پەزىلەت بېگى يەنى ئافراسىياپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئۆلگەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق بولدى.

يۇقىرىدىكى شېئىرلاردا تىلغا ئېلىنغان ئالىپ ئەرتۇڭا يەنى ئافراسىياپ تۇراننىڭ خاقانى بولۇپ، ئىران شاھلىرىنىڭ كىيانى سۇلالىسىدىكى كەيكاۋۇس كەيخىسراۋ بىلەن زاماندا بولغان. ئۇ ئۆز مەملىكىتى تۇراننى قوغداش ئۈچۈن دەريايى ئۇمود بويىدا بولغان سوقۇشلارنىڭ بىرىدە ئۆلگەن. ئېيتىلىشىچە، كەيكاۋۇسنىڭ ئەرەبچە ئىسمى نەمرۇد بولۇپ، ئىبراھىم پەيغەمبەر قەۋمى ئىدى. ئىبراھىم پەيغەمبەر، ئەيسا پەيغەمبەردىن 582 يىل ئىلگىرى ئۆتكەن دېيىلىدۇ. مۇشۇ رىۋايەتتىن كۆرەلەيمىزكى، ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياپ) ھەققىدىكى مەرسىيىنىڭ يېزىلغانلىقىغا 2600 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بولىدۇ.

ئەگەر بىز ئەدەبىياتىمىزنى قولىمىزدىكى بار بىلىملەرگە تايىنىپ شۇ يەردىن باشلىساق، ناھايىتى ئۇزۇن ئەسىرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. چۈنكى ھەر بىر تاكامۇللاشقان (يېتىلگەن) نەرسىنىڭمۇ ئۆزىنىڭ باشلىنىشى بولىدۇ. ئەدەبىيات تارىخىمىزدا مۇشۇنداق بەدىئىي كۈچكە ئىگە، رىتىملىق مەرسىيە ۋە قەسىدىلەر بار. مەسىلەن:

ئىۋرىق باشى قازلايۇ،
ساغراق تولو كۆزلەيۇ،
ساقىنج قوزى كىزلەيۇ،
تۈن - كۈن بىلە سەۋنەلىم.

يەشمىسى: ئىۋرىقنىڭ (شاراب شىشىلىرىنىڭ) بېشى خۇددى غاز بويىنىدەك تىك تۇرماقتا، قەدەھلەر خۇددى كۆز چانىقىدەك مەيگە تولغان، قايغۇ - ھەسرەتنى چۆرۈۋېتىپ، كېچە - كۈندۈز كۆڭۈل ئاچايلى.

ئۇنىڭ مۇشۇنداق تاكامۇللۇق دەرىجىگە يەتكۈچىلىك، مۇقەر-

رەركى، بېسىپ ئۆتكەن مەلۇم بىر مۇساپىسى بولىدۇ.

يۇقىرىدىكى ئاللېگورىيىلىك ئوخشىتىشلارغا ئىگە ئىشرەت شېئىرلىرىنىڭ يارىتىلىشىنى ئەلۋەتتە تاسادىپىي دېگىلى بولمايدۇ. ھازىر بىزنى ئېچىندۇرىدىغىنى شۇكى، ئۆتمۈشتىكى شۇنداق مەرسىيە، مەدھىيە ۋە مۇھەببەت تېمىلىرىغا دائىر شېئىرلار ۋە ئەرەب ئەدەبىياتىدا زور ئورۇن ئالغان «رەجەز» (ماختىنىش) شەكىللىرىنىڭ قولىمىزدا بىر قانچە كۇپلېتلىرىلا بار. شۇڭا، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن سۆز ئاچقاندا، ئورخۇن مەنگۈ تاشلىرى تېپىلغان VII ئەسىردىن باشلاشقا مەجبۇرمىز.

ئەمدى ئاساسىي ماۋزۇغا كېلەيلى: بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ئۇزۇن زامانلار يات تىل تەسىرىگە ئۇچرىماستىن، ئۆز تىل بايلىقى بىلەن جاھانغا شۆھرەت تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىققانىدى. ھەتتا ئىسلامىيەتتەك مەنىۋى قۇدرەتكە ئىگە بىر دىن يېتىپ كېلىپ سىياسىي ھۆكۈمران بولۇپ تۇرغان ۋە ئۆز ئېتىقادچىلىرىنىڭ روھىي دۇنياسىنى ئىلاھىي كۈچ بىلەن ئىگىلەپ تۇرغاندىن كېيىنمۇ، يازما ئەدەبىياتىمىز يەنە كۆپ زامانلارغىچە ئۆز تارىخىنى ۋە ساپلىقىنى ساقلاپ كەلگەن. XI ئەسىردە، بۈيۈك ئەدىب ۋە ئىپتىخارىمىز يۇسۇپ خاس ھاجىپ يازغان «قۇتادغۇ بىلىك» بۇنىڭ گەۋدىلىك بىر ئۈلگىسىدۇر. يۇسۇپ خاس ھاجىپ 13290 مىسرالىق «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرىنى يازغاندا 68 مىڭ سۆز ئىشلەتكەن بولۇپ، ئۇ ئەرەب، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلگەن تۇرۇقلۇق بۇ ئەسىرىدە بۇ تىللاردىن پەقەت 300 گە يېقىن ئىبارە ئالغان. بۇ نېمىدېگەن تىل ساپلىقى ۋە شائىرنىڭ نېمىدېگەن ئالىي خۇسۇسىيىتى؟!

لېكىن، ھەممە ئىجادكار ئالىملار «قۇتادغۇ بىلىك» ئىجادچىسىدەك ساپ ئۆز تىلىمىزدا ئەسەر ياراتمىغان، ئۇلار يا ئىجادىيەتنىڭ بۇ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمىگەن، ياكى ئۇنىڭغا قارىغان، ياكى چەت تىل تەسىرىگە بېرىلىپ كەتكەن. ھەتتا فارابىدەك

www.uyghurkitap.com

ئەڭ زور پەيلاسوپمۇ ئۆزى ئىجاد قىلغان 119 ئەسەرنىڭ بارلىقى-
نى دېگۇدەك ئەرەبى تىل بىلەن يازغان. شۇنىڭ بىلەن ئىسلا-
مىيەت تارىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا يازما ئەدەبىياتىمىز ساپلىق يو-
لىدىن چەتنەپ، ئىجادكار نۇرغۇن ئالىملار، ئەدىبلەر، شائىرلار
تامامەن چەت تىلدا يېزىشقا باشلىغان. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەب-
لىرىنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىزدەش مۇمكىن: ئىسلام دىنى ئەرە-
بىستان يېرىم ئارىلىدا تارالدى، بۇ دىنىنىڭ ئاساسىي قۇرئان
بولۇش بىلەن ھەر بىر مۇسۇلماندا ئۇنى بىلىشكە مەھكەم ئىن-
تىلىش تۇغۇلدى. قۇرئان ئەرەب تىلىدا بولغانلىقتىن تەبىئىي
ھالدا ئەرەب تىلىنى بىلىش ئىستىكى كېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ھۆكۈمەت مۇسۇلمان، خەلق مۇسۇلمان، ئالىملار مۇسۇل-
مان بولۇپ ھەممە بىرلەشكەن ھالدا شۇ دىنىنىڭ ئاساسىي بول-
غان قۇرئان، ھەدىس (پەيغەمبەر سۆزى) نى ئۆگىنىشكە ئىنتىل-
دى. بارا - بارا ئالىملارنىڭ ئىلمىي ئەرەب تىلىنى بىلىش دە-
رىجىسى بىلەن ئۆلچىنىدىغان، يازغۇچىلارنىڭ ئىقتىدارىغا ئەرەب
تىلىدا يېزىش ئىقتىدارى بىلەن قارىلىدىغان بولۇپ كەتتى.

شۇنىڭ بىلەن چەت تىلىنىڭ قەددى كۆتۈرۈلۈپ، ئۆز تى-
لىمىزنىڭ ئېتىبارى چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇرئان ئە-
رەب تىلى بويىچە گۈزەللىك ۋە يېتۈكلۈكنىڭ يۇقىرى پەللىسىدە
بولغانلىقتىن، ئۇنىڭدىن گۈزەللىك، يېتۈكلۈكنى تونۇپ يېتىش
ئۈچۈن، ئۆز دەۋرىنىڭ بۇ ساھەدىكى ئالىملىرى ئەرەب ئەدەبىيا-
تىنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنى مائارىپ ساھەسىگە ئېلىپ كىرىپ
دەرس قىلىپ ئۆتكەنلىكتىن، ئەرەب تىلى بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزغا
مىسلىسىز كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

ئۇنىڭغا قوشۇمچە پارس تىلىمۇ كېلىپ يانداشتى. پارس
تىلى ئاساسەن، دىنىي تىل بولمىسىمۇ، لېكىن ئىسلام دىنى پا-
رس تىلىدا سۆزلىشىدىغان ئىران، خوراسان (ئافغانىستان)، تا-
جىكىستان قاتارلىق ئەللەردە بىزدىن خېلى بۇرۇن تارالغان. بۇ

جايلاردا ئەرەبى تىلىنى پارس تىلى ئاساسىدا ئۆزلەشتۈرگەن نۇرغۇن ئالىملار يېتىشكەنلىكى ۋە بۇ ئالىملارنىڭ تۈرلۈك يوللار ۋەمەقسەتلەر بىلەن تۈركى تىل سىستېمىسىدا سۆزلىشىدىغان ئەللەر ئارىسىدا، شۇ جۈملىدىن بىزنىڭ ئارىمىزغا يېتىپ كېلىپ، تىرىشىشلىرى ئارقىسىدا بۇ تىلنىڭ تەسىرىمۇ كۈچىيىشكە باشلىغان.

پارس ئەللىرىدە يېتىشكەن ئالىملار قۇرئان، ھەدىس ۋە باشقا ئەرەبى كىتابلارنى پارس تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئەكېلىپ، ئالىم سۈپىتىدە مەدرىسىلەردە دەرسكويلۇق قىلىپ، دەرسىنى پارس تىلى بىلەن ئۆگىتىشتى، مەكتەپلەردە بالىلارغا خەت تونۇتقاندىن كېيىنلا، ناۋايىنىڭ شېئىرىدىن ئازغىنا ئۆگەتكەندىن باشقا، «خوجا ھاپىز شىرازى» نىڭ دىۋانىنى يادلىتىدىغان بولدى، بالىلار باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ «ئوتتۇرا مەكتەپ» ئورنىدا بولغان مەدرىسىلەرگە چىققاندىن كېيىن ئەدەبىيات دەرسلىكى سۈپىتىدە مۇسلەھىدىن سەئىدى شىرازىنىڭ «گۈلىستان»، «بوستان» ناملىق ئەسەرلىرى ئوقۇش كىتابى قىلىپ بەلگىلەندى. شۇنداق قىلىپ پارس تىلىمۇ ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇنىڭدىن باشقا، پارس ئەللىرىدە ئىسلامنىڭ راۋاجى بىزدىن ئىلگىرى بولغانلىقتىن ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار، چېگرىنىڭ يېقىنلىقى تۈپەيلىدىن ئۈزلۈكسىز رەۋىشتە پارس ئەللىرىگە ئېقىپ چىقىپ ئىلىم ھاسىل قىلىپ قايتىشاتتى. يەنە بىر جەھەتتىن ئەڭ قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ، يەنى ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىلا تۈركى خەلقلىرى بىلەن پارسلار قويۇق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەن ۋە ئۆزئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرغان. بۇ ھال تۈركى تىلى ئىچىگە پارسچە ئىبارىلەرنىڭ سىڭىپ كىرىشدىن ئىبارەت تارىخىي مۇقەررەرلىكنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. پارسلارنىڭ تۈركلىشىشى ۋە تۈركلەرنىڭ پارسلىشىشى جەريانىدا ئىتتىك تارىخىي ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. بۇ خىل تارىخىي -

www.uyghurkitap.com

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئىسلامىيەتتىن كېيىن تېخىمۇ قويۇق تۈس ئېلىپ، مائارىپ ئەرەب، پارس تىلىنىڭ زور تەسىرى ئاستىغا چۈشۈپ قالدى، يازما ئەدەبىياتنى كونا ساپ ئىزدىن چىقىرىپ تاشلىدى، ئالىملار، شائىرلار ئەرەب، پارس تىلىدا يېزىشنى ياخشى كۆرۈشۈپ، ئۆز تىلىمىزدا يېزىشنى بىلمەسلىكنىڭ بەلگىسى دەپ ھېس قىلىشتى. بۇخارادا ئوقۇپ كەلگەنلەر «داموللام»، ھىندىستاندا ئوقۇپ كەلگەنلەر «مەۋلىۋى»، قەشقەردە ئوقۇغانلار «مەخسۇم، خەلپىتىم»، تۈركى كىتابلارنى بىلىدىغانلار «موللام» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدىغان بولدى. 1 - 2 - نامدىكىلەر گەرچە بىلىمدە تۆۋەن بولسىمۇ خەلق نەزىرىدە ئۈستۈن سانالدى، تۈركى تىللارنىلا بىلگەن موللىلار كونا ھېسابتا يوق ھالدا تۆۋەندە قالدى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغانلاردىن باشقا، ھاكىمىيەتنىڭ دىن قولىدا بولغانلىقى خەلق ھاياتىنىڭ تەقدىرى ئۇنىڭ بىلەن قاتتىق مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقىمۇ ئاز تەسىر كۆرسەتمىدى. چۈنكى، ئىسلام دىنىنىڭ ھاكىمىيەت تۈزۈمىدە: خەلىپە (شاھ)، قازى (سوت)، مۇنتى (پروكورور)، خاتىپ (ۋەز ئوقۇغۇچى)، ئىمام (پېشۋا) خەلق ھاياتىنىڭ مەسئۇللىرى بولۇپ، قازىنىڭ كۈچى كۈچلۈك. ھەتتا، شاھ ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقىرىشقا، كىشىلەرنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشقا قادىر بولۇش بىلەن بارلىق مۇئامىلە، ئائىلىۋى ئىشلارنىڭ ئاچقۇچى (نىكاھ، ئاجرىشىش) قازىنىڭ قولىدا ئىدى.

قازى باشلىق دىنىي ئەربابلارنىڭ بارلىقى، ئەرەب - پارس تىلىنى بىلگۈچىلەردىن سايلانغانلىقتىن زەنجىرسىمان بىر تۇتاش تەسىر سىزىقى كۈچلىنىپ باردى.

ماددىي، مەنىۋى ھوقۇقنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۈرگەن بۇ زور كۈچ جەمئىيەتنىڭ تىل سىستېمىسىدا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتمەي قالمىدى. بولۇپمۇ جەمئىيەت ئىچىدىكى ئىلىم ئەھلىلىرى مۇشۇ تەسىرگە قاتتىق يولۇقۇپ كېتىشتى. ئۇلارنى پېشۋا دەپ ئىشىنىپ

ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى شاگىرتلار بۇلارغا ئەگىشىپ، بىر پۈتۈن ئەرەب، پارس سۆز مۇخلىسلىرى مەيدانغا كەلدى.

بۇ پەردە يەنە شۇ نەرسىنى تەھلىل قىلىش لازىمكى، نېمە ئۈچۈندۇر بىزدە ئۆز تىلىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئىستىلى بارغانسېرى ئاجىزلاپ، ئۆز قىممىتىنى يوقاتقان — غۇرۇر كېمەيگەن. ھالبۇكى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۆز تىلىمىزنى ساقلاشنىڭ بۈيۈك ئەھمىيىتىنى چۈشەنگەن ۋە بۇ ساھەدە مەڭگۈ شان - شەرەپلىك خىزمەتلەر قىلىشقانىدى.

ئۇلۇغ تىل تونۇغۇچىمىز ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى «تۈركى تىللار دىۋانى» نى يېزىپ تىلىمىزنىڭ سەرف (گرامماتىكا)، نەھۋى (سىنتاكسىس) ئىلىمىنى تۈزۈپ چىقىپ، تىلىمىزنىڭ ئاساسىنى چىڭىتىش بىلەنلا قالماي، تىلىمىزنى دۇنيادا ئەڭ باي، گۈزەل، بالاغەتلىك، گرامماتىكا، سىنتاكسىس جەھەتتىن ئۈستۈن تىل دەپ تونۇلغان ئەرەب تىلى بىلەن تەڭلەشتۈرۈپ، مۇسابىقىگە سېلىپ شۇنداق دېگەنىدى: «ئىننەلىسانىتتوركى يۈبارى بىلىسانىلئەرەبى كىتە بارى فەرەسەي رەئانىن» (تۈرك تىلى ئەرەب تىلى بىلەن بەيگىدە بىرىنچىلىكنى تالاشقان ئىككى ئاتتەك تەڭ يۈگۈرىدۇ). ئۇلۇغ تىلچىمىز مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بۇ باھاسى تىلىمىزنىڭ قانچىلىك باي ۋە مۇكەممەل تىللىقىنى كۆرسىتىشكە يېتەرلىك.

شۇنىڭدەك، پەيلاسوپ شائىرىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ تىلىمىزنىڭ قۇدرىتىنى كۆرسىتىشتە، ساپلىقىنى ساقلاشتا بىزگە ۋە پۈتۈن ئىلىم دۇنياسىغا بەك زور قىممەتلىك مىراس قالدۇرۇپ كەتتى ۋە بىزگە تۈركى سۆزنىڭ ئۆركىلەيدىغان ياۋا كېيىككە ئوخشايدىغانلىقىنى، ئۇنى سىلاپ - سىيپاپ، چىڭ تۇتۇش لازىملىقىنى، شۇنداق قىلغاندا، ئۇنىڭدىن ئىپار ھىدلىرى چېچىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ، «قۇتادغۇ بىلىك» تە مۇنداق يازغانىدى:

كېيىك تاغى كۆردۈم بۇ تۈركچە سۆزۈگ.

ئانى ئاقرو تۇتتۇم ياقۇر دوم ئارا.

«تۈركچە سۆزنى ياۋا كىيىكتەك كۆردۈم، ئۇنى ئاستا تۇتۇپ ئۆزۈمگە ئۆگەتتىم».

سىقادىم سەۋتتىم كۆكۈل بەردى تەرك.
تاقىدا بەلگىلەر بىرەر دەيىرا.

«ئۇنى سىلىدىم ماڭا تېز كۆنۈكتى، يەنىلا بەزى ــ بەزىدە ھۈر-كۈپ تۈرۈۋاتىدۇ، قورقۇۋاتىدۇ».

سۇنۇپ تۇتىمىشچە ئەدەردىم سۆزۈگ،
كەلو بېردى ئوترۇ ئىپارى بورا.

«بۇنى قولۇمغا كىرگۈزۈشكە تىرىشتىم، سۆزنى ئايرىدىم، بۇ تۈركى سۆز ئۆزىنىڭ خۇش پۇراقلىرىنى چېچىشقا باشلىدى».

ئېمەك، مۇندىن 1000 يىل ئىلگىرى ئۇلۇغ شائىر ۋە پەيلا-سوپ تىلنى چىڭ تۇتمىسا بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ بىزگە ئە-نە شۇنداق مىسرالارنى قالدۇرغان.

ئەپسۇسكى، بۈيۈك دانىشمەنلىرىمىزنىڭ بۈيۈك خىزمەتلىرى بارغانسېرى يوقىلىشقا قاراپ يۈز تۇتتى.

سەككاكىدەك چوڭ ئالىم ئۆزىنىڭ قىممەتلىك ئەسىرى «مىفتا ھۇلئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) نى ئۆز تىلىدا يازماي ئەرەپ تىلىدا يازدى. ئۇتفىدەك كۈچلۈك شائىرمۇ ئىجادىيىتىنىڭ يېرىمىنى پارس تىلىدا يازدى.

يازما ئەدەبىياتىمىز ئەدەبىياتىنىڭ تۈپ تايانچىسى بولغان تىلدىن مۇشۇنداق چەتنەپ كېتىپ بارغان بىر زاماندا ناۋايى ئۆز ئانا تىلىدا يېزىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۈيۈك - بۈيۈك ئە-سەرلەرنى ئۆز ئانا تىلى بىلەن يېزىپ ناھايىتى زور ئالقىشقا سازاۋەر بولۇپ، تۆھپە ياراتقان ۋە يازما ئەدەبىياتىمىزغا يېڭى دەۋر ئىشىكىنى ئاچقانىدى.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۇ ئىككى چەت تىل تەسىرىگە قانداق ئۇچرىغانلىقىنى شۇنىڭدىن بىلىش مۇمكىنكى، ناۋايىدەك ئالى ھۆ-

كۆمەت ئەربابى ۋە ئالىم شۇنچە سىياسىي كـۈچكە ئىگە بـولۇپ تۇرۇپمۇ، ئانا تىلنى كەمسىتىش تەرەپدارلىرىنىڭ ئىستىھزا (زاڭـ لىق) لىرىغا دۇچ كەلدى.

پارس شېئىرىنىڭ ئۈستۈنلۈك تەرەپدارى بولغان شائىـر سۇ-ھەيلى بىر ئېشەككە توقۇم توقۇپ، ھىرات شەھىرىنىڭ كوچىلىرىدا «پـالانى ئـەلىشىر» (ئەلىشىرنىـڭ تـوقۇمـى)، دەپ جار سـېلىپ، مەسخىرە قىلغانىدى.

ئەگەر ناۋايى ئانا تىلدا ئىجاد قىلىش چاقىرىقىنى ئوتتۇ-رىغا قويۇپ، تۈركى تىلىنىڭ پارس تىلىدىن ئەۋزەللىكىنى ئىسـ-پاتلايدىغان «مۇھاكىمە تۇل لۇغەتەين» («ئىككى تىلنـى مـۇھا-كىمە»)نى يازمىغان بولسا ۋە ئۆز تىلىمىزدا ھەممىنى قايىل قىلـ-دىغان زور ئەسەرلەر ياراتمىغان بولسا، بىز كېيىنكى كۈنلەردىمۇ زەلىلـى، نىزارى، نۆۋبىتـى، خىرقىتىلارغا ئـوخشاش ئـانا تـىلدا ئىجاد قىلىشنى باشلىغان شـائىرلارنـى بەلكى ئۇچراتمىغان بولاتتۇق.

گەرچە ناۋايى بۇ بىر ئۇلۇغ يولنى كۆرسىتىپ ئۈلگە ياراتـ-قان بولسىمۇ، لېكىن قاتتىق چىرمىشىپ كەتكەن تـەسىر بىردىنلا يـوقالمىدى. چۈنكى - يەتتە سەككىز يـۈز يىل داۋام قىلغان بۇ ئۇسلۇپنى بۇزۇش تـەسەۋۋۇر قىلىنغاندەك ئـوڭاي ئـەمەس ئىدى. مەسىلەن ئالايلى، ناۋايىنى، ئۇ ئانا تىلىمىزدىكى ئىجادىيەتنىـڭ بۈيۈك جارچىسى ۋە ناھايىتى زور تـۆھپە ياراتقۇچىسـى، شۇنداق بولۇپ تۇرۇقلۇق «چاھار دىۋان »نىڭ بىرىنچى مەتلىئىنى مۇشۇنـ-داق باشلايدۇ:

ئەشرەقەت مىن ئەكس شەمسى كەئىس ئـەنۋارولھودا،
يار ئەكسىن مەيدە كۆردەپ جامدىن چىقتى سادا.

بىرىنچى مىسرادا يـەتتە سـۆز بولۇپ بـارلىقـى ئـەرەبچە. ئىككىنچى مىسرادا سەككىز سۆز بولۇپ، تۆتـى پـارس، بىرى ئە-رەبچە، قالغان ئۈچى ئۇيغۇرچـە.

ئەشرەقەد — يورىدى
مەن — دىن
ئەكس — ئەرسىدە باشقا ئەرسىنىڭ كۆرۈنۈشى
شەمسى — قۇياش
ئەنۋار — يورۇقلۇقلار
كەئىس — قەدەھ، پىيالە
ھودا — ھىدايەت
يار — يار
مەي — ھاراق
جام — قەدەھ
سادا — ئاۋاز

زەلىلى:

باھاردۇرئى زەلىلى بارھا توغرايى دىۋانىڭ،
گۈلىستانى سۇخەندۇر سەر - سەرى يەلدىن خازان بولماس.

ئون ئىككى سۆزدىن قۇرۇلغان بۇ بېيىتتا تۆت سۆز ئەرەبچە، بەش سۆز پارسچە، ئالتە سۆز ئۆز تىلىمىزچە بولغان.

باھار — باھار
بارھا — مەررەلەر
گۈلىستان — گۈللۈك
سۇخەن — سۆز
خازان — كۈز پەسلى.
زەلىلى — خارلانغان
توغرا — بۆلۈمدىكى سەرلەۋھە
دىۋان — يىغىندا، توپلام
سەر - سەر — بوران

دېمەك، يازما ئەدەبىياتتا ئانا تىل بىلەن ئىجاد قىلىشنىڭ ئارتۇقچىلىقى ناۋايى تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەندىن كېيىنمۇ، بۇ كۈچلۈك تەسىر XX ئەسىردىمۇ ئىلىم دەپ ئاتالغان كىشىلىرىمىز ئېڭىدىن يوقالمىدى. XIX ئەسىرنىڭ ئاياغلىرىدا قاغىلىقتا ياشىغان ھۆسەيىن تەجەللى «بەرق تەجەللى سەبەق مۇجەللى» ناملىق دىۋانىنى ئەرەب، پارس تىلىدا يازدى.

ئىلغار ئالىملىرىمىزدىن ئابدۇقادىر داموللام ئەدەبىيات دەرس-

لىكى قىلىشنى مەقسەت قىلغان «مىفتاھۇلئەدەب» (ئەدەب ئاچقۇ-
چى) ناملىق ئەسەرنى ئەرەب كلاسسىكلىرىنىڭ قەسىدىلىرىدىن
قۇرۇپ چىقتى. سابىت داموللام XX ئەسىر بېشىدا يازغان «جاۋاھ-
رۇل ئېتىقاد» (ئىشىنىش جەۋھەرلىرى) دېگەن شېئىرىي ئەسىرىنى
ئەرەب تىلى بىلەن يازدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئاپرېل ئۆزگىرىشىگىچە ھەممە ئالىملىرىمىز-
نىڭ بىر - بىرىگە يېزىشىدىغان خەتلىرى، ئېيتقان مەرسىيەلىرى،
بىنالارغا يازىدىغان تارىخىي مىسرالىرى، غەزەل - چاقچاقلىرى
پۈتۈنلەي ئەرەب، پارس تىلى بىلەن بولادى.

ئەرەب، پارس تىلى تەسىرىنىڭ يوقىلىپ كېتەلمەسلىكى-
دىكى يەنە بىر سەۋەب شۇكى، ئەدەبىيات ئىجادچىلىرى ئاساسەن،
ئۆز زامانىسىنىڭ بىلىملىكلىرى بولۇپ، بۇ بىلىملەرنى ئۇلار تە-
بىئىي ئەرەب، پارس تىللىرى ئارقىلىق ئۆزلەشتۈرگەنىدى. ئۇلار-
نىڭ ئالدىدا ئۆز تىلى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۈچ زور ئۈنچە - مار-
جان خەزىنىسى تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئوي قۇشلىرى ئىلھام ھاۋاسىغا
ئۆرلەپ قانات قېقىپ ئۇچقان چاغلىرىدا، ئۇلارنىڭ قەلەملىرى
بۇ خەزىنىلەردىكى ئۈنچە - مارجان، ياقۇتلىرىدىن ئېلىپ خالىغان-
لىرىنى سۆز - يىغىندىسىغا تىزالايتتى. بۇنداق سۆز تىزمىلىرى
ئۈچ خىل ئۈنچىدىن قۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، گويا تېخىمۇ گۈزەل
ۋە رەڭدار تۇيۇلاتتى. بۇنداق سۆز ئىگىلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇپ
ئالغان مۇشۇ تۇيغۇ، تا ھازىرغىچە بىر تەرەپ بولغىنى يوق.
(بۇ ھەقتىكى مىساللار ئۈستىدە ھازىرچە توختالمايمىز).

دېمەك، يازما ئەدەبىياتىمىز «قۇتادغۇ بىلىك» دىن كېيىن
ئۆزىنىڭ تىل ساپلىقىنى يوقىرىدا ئېيتىلغان سەۋەبلەر بىلەن
يوقىتىپ قويدى. ئەڭ ئاددىي نەرسىلەردىن تارتىپ، ئەرەب، پارس
تىللىرى قوللىنىلىپ كەلدى.

مەسىلەن:

قەلەم، دۆۋەت، قەغەز، كىتاب، خەت، دەپتەر، شېئىر، مىسرا، بېيىت،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قەسىدە، مۇرەببە، مۇخەممەس، مۇسەددەس، فەساھەت، بەلاغەت، بەدىئىي، ۋەزىن، قاپىيە، مەنا، دېگەن سۆزلەرنىڭ ھەممىسى ئەرەبچە. غەزەل، ساز، دۇتتار، راۋاب، نەققارە، نەي، زەخمەك، كامالەك، خەرەك. پەردە. بۇلار — پارسچە.

بۇنداق ئارىلاشقان سۆزلەرنى ئېيتىپ تۈگىتىش قىيىن. تىلىمىزنىڭ چەت تىل تەسىرىگە مۇشۇنداق ئاسان بېرىلىپ كېتىشى تارىخىي جەھەتتىكى، جۇغراپىيىۋى جەھەتتىكى ۋە ئېتنىك جەھەتتىكى ئۇزاق بىر جەريان بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلىدۇر. چۈنكى، ئەرەب، پارس ئەللىرى تۈرك سىستېمىسىدىكى ئەللەر بىلەن ئارىلاشقىنىدەك، تۈرك تىل سىستېمىسىدىكىلەرمۇ ئەرەب پارس ئەللىرى بىلەن تارىختا شۇنداق ئارىلاشقان. لېكىن نېمە ئۈچۈن بىز ئۇلارنىڭ تىلىنى شۇنچە ئاسان قوبۇل قىلىپ كەتتۇق؟ بۇ ئالاھىدە ئىلمىي تەھلىل ۋە پەلسەپىۋى تەپەككۇر تەلەپ قىلىدىغان تىرەن مەسىلىلەرنىڭ بىرى.

بىر تىلغا چەت تىلىنىڭ سىڭىپ كىرىشى ئادەتتە كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ئەھۋال. لېكىن، ئەدەبىياتتا شۇ تىلنى قانداق ئىشلىتىش مەسىلىسى بەدىئىي ماھارەتكە تەئەللۇق بىر پەزىلەتتۇر. چۈنكى بەدىئىي تىلنىڭ خەلق تىلىغا، ئاممىۋى تىلغا يېقىن بولۇشى مىللىي ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرىدۇر. ئەھۋال شۇنداق ئىكەن قانداق قىلىش كېرەك؟ مەلۇمكى، تىلنى بۇزىدىغانمۇ قەلەم ئىگىسى، تۈزەيدىغانمۇ قەلەم ئىگىسى. بۇ ھەقىقەتنى ئىلىم ئەربابلىرىنىڭ يازغان خېتى، قىلىشقان سۆزلىرى بىلەن ئوقۇمىغان ئاددىي خەلق، يېزا ۋە تاغدىكى چارۋىچىلارنىڭ سۆزلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق تولۇق ئىسپاتلايدۇ. قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ئوي قۇشلىرى — پىكرى ھاۋا بوشلۇقىدا قانات قېقىپ ئۇچۇشقا كىرىشكەندە ئۇ ئۆز تىلىنى ئۇنتۇپ قېلىپ، باشقا تىللارنىڭ سۆز خىرمانلىرىدىن دانلايدىغان بولسا، ئۆز تىلىنىڭ گۈزەللىكىگە كۆز يۇمۇپ، باشقا تىللارنى چىرايلىق

دەپ تونۇيدىغان بولسا، ئۆزىدىكى سۆزلەردىن كۆرە باشقا تىلدى-
كى سۆزلەر ئۇنىڭغا جاراڭلىقراق سېزىلىدىغان بولسا، ياكى چەت
تىل تېرمىنلىرىنى ئىشلىتىشنى ئۆزىنىڭ «ئالىم» لىقىنىڭ ئىپا-
دىسى قىلىپ كۆرسىتىش كېسىلىگە ئۇچراپ قالىدىغان بولسا،
بۇنداق ئەھۋال ئەدەبىي ئىجادىيەتتە كەڭ خەلق ئاممىسىدىن
ئايرىلىپ قېلىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ۋە تىلىمىزنىڭ كەلگۈسىنى
غۇۋالاشتۇرۇپ قويىدۇ. بىز ھازىر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى تەت-
قىق قىلىش ئىشىنى باشلاۋاتىمىز. بىر قانچە كلاسسىك ئەسەرلەر
مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىندى. بۇندىن كېيىن يەنە نەشر قىلىنىدۇ.
كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، بۇ كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ-
چىلىكى ئەرەب، پارس تىلىنىڭ ئارىلاشمىسىدىن قۇرۇلۇپ چىققان.
ئۇنىڭ ئىچىگە چىرايلىق سۆزلەر قاچىلانغان. بىز كلاسسىك ئەدە-
بىياتنى تەتقىق قىلىپ ئۆگەنگەندە شۇ گۈزەل سۆزلەر ئاستىدا
يوشۇرۇنغان تېرەن مەنىلىرىنى ئۆز تىلىمىز بىلەن كۆرسىتىپ بې-
رىش ئۇستىلىقىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم، بىزنى ھەرگىز چەت تىل-
لارنىڭ گۈزەللىكى ئۆزىگە تارتىپ كەتمەسلىكى كېرەك، چۈنكى
بىزگە چىرايلىق تۇيۇلغان شۇ سۆزلەردىن گۈزەلرەك سۆزلەر
بىزنىڭ ئۆز تىلىمىزدىمۇ بار. مەسىلەن:

مۇھەببەت ئورنىغا سۆيگۈ
ھۆسن، جامال ئورنىغا ئۇز، چىرايلىق، كۆركەم چىراي

بادى سابا ئورنىغا تاڭ شامىلى
تەبەسسۇم ئورنىغا كۈلۈمسىرەش
مۇجەسسەم ئورنىغا گەۋدىلىك
پەرۋاز ئورنىغا ئۇچۇش، ئۆرلەش

دېمەك، ھازىر كۆرۈپ تۇرۇۋاتقان كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا
قوللىنىلغان ئەرەب، پارس سۆزلىرى ئورنىدا ئۆز ۋاقتىدا ئۆز
تىلىمىزدا گۈزەل سۆزلەر بار ئىدى، 13290 مىسرالىق «قۇتادغۇ بى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

لىك»نى تىزىپ چىقىشتا يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ 68 مىڭ سۆز ئىشلىتىپ، بۇنىڭغا ئاران 400 چە چەت سۆزنى قوشقانلىقى تىلىمىزنىڭ بايلىقىنى، چەت سۆزگە مۇھتاج ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدىغان بىر دەلىلدۇر. بىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ مىسرالىرىغا قاراپ باقايلى:

توغاردىن ئىسە كەلدى ئۆگدۈن يېلى

جاھان ئىتكۈگە ئاچتى ئۈشتىماخ يولى.

ھازىرقى ئەدەبىي تىلدا: «شەرقتىن باھار شامىلى ئىسسىپ كەلدى. جاھان زىننەتلىنىش ئۈچۈن جەننەت يولىنى ئاچتى» دېيىلىشى مۇمكىن. مۇشۇنداق دېيىلسە ئۆز تىلىمىزدىكى توغار، ئۆگدۈن، ئىتكۈ، ئۈشتىماخ سۆزلىرى ئورنىغا، شەرق، باھار، زىننەت، جەننەت، دېگەن چەت سۆزلەر ئورناشقان بولىدۇ.

ئۈنىن ئۆتتى كەكلىك، كۈلەر قاتغۇرا،

قىزىل ئاغزى قانتەك، قاشى قاپقارا.

(كەكلىك كۈلۈپ قاقىلداپ ئۈنلۈك سايرىماقتا، ئاغزى قاندەك قىزىل، قاشلىرى قاپقارا.) ئويلىنىدىغان بولساق، بۈيۈك ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مىسرالىرى ئەرەب، پارسچە تىل ئارىلاش تۈزۈلگەن مىسرالاردىن گۈزەلرەك چىققان.

بىز بۇ يەردە ھازىرقى ئىشلىتىۋاتقان ئەرەب - پارس سۆزلىرىنى قەتئىي چىقىرىۋېتىش كېرەك، دېمەكچى ئەمەسمىز. چۈنكى، بىزدە ئىشلىتىلىپ ھەم تونۇش بولغان سۆزلەر تىل فوندىمىزنىڭ بايلىقى بولۇپ ئۇنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئورنىغا ئارخىپلىشىپ كەتكەن ئۆز تىلىمىزنى ئىشلىتىش ياخشى چارە ئەمەس، ئەلۋەتتە. دەيدىغىنىمىز، ئۆز تىلىمىز تۇرغان يەردە چەت تىلىنى زورلاپ ئىشلەتمەسلىكنى ئالغا سۈرۈشتىن ئىبارەت. كلاسسىك ئەدەبىياتنى

تەتقىق قىلغاندا، ئۇنىڭغا تەنقىد كۆزى بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى ئېلىپ، پايدىسىز تەرەپلىرىنى قالدۇرۇش، كلاسسىك ئەدەبىياتتىن پايدىلىنىشتىكى توپ نىشان.

مۇشۇ نىشانغا قاراپ ئالغا بېسىش، تىل ساپلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن تىرىشىش خەلقنى يورۇتۇشنى مەقسەت قىلغان ئىلىم ئىگىلىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچىدۇر.

پارچە

سۈپسۈزۈك ئاققان بۇلاقنى ئۈزە چاغلاپ قالدۇرۇپ
كەتكۈچى، ئۇسسۇزلۇقىنى نەدە ئالغاي قاندۇرۇپ.
ئىزدىمە چەتتىن قاچاڭغا سەن خۇشاللىق شەربىتىن،
ئىچ تىلىڭنىڭ تەملىك، تاتلىق سۈيىنى تولدۇرۇپ.

1983 - يىل، فېۋرال

تارىخىي مىراس «قۇتادغۇبىلىك» توغرىسىدا

1. كىرىش

بەدىئىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ جانلىق نەمۇنىسى، ئۇيغۇر ئىدىيىۋلوگىيە ۋە مەدەنىي - سەنئەت ھاياتىنىڭ ئەڭ كونا يادىكارى بولغان «قۇتادغۇبىلىك» ھازىر خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. بۇ ئەسەر بۇنىڭدىن ئازغىنا كەم 1000 يىل ئىلگىرى يېزىلىپ، XIX ئەسىردىن باشلاپ ئىلىم دۇنياسى ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇشقا، ئۇنى چۈشىنىشكە ۋە تەتقىق قىلىشقا باشلىغان بولسىمۇ، بىزگە تېخى يېقىندىن بۇيان بۇ قىممەتلىك تارىخىي مىراسىمىز بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى 80 - يىلدىن باشلاپ «قۇتادغۇبىلىك» نى ئىشلەشنى قولغا ئېلىپ، ئۇنىڭ نەزمىي، نەسرىي يەشمىسى، ترانسكرىپسىيىسى ۋە خەنزۇچە تەرجىمىلىرىنى ئىشلەشكە كىرىشىپ، ھازىر نەزمىي يەشمىسىنى ترانسكرىپسىيىسى بىلەن بىرلىكتە نەشرگە بېرىشكە مۇۋەپپەق بولدى.

بۇ يىل ئىچكى موڭغۇلىيىدە ئېچىلغان «شىمالىي جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپە يىغىنى» «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلىگۈچىلەردىن بىرى بولغان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى مەتتىمىن يۈسۈپنىڭ «XI ئەسىردىكى ئاتاقلىق ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى، شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىسى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، «قۇتاد-

غوبىلىك» نى مۇشۇ جەمئىيەتنىڭ تەتقىقات نۇقتىسى قىلىشنى بەلگىلىدى ۋە مەخسۇس «قۇتادغۇبىلىك تەتقىقات جەمئىيىتى» قۇرۇشنى تەكلىپ قىلىشتى. بۇ هال «قۇتادغۇبىلىك» دۇنيا ئالىم-لىرىنى قانداق قىزىقتۇرغان بولسا، جۇڭگو ئالىملىرىنى ھەم شۇن-داق قىزىقتۇرغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن «قۇتادغۇبىلىك» توغ-رىسىدا سۆزلەش، ئۇنى چۈشىنىش، ئۇنى بىلىش — بۇ بىر ئىل-مىي مەسىلە بولۇپ، ئۇنى بىلىشكە قىزىققۇچىلاردىن ئۇنى كەڭ چۈشىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەلۇمكى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئىلمىي ماتېرىياللار لازىم. بىزدە بۇنداق ماتېرىياللار تېخى ئاز، بارلىرى تولۇق ئوتتۇرىغا چىقىپ كېتەلمىدى. ھازىر مۇشۇ ساھەدە كىم قانچىلىك بىلىم ئالغان بولسا، ئۇنى كۆپچىلىككە يەتكۈزۈپ پايدىلاندۇرۇش — بىلىم ئىگىلىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى...

مەن «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلىگۈچىلەر-نىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئۈچ يىللىق ئىشلەش داۋامىدا ھاسىل قىلغانلىرىمنى «بۇ ئەسەرنى تونۇشقا ياردەم بولسۇن» دېگەن مەقسەتتە تۆۋەندىكىچە يېزىشقا كىرىشتىم. مېنىڭ بۇ ماقا-لىنى يېزىشىمغا يەنىلا شۇ ئەسەردىكى مۇنۇ بېيىتلەر تۈرتكە بولدى:

211. كىشى كۆڭلى توپسىز تېڭىزتىڭ تورۇر،
بىلىگ يىنچۇ سانى توپىندە ياتۇر.

212. تېڭىزدىن چىقارماسا يىنچۇ كىشى،
كىرىك يىنچۇ بولسۇن كىرىك ساي تاشى.

يەشمىسى: كىشى كۆڭلى تۇۋسىز دېڭىزدەك ئېرۇر،
بىلىم ئۇنچە ئوخشاش تۇۋىدە ياتۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دېگىنىزدىن چىقارمىسا ئۈنچە كىشى،
قالۇر پەرقسىز ئۈنچە يا ساي تېشى.

2. تۈيغۇ تەسىراتى

ھازىر ئالدىمىزدا ماددىي ماتېرىياللاردىن ئەمەس، مەنىۋى ئىلھامنىڭ ھاياتىي كۈچكە ئىگە ماتېرىياللىرىدىن قۇرۇلغان بۈيۈك ئىلمىي ئابىدە ئۆتمۈشتىكى قابىلىيەت، بەدىئىي سەنئەت ۋە ئىلمىي ئىقتىدارىمىزنىڭ يېتۈكلۈكىگە گۇۋاھلىق بەرگەن ھالدا مەغرۇرلارچە قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا. ئۇ بولسىمۇ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ياسىغان ئىلمىي ئابىدە — «قۇتادغۇ بىلىك» دۇر.

زامانلار ئۆتتى، نى - نى سۇلالىلەر يوقىلىپ، نى - نى شاھلار ئۇنتۇلۇپ، نى - نى تاغلار ئۆۋۈلۈپ، نى - نى شەھەرلەر بۇزۇلۇپ، نى - نى كۆللەر قۇرۇپ، نى - نى ئورمانلار چىرىپ، نى - نى قوشۇنلار قىرىلىپ، نى - نى قەسىرلەر يىمىرىلىپ، يوقىلىپ كېتىشتى. لېكىن، بۇ بۈيۈك ئەدىبنىڭ ياخشى نىيەت، ئىنسانىي پەزىلەت بىلەن بىنا قىلغان ئىلمىي ئابىدىسى، قۇرۇلۇشىنىڭ نازاكىتى، قۇرغۇچىسىنىڭ ماھارىتى، ماتېرىياللىرىنىڭ قىممىتى، ئۆزىنىڭ ئىلمىي شان - شەۋكىتى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپ تارتىپ تۇرماقتا. يۈسۈپ قۇرغان بۇ مەڭگۈلۈكنىڭ بۇ قەدەر مەڭگۈلىشىپ ھەممىگە مەقبۇل بولۇشىنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى، بۇ ئابىدىنىڭ ئۆزىنىڭ كىتابىدا يازغان تۆۋەندىكى بېيىتلىرى مەزمۇنىغا سادىق بولغانلىقىدىدۇر:

6502 تىلىمىدىم ئۆزكى كوچاۋ ئىدگو ئات،
كىشى ئاسغى قولدۇم ئۆز ئىرسە يا يات.

يەشمىسى: تىلەك قىلمىدىم شان - شۆھرەت خوپ ئات،
كىشى نەپئى كۈتتۈم ئۆز ئولسۇن يا يات.

6503 ئوقوغلى ئوقىسا مېنى ئوشكوروپ،
دوئا قىلغىمۇ تىپ ماڭا بىر توروپ.

يەشمىسى: ئوقۇچى ئوقۇسا مېنى ياد ئېتەر،
ئۈمىدىم ماڭا بىر دۇئاسىن بېرەر.

6504 تىلەكىم بو ئەردى ئومىنجىم بو ئوق،
ئوقوغلى ماڭا بىر دۇئا ئىزگا ئوق.

يەشمىسى: تىلەكىم بۇ ئەردى ئۈمىدىم شۇلا،
ئوقۇغان ماڭا بىر دۇئادا بولا.

6505 تىلىم سۆزلەدى سۆز بىتىدى بىتىگ،
ئولور بۇ ئىلىگ تىل ئەي قىلقى سىلىگ.

يەشمىسى: تىلىم سۆزنى سۆزلەپ پۈتۈدى قولۇم،
بۇ تىل قولغىمۇ بار ئېرور بۇ ئۆلۈم.

6506 ئۇنۇتما مېنى ئى ئوقوغلى تىرىگ،
ئۆزۈم دۇنيا قوزسا تۈشەنسە يىرىگ.

يەشمىسى: ئوقۇپ ئەي تىرىك ئەر، ئۇنۇتما مېنى،
يېپىنغاندا مەن يەر قويۇپ دۇنيانى.

ئۇ دەۋر خانلىرىدىن ئىلتىپات كۆتىمىگەن، شانۇ شۆھرەتكە قىزىقمىغان، شاھلاردىن تەپ تارتمىغان، بايلىققا قىزىقمىغان، بەلكى كىشىلەرنىڭ مەڭگۈ ياخشى ئۆتۈشىنى كۆزلەپ سۆزلىگەن ۋە شۇ ياخشى نىيەت بىلەن ئۆز ئارزۇسىغا يېتىشنى كۆزلىگەن ھەمدە

شۇ مەقسەتتە تەپەككۇر چىمەنلىكىدىن ئەدەب - ئەخلاق گۈللىرىنى ئۈزگەن، بۈيۈك ئەدەبىي ماھارەت بىلەن گۈلدەستىلەر تۈزگەن، ئىلھام دېڭىزىنىڭ قايناملىرىغا چۆمۈپ، ئىجتىمائىي ھاياتقا پايدىلىق ھىدايەت ئۈنچىلىرىنى سۈزۈپ چىققان. بۇ ئۈنچىلەرنى نەزمە يىپىغا تىزىپ، باھاسىز گۈزەل زۇننار ياساپ، زامانە قىزىنىڭ بوينىغا تاقىغان. بۇ گۈلدەستە ۋە زۇننارلار دۇنياۋى مىقياستا شۆھرەت قازانغان، جاھان ئالىملىرى تەرىپىدىن چەكسىز ھۆرمەت بىلەن قارالغان.

مىڭ يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتۈپتۇ بۇ گۈل قەشقەردە تېرىلىپ ئېچىلغىلى، بۇ بىباھا گۆھەرلەر قەشقەردە نەزم يىپىغا تىزىلغىلى... جاھالەت تۇمانلىرى ئۇنى بىزگە كۆرسەتمەپتۇ. ئۆتمۈش زامانىنىڭ زۇلمەتلىك دەۋرلىرى ئۇنىڭ خەۋىرىنى بىزگە يەتكۈزمەپتۇ. بۇ قىممەتلىك مىراستىن مەھرۇم قاپتىمىز. ئەنئەنىۋى يادىكارلىقى يوقتىمكىدەك ئۆزىمىزنى مەدەنىي مىراس ساھەسىدە يوقسۇللۇققا گىرىپتار قىپتىمىز. بەدىئىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ تۈمەن رەڭلىك گۈل - چېچەكلەر بىلەن تولغان گۈللۈكىنىڭ تاماشاسى بىزگە مۇيەسسەر بولماپتۇ. ئۇنىڭ يۈرەكلەرنى ئۆزگىچە ئاشىق قىلىدىغان خۇش ئاھاڭ ئەدەبىي ناۋاسى بىزگە ئاڭلانماپتۇ. يوقسۇللۇق ھېس قىلىپتىمىز شۇنچە زور بايلىقىمىز تۇرۇپ، مۇشۇنداق تاتلىق بۇلىقىمىز تۇرۇقلۇق كېتىپتۇ لەۋلىرىمىز ئۇسسۇزلۇقتىن قۇرۇپ. بىلمەپتىمىز باشقا ئەللەر ئۇنى ئاختۇرۇپ تونۇپ تاپقاندا، جاھان ئالىملىرى ئۇنىڭ ئۈستىدە تەتقىق مەشئەللىرىنى ياققاندا.

ۋەتىنىمىزدە باشلانغاندىلا «تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» باھارى، ياشناشقا باشلىغاندا ئەدەبىيات - سەنئەت گۈلزارى، بۇ يادىكار مىراسىمىز تەگدى ئەمدى بىزگە كېلىپ، ئىمكان تاپتۇق كۆرۈشكە ئۇنى قولىمىزغا ئېلىپ. پىكىر بۇلبۇللىرى باشلىدى بۇ گۈللۈككە قونۇشقا، ئىنتىلمەكتە جاۋاھىرشۇناسلار بۇ خەزىنىدىكى جاۋاھىراتلارنى تونۇشقا. باشلانماقتا بىزدە «قۇتادغۇ بىلىكشۇناسلىق» زامانى، يوقالغاچقا جاھالەتنىڭ دەھشەتلىك تۇمانى. ئۈمىدكى يۈسۈپنىڭ

بۇ مەڭگۈلۈكى مەڭگۈ قالغاي خۇش ھىدلىرىنى چېچىپ، مەدەنىيەت تارىخىمىزنى يورۇتۇشقا پارلاق يوللارنى ئېچىپ...

پارچە

سىزدۇرۇپ قان، كۆيدۈرۈپ جان، تىرىشىپ ئەجدادىمىز،
قىلدى «قۇتادغۇبىلىك» تەك خەزىنىنى مىراسىمىز.
قانچە ماختانساقمۇ ئاز، ئېكىن ئۇنۇتمايلى شۇنى،
نېمە مىراسلارنى كۈتەر، بىزدىن يەنە ئەۋلادىمىز ...

3. ئەسەر مۇئەللىپى، ئىسمى، تۇغۇلغان يېرى، يېشى، ۋاپاتى

بۇ قىممەتلىك ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى — ئۆز دەۋرىنىڭ يېتىشكەن پەيلاسوپ پازىل ئالىمى، پەن - مەدەنىيەت خىزمەتچىسى، قارا خانىلار دۆلەت ئاپپاراتى ئىچىدە مۇھىم ۋەزىپىلەرنى بېجىرگەن، ئۆز زامانىسىنىڭ سىياسىي ۋە ئىلمىي ئەربابى، ئەدىب، شائىر بىر زات ئىدى.

بۇ زات پۈتۈن ھاياتىنى خەلق پايدىسىغا بېغىشلىغان، بىغەرەز ئەسەر ئىجاد قىلغان بىر كىشى بولۇپ، بۇنداق ئالىي غايىلىك مۇئەللىپ جاھاندا ئاز ئۇچرايدۇ. ئۇ شۇنچە زور ئەسەرنى ھېسابسىز رەنج — مۇشەققەت چېكىپ ئىجاد قىلغان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ نەسىل زاتى، تۇغۇلغان ۋە تۇرغان يېرى توغرىسىدا ھېچقانداق ئېغىز ئاچمىغان. پەقەت ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزىگە پەندى - نەسىھەت بېرىش ئۈچۈن قەلەم تەۋرىتىپ كېتىپ بېرىپ، گويا ئىختىيارسىز يېزىپ تاشلىغاندەك، 6657 - بېيىتتە:

ئى يۇسۇپ! كېرەك سۆزنى سۆزلە كونى،
كېرەكسىز سۆزۈڭ كىزلە! قىلغا قورا،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: يۇسۇپ سەن يارامىلىق، دۇرۇست سۆزنى ئېيت،
يارامسىزنى يوشۇر زەرەرلىك قارا.

دەپ ئىسمىنى بىر قېتىم ئېيتىپ سالىدىغان بولسا، بەلكى بۇ ئە-
سەر مۇئەللىپى نامىنىڭ يۇسۇپلىكىنىمۇ ھېچكىم بىلمىگەن بولات-
تى. پۈتۈن ئەسەر ئىچىدە مۇئەللىپ ئۆزى ھەققىدە مۇشۇ بىر
«يۇسۇپ» تىن باشقا ھېچقانداق خەۋەر بەرمىگەن.

بۇ ھەقتىكى بىر ئاز كەڭرەك بىلىمنى پەقەت كېيىن يېزىلغان
نەسرىي، نەزمىي مۇقەددىمىلەردىن بىلىپ ئالالايمىز.

نەزمىي مۇقەددىمىدە بۇنداق دەيدۇ:

54. باقا كۆر كىتابنى بۇتىرگىن كىشى،
ھۈنەر ئىگ ئەر ئەرمىش كىشىلەر باشى.

يەشمىسى: كۆرەرسەن كىتابنى بۇ يازغان كىشى،
ھۈنەرلىك ئەرەنكەن، كىشىلەر بېشى.

55. بوتۇرلوك فازايىل ئۇقۇشلار بىلە،
ئاراستە ئۇل ئەرمىش يوردىمىش كولە.

يەشمىسى: بۇ تۈرلۈك پەزىلەت، ئەقىل - ئاڭ بىلە،
ئۇ ئەرمىش بېزەنگەن، يۈرەرمىش كۈلە.

56. بوتونلوك مە ھۆرمەت بو زوھدلىك ئوزە،
ساقنوق بىلىكلىك ئارىغلىغ ئوزە.

يەشمىسى: ئۇ توغرا، با ھۆرمەت بىر زاھىت ئېرۇر،
بىلىملىك ۋە تەقۋا، ئېرىغ - پاك يۈرۈر.

57. بوتەنگى توروغلاغ كوز ئۆردو ئېلى،
توپ ئەسلى نەسەبتىن يورىمىش تداى.

یەشمىسى: تۇرۇغلۇق ماكانى «قۇز ئوردۇ» ئېلى،
تۆپ ئەسلى نەسەبتىن خەۋەرچى تىلى.

58. بوتوغمىش ئىلىندىن چىقىپ بارغانى،
كىتابنى قوشىپان توكىل قىلغانى.

یەشمىسى: ئۇتۇغقان ئېلىدىن كېتىپتۇ چىقىپ،
كىتابنى نەزمىگە قوشۇپ تۆگىتىپ.

59. باروسىن بىتىمىش يىتورمىش نىزام،
بۇ كاشغار ئىلىندە قوشۇلمىش تامام.

یەشمىسى: پۈتۈن ھەممىسىگە بېكىتكەچ نىزام،
ئۇنى قەشقەر ئىچىندە قىلغان تامام.

60. مەلىكىنىڭ ئوڭىندە ئوقىمىش ئونى،
بو تاۋغاچ قارا بوغرا خانلار خانى.

یەشمىسى: ھوزۇرىدا خاننىڭ ئوقۇغان مۇنى،
ئۇ تاۋغاچ قارا بۇغرا خانلار خېنى.

61. ئاغىرلامىش ئارتۇق ئوكوش خىلئاتى،
قالىمنىڭ ماقى تىپ ئوكوش ھۆرمىتى.

یەشمىسى: قەدىرلەپ ئۇنى كۆپ بېرىپ خىلئىتى،
قەلەم ھەققى دەپ كۆپ قىلىپ ھۆرمىتى.

www.uyghurkitap.com

62. بۇ خاس ھاجىب ئاتىن تىگورەمىش موڭا،
مونى بو ئۆزىگە ياغوتىمىش يانا.

يەشمىسى: ئۇنىڭغا بېرىپ خاس ھاجىپلىق ئاتىن،
ئۇنى ئەيلەمىشتۇر ئۆزىگە يېقىن،

63. بومەئنى ئۇچۇن كور ئاغىرلار ئونى،
يۇسۇپ خاس ھاجىب تىپ ئايورلار كۈنى.

يەشمىسى: بۇ مەنا ئۈچۈن كور قەدىرلەر ئۇنى،
يۈسۈپ خاس ھاجىپ دەپ ئاتارلار كۈنى.

نەزمىي مۇقەددىمىسىدىن خېلى كۆپ يېزىلغان نەسرىي مۇقەددىمىسىدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

«... بۇ كىتابنى تەسنىف قىلغىلى بالا ساغۇن مەۋلۇداۋغ (بالاساغۇندا تۇغۇلغان) پەرھىز ئىزىسى (تەقۋادار) ئەر تۇرۇر. ئەمما بۇ كىتابنى كاشغار ئىلىندە تۈگەل قىلىپ (تۈگىتىپ)، مەشرىق (شەرق) مەلىكى (شاھى) تاۋغاچ بۇغرا خان ئۇسكىنىگە (ھوزۇرىغا) كىگورمىش تۇرۇر. مەلىك بۇغرا خانىما ئانى ئاغىرلاپ ئۇلۇغلاپ ئۆز خاس ھاجىپلىكىنى ئاڭا بىرۇ يادلىقا مىش تورۇر. ئانىڭ ئۈچۈن يۈسۈپ ئۇلۇغ خاس ھاجىپ تىپ ئاتى جاۋى ئاجوندا يايىلمىش تورۇر ...»

مۇقەددىمىلەردە يېزىلغان مۇشۇ سۆزلەردىن باشقا مۇئەللىپ ھەققىدە دۇنيادا تېخىچە بىرەر ئىز مەۋجۇت ئەمەس. ئۇنىڭ ئاتىسى كىملىكى ھېلى ھەم ئېنىق ئەمەس. مۇقەددىمىدىكى «... بالا ساغۇن مەۋلۇداۋغ ...» دېگەن جۈملىدىن ئۇنىڭ بالا ساغۇندا تۇغۇلغانلىقىنى، «... كاشغار ئىلىندە تۈگەل قىلىپ ...» دېگەن جۈملىدىن قەشقەردە يېزىپ تاماملىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. (بالا سا-

غۇن ھازىر خارابىگە ئايلانغان، ئورنى نامەلۇم. تەخمىن قىلىنى-
شىچە چۇ دەرياسى بويىدا، ئىسسىق كۆلنىڭ يېنىدا ئىدى، كۆز ئور-
دۇ دەپمۇ ئاتىلاتتى.) ئەگەر بۇمۇ يېزىلمىغان بولسا بولغۇنكى ئى-
لىم دۇنياسى بۇنىمۇ بىلمىگەن بولاتتى.

مۇئەللىپىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى:

بۇ خۇسۇستا ئەسەر مۇقەددىمە بىرگە ھېچقانداق مەلۇمات بەر-
مەيدۇ. ئەمما شائىرنىڭ تۆۋەندىكى بېيىتلىرىدىن بۇ توغرىدا بەزى
مۇلاھىزىۋى خۇلاسىلەرنى چىقىرالايمىز:

6495. يىل ئالتىمىش ئىكى ئەردى تۆت يۈز بىلە،
بىتىيو توكەتتىم بۇ سۆز ئۈلگۈلە.

يەشمىسى: يىل ئاتمىش ئىككى ئەردى تۆت يۈز بىلە،
تۈگەتتىم سۆزۈمنى پۈتۈپ ئۈلگۈلە.

بۇنىڭدىن شائىرنىڭ بۇ ئەسەرنى ھىجرىيە 462 - (مىلادى
1069 — 1070 -) يىلىدا يازغانلىقى بىلىنىدۇ.

يۈسۈپنىڭ بۇ زور ئەسەرگە سەرپ قىلغان ۋاقتى 18 ئاي
يەنى بىر يېرىم يىل بولۇپ، ئۇنى بۇ بېيىتلەردىن بىلىمىز:

تۈگەل ئون سەككىز ئايدا ئايدىم بۇ سۆز،
ئۇزوردوم ئازىردىم سۆز ئەۋرىنى تىرا،

يەشمىسى: تولۇق ئون سەككىز ئاي تۈگەتتىم بۇ سۆز،
يېزىپ تاللىدىم سۆز، تىزىپ ھەم تىرە.

ئەمدى شائىرنىڭ:

تىگوردى ماڭا ئىلگىن ئەلىگ ياشىم،
قوغو قىلدى قوزغون توسى تىگ باشىم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: ماڭا تەككۈزۈپ قولىنى ئەللىك ياشىم،
قوغۇ قىلدى قوزغۇن تۈسىلىك باشىم.

دېگەن بېيىتقا قارىغاندا، بۇ ئەسەرنى يازغان ۋاقىتتا شائىرنىڭ ئەللىك ياش ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ. مۇشۇنداق سېلىشتۇرما قىلغاندا شائىرنى ھىجرىيە 412 - يىللىرى، مىلادىيە 1019 - يىللىرىدا تۇغۇلغان دەپ ئېيتىش مۇمكىن.

ئۇنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا ھېچقانداق يەردە ئىز يوق. ئەمما ئەسەرنىڭ ئايىغىدىكى قوشۇمچە قەسىدە بىزگە يۈسۈپنىڭ خېلى ياشانغان بىر ھايات مەنزىللىرىنى بېسىپ ئۆتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ئەللىك ياش كىشى قېرىلىقتىن بۇنچە زارلانمىدىغان ۋاقىت ئەمەس. ئەمما بۇ قەسىدە ياشلىققا قاتتىق ئېچىنىشلىق ھەسرەتلەر بىلەن تولغان:

6521. يۈرگىلى بولىت تىگ يىگىتلىكنى ئىزتىم،
توپى يىل كىچەر تەگ تىرىگلىك توكەتىم.

يەشمىسى: ئۆتۈلۈپ بولۇتتەك يىگىتلىكنى ئىزتىم،
بوران يەل ئۆتەردەك ھاياتنى تۈگەتتىم.

6522. ئىسىزىم يىگىتلىك ئىسىزىم يىگىتلىك،
توتا بىلمەدىم مەن سېنى تەرك قاچتىم.

يەشمىسى: ئېسىت ھەي يىگىتلىك، ئېسىت ھەي يىگىتلىك،
تۇتۇش بىلمىدىم مەن سېنى تېز قاچتىم.

6523. يانا كەلگىل ئەمدى يىگىتلىك ماڭاسەن،
ئايادا توتايىن ئاغى جوز تۇشەتىم.

يەشمىسى: يەنە كەلگىل ئەمدى يىگىتلىك ماڭاسەن،
تۇتاي ئالقىنىمدا ئاغى جۇز تۆشەتىم.

.6524 ئىسىز بۇ يىگىتلىك قانى قانچا باردى،
تىلەپ بولمادىم مەن نەچچە مە تىلەتتىم.

يەشمىسى: ئىسىت بۇ يىگىتلىك قىنى نەگە كەتتى،
تىلەپ تاپمىدىم مەن كى شۇنچە تىلەتتىم.

.6325 تىرىكلىككە تاتغى سوجىك جان سىۋىنجى،
يىگىتلىك تەگ ئەزگو يوق ئىرمىش ئايىتتىم.

يەشمىسى: ھايات تاتلىقى ئۇ شىرىن جان سۆيۈنچى.
يىگىتلىكتەك ئەزگۈ يوق ئەرگۈن ئايىتتىم.

.6527 قارىلىقتا قورىيوق كونى توردوم ئەرسە،
ياۋالىقا ئىسسىز تىرىكلىكنى ئىزتىم.

يەشمىسى: قېرىلىقتا ئەيىب يوق ئىدى توغرا يۈرسەم،
ئىستىكىم ئۆمۈرنى ئەجەب زايە ئەتتىم.

.6528 ئىسىركەپ ئاچىر مەن ساڭا ئاي يىگىتلىك،
قامۇغ كوركىمى سەن يىراتتىڭ يىراتتىم.

يەشمىسى: دەرىخ ئىچىنارمەن ساڭا ئەي يىگىتلىك،
جىمى ئۈزلۈغۈمنى يوقاتتىڭ يوقاتتىم.

.6529 تىمام ئىر غوۋان تىگ قىزىل مەڭزىم ئەردى،
بو كون زافىران ئورغىن ئەڭدە تارتتىم.

www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: قىزىل ئەردى مەڭزىم تامام ئەرغىۋاندەك،
بوكلۇن ئوڭا زەپەر ئۆرۈگىن سۇرۇتتىم،

6530. يىپارسىغ قارا باشقا كافۇر ئاشۇدۇم،
تولۇن تىگ تولۇ يۈز قايوقا ئىلەتتىم.

يەشمىسى: ئىپاردەك قارا باشقا كاپۇر پۈركىدىم.
تولۇندەك تولۇق يۈزنى نەگە ئەۋەتتىم.

6531. يارۇق ياز تىگ ئەردىم تۈمەن تو چېچەكلىگ،
خازانمۇ توشۇتتۇم قامۇغنى قورتتىم.

يەشمىسى: يورۇق يازدەك ئەردىم تۈمەن رەڭ چېچەكلىك،
خازان بولدىمكىن ھەممىنى قۇرۇتتۇم.

6532. قادىڭ تىگ بودوم ئەردى ئوق تەگ كونى توز،
ياتىگ ئەگرى بولدى ئەگىلدىم توكتىم.

يەشمىسى: قېيىندەك بويۇم ئەردى ئوقتەك دۇرۇست تۈز،
بولۇپ ئەگرى يادەك ئېگىلدىم ئېگىشتىم.

مۇشۇلارغا قاراپ ئەسەر مۇئەللىپىنىڭ ھايات مەنزىللىرىنىڭ يەتمىش - سەكسەنلىرىنى باسقانلىقىنى تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ.

4. ئەسەرنىڭ نامى، تۈرى، ۋەزنى تىلى، ھەجمى

ئەسەرنىڭ نامى:
ئەسەرنىڭ نامى ئەسەر ئىجادچىسىنىڭ يازغان:

350. كىتاب ئاتى ئۇردۇم قۇتادغۇبىلىگ،
قۇتادسۇ ئوقۇغلىقا تۇتسۇ ئىلىگ.

يەشمىسى: كىتاب ئاتى قويدۇم «قۇتادغۇبىلىك»،
قۇتادسۇن ئوقۇغۇچىغا تۇتسۇن ئىلىگ.

دېگەن بۇ بېيىتى بويىچە «قۇتادغۇبىلىك» دۇر. «قۇت» سۆزى ئۇيغۇرلاردا «بەخت»، «سائادەت»، «مۇبارەك» مەنىسىدە بولۇپ، بۇ نام ئىككى ئىسىم ۋە بىر پېئىلدىن قۇرۇلغان. «قۇت» — ئىسىم، «ئادقۇ» — پېئىل، «بىلىك» — ئىسىم»، «قۇتادغۇبىلىك» (بەخت بەرگۈچى بىلىم) دېمەكتۇر. بۇ نامغا ھەر بىر تەتقىقاتچى-نىڭ بەرگەن بىر تۈرلۈك مەنىلىرىمۇ بار. مەسىلەن: بار تولد «شاھلار بىلىمى»، تۈرك ئالىمى كافسۇ ئوغلى «ھاكىمىيەت بىلىمى»، سادىرى مەخسۇدى «قانۇن قوللانمىسى»؛ رەشىت رەھمەتى ئارات «بەخت بەرگۈچى بىلىم» دېگەن. بىز مۇشۇنىڭغا قوشۇلىمىز. چۈن-كى «قۇتادغۇبىلىك» دېگەن سۆز ھازىرقى ئۇيغۇرچە «بەخت بەرگۈچى بىلىم» دېگەن سۆزنىڭ ئۆز ئەينىدۇر.

ئەسەرنىڭ تۈرى:

«قۇتادغۇبىلىك» ئۇيغۇر بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ نەزمە تۈرى بويىچە يېزىلغان چوڭ نەزمىي ئەسەر بولۇپ، مەسنەۋى (ئىككىلىك) ئۇسلۇبى بىلەن تۈزۈلگەن. مەسنەۋىلىك ئۇسلۇبىدىن تاشقىرى مەلۇم رۇبائىلىرى بار.

«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ۋەزنى:

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ۋەزنى توغرىسىدا ئىلىم ئەھلىلىرى ئارىسىدا ئىختىلاپ بار. بەزىلەر: «ئارۇز ۋەزنىدە يېزىلغان» دەيدۇ، يەنە بەزىلەر: «تۈرك بارماق ۋەزنىنىڭ ئون بىرلىك تۈرى بىلەن يېزىلغان» دەيدۇ. ئارۇز ۋەزنىدە يېزىلغان بولسا، ئۇ ئارۇز ۋەز-نىنىڭ بەھرى مۇتە تارىبى مۇسەممەنى مەھزۇف ياكى مەقسۇر

[ئايىغى ئېلىپ تاشلانغان، بىر-بىرىگە يېقىن سەككىزلىك بەھرى (فەئۇلۇن / فەئۇلۇن / فەئۇلۇن / فەئۇل)، «ن» ھەرپى ئېلىپ تاشلانغانلىقتىن «مەھزۇف» دېيىلىدۇ)] ۋەزنى بىلەن يېزىلغان بولىدۇ. بۇ ۋەزىندە سۆزلەر بۇنداق تەقرىز (كېسىلىش) قىلىنىدۇ.

كىتاب ئا/تى قويدۇم/قۇتادغۇ/بىلىك،
قۇتاتسۇ/ئۇقۇچى/غاتۇتسۇ/ئىلىك.
(فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇل.)

بۇ ئەسەرنىڭ ئىچىدە شائىر 3805 - بېيىت بىلەن كىتاب ئاخىرىدىكى ياشلىقتا ھەسرەت چېكىپ، قېرىلىقتا ئېچىنغان دەردلىك قەسىدىسىنى بەھرى مۇتە قارىب مۇسەممەنى سالىم (ئاخىرى تولۇق، بىر - بىرىگە يېقىن سەككىزلىك بەھرى) بىلەن يازغان. مىسال:

يۇركىملى/بولمت تىگ/يىگىتلىكىنى/ئىزتىم/.
(فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇلۇن).

ئارۇز ۋەزنىگە سىلىنغاندا مۇشۇنداق بولىدۇ. ئەگەر تۈرك نەزمى ئۆلچەم تۈرىنىڭ ئون بىر بارماق ۋەزنىگە سېلىنسا بۇنداق بولىدۇ:

ك	تاب	ئا	تى	قوي	- دۇم	قۇ	تاد	غۇ	بى	لىك
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

بىز شائىرنىڭ بەزى يەرلەردە ئارۇزدىكى سۆزنى قىسقارتىش، ئۇزارتىش، سوزۇش قائىدىسىنى قوللانغانلىقىغا قاراپ، بۇ ئەسەر ئارۇز ۋەزنى بىلەن يېزىلغان دېگەن ئويدىمىز. مەسىلەن:

كىتاب ئاتى قويدۇم قۇتادغۇ بىلىك،
قۇتادسۇ ئوقۇغلىقا تۇتسۇ ئىلىگ.

ئىككىنچى مىسراسىنى «قۇتادسۇن ئوقۇچىغا تۇتسۇن ئىلىگ» دېسە ئون بىرلىك بارماق ۋەزنىگە ئوبدان چۈشەتتى. لېكىن شائىر «قۇتادسۇ... تۇتسۇ...» دەپ، ئىككى «ن» ھەرپىنى تاشلاپ يازغان. بۇنىڭ سەۋەبى ئارۇز ۋەزنىدىكى ئاھاڭدارلىقنىڭ تەكشىلىكىگە رىئايە قىلغانلىقتىن باشقا نەرسە بولمىسا كېرەك.

«قۇتادغۇبىلىك»نىڭ ھەجمى:

ھازىر قولىمىزدا بار ۋە تولۇق دەپ ھېسابلانغان تۈرك تىل قۇرۇمى تەرىپىدىن بېيىتلىغان، رەشىت رەھمەتى ئارات توپلىغان مەتىن بويىچە 6645 بېيىت 13290 مىسرا. بۇنى يەنە تولۇق دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى 6303، 6351، 6858 - بېيىتتىن ۋە سەرلەۋھىدىن كېيىن باشلانغان، 6859 - بېيىتتىن ئىلگىرىكى بېيىتلەر كەم، قانچىلىك كەم؟ بۇ تېخى ئېنىق ئەمەس.

بۇ ئەسەر ئۆزى سەكسەن بەش باب بولۇپ، قوشۇمچە قىلىنغان ئۈچ قەسىدە بار. بابلارنىڭ ئۆزۇن - قىسقىلىقى تەكشى ئەمەس. ئەسەرنىڭ ئۆزى 6520 بېيىت، 13040 مىسرا، ئايىغىدا ئۈچ ئىلاۋە قەسىدە بار.

بىرى، ياشلىقا ھەسرەت چېكىپ، قېرىلىققا ئېچىنغان قەسىدە، مەتلىئى:

يۈرگىلى بولىت تىگ يىگىتلىكنى ئىزتىم،
توبى يىل كىچەر تىگ تىرىكلىك توكەتتىم.

بۇ 6521 - دىن 6565 - گىچە 35 بېيىت، 75 مىسرا.

يەنە بىرى، «زامان زۇلمى دوستلار جاپاسى» ھەققىدىكى قەسىدە، مەتلىئى:

تۈرايى، بارايى ئاجونوغ كىزەيى،
ۋافالىغ كىم ئەرسە ئاجوندا تىلەيى.

6565 - دىن 6604 - گىچە 40 بېيىت، 80 مىسرا.

ئۈچىنچىسى، كىتاب ئىگىسىنىڭ ئۆزىگە پەندى - نەسىھەت بەرگەن قەسىدىسى، مەتلىئى:

بىلىگ بىل ئۆزۈڭگە ئورۇن قىل تۇرا،
بىلىگ بىلسە ئۆزگە ئىزى بەرىك تورا.

6605 - دىن 6645 - گىچە 41 بېيىت، 82 مىسرا.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تىلى:

بۇ مەسىلە «قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقاتىدا تېخىچە ھەل بولماي كېلىۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ بىرى. ئالىملار ئارىسىدا بۇ مەسىلە ئۈستىدە تۈرلۈك ئىختىلابلار مەۋجۇت. رۇس تەتقىقاتچىسى فادلوۋ «قۇتادغۇ بىلىك» تىلىنى بەزى ئۇ تىلغا، بەزى بۇ تىلغا يېقىنلاشتۇرغان بولسىمۇ، يەنە ئۆز كۆز قارىشىدا چىڭ تۇرالماي «قۇتادغۇ بىلىك» توغرىسىدا سۆزلىگەندە، «قۇتادغۇ بىلىك تىلى» دەپ ئاتاپ، ئەسەرنىڭ ئالتايلاشقان ترانسكرىپسىيىسىنى بەرگەن. تومسون «قۇتادغۇ بىلىك»نى ئەپسىلىي ئۆگىنىپ چىققاندىن كېيىن فادلوۋنىڭ بۇ ترانسكرىپسىيىسىنى رەت قىلغان①. فادلوۋ كېيىن ئۆز خاتاسىنى ئىقرار قىلىپ، تومسوننىڭ پىكرىگە قوشۇلغان②. دېمەك، فادلوۋمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» تىلىنى پالانى تىل دېيەلمىگەن. ئەمدى س. يى. مالوفقا كەلسەك، بۇ بىر يەردە «قۇتادغۇ بىلىك» نى چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئەسەرلەر قاتارىغا قوشسا، يەنە بىر يەردە، ئۇيغۇر مۇسۇلمان يادىكارلىقى دەپ كۆر-

---

① س. يى. مالوۋ. «تۈرك كونا يازما يادىكارلىقلىرى»، 1951 - يىل نەشرى.

② ۋ. رادلوپ «قۇتادغۇ بىلىك نەشرىگە بەرگەن ئاخىرقى سۆز».

ستىدۇ①. دېمەك، فادىلوۋ ئەڭ ئاخىرىدا ئەسەر تىلىنى «ئۇيغۇر تىلى» دەپ ئىقرار قىلىدۇ. بۇ ئەسەرنى ئۆزبېكچىگە تەۋسىيە قىلغان فىلولوگىيە پەنلىرى كاندىداتى قەييۇم كەرىموۋ نەشرىي مۇقەددىمىدىكى «... ماچىن ئالىملىرى ۋە ھېكىملىرى قوشۇلۇغ (بۇتۇن) ئىتتىپاق بولدىلەركىم، شەرق ۋىلايىتىدە تۈركىستان ئىلارىنىدا بۇغراخان تىلىنچە بۇ كىتابتىن ياخشىراق ھەرگىز كىم ئەسەر تەسنىف قىلمادى. بۇ كىتاب قايۇ پادىشاھقا ياقايۇ ئىقلىمغا تەگدى ئەسەر غايەت ئۇزلۇقىدىن ناھايەتتىن كىچا كورگىلۈكىدىن تىكىبا بىرى بىر تۈرلۈك ئات قويدىلەر» دېگەن جۈملىلەرنى ستاتا كەلتۈرۈپ مۇنداق خۇلاسىگە كېلىدۇ: «بۇغراخان تىلىنچە دەپ نەزەردە تۇتۇلغان تىل بۇغراخان قول ئاستىدا بىرلەشكەن ھەممە ئاساسىي قەبىلىلەر ئۈچۈن چۈشىنىشلىك بولغان، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەسەر قايۇ ئىقلىم ۋە قايۇ پادىشاھقا يەتسە ئۇلار تەرەپتىن قەدىرلىنىپ ئوقۇلغان. دېمەك، ئەسەر تىلى شۇ دەۋرتۈرك قەبىلىلىرى تىللىرى ئاساسىنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇڭا «قۇتادغۇ بىلىك»نى XI ئەسىردە ياشىغان بىرەر خەلقنىڭ ياكى قەبىلىنىڭ ئەدەبىي يادىكارلىقى دېگەن قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش ناتوغرا بولىدۇ».

بىزنىڭچە، بۇ نەشرىي مۇقەددىمىدە، «بۇغراخان تىلىنچە» دېيىلگىنى توغرا. ئەسەر شۇ چاغدا قەشقەردە بۇغراخان تىلى دەپ ئاتالغان خاقانىيە تىلى بىلەن يېزىلغان. ئەمما شۇنى ئەستە تۇتۇش لازىمكى، شۇ چاغدا قەشقەردە بۇغراخان دۆلىتىنى تەشكىل قىلغان غوللۇق خەلق - ئۇيغۇر مىللىتى ئىدى. بۇ مىللەت قەشقەردە ئاساسىي كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلاتتى. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ماددىي، مەدەنىي تۇرمۇشىغا دائىر مەلۇماتلارنى بەرگەندە: «ئۇيغۇرلارنىڭ، بەزى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شەھەردە ئولتۇراقلاشقانلىقى»، «ئۇيغۇر ۋە بەزى تۈركىي خەلقلەر-

① س. يې. مالوپ «تۈرك كونا يازما يادىكارلىقلىرى»، 1951 - يىل نەشرى.

نىڭ، ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى»، «ئولتۇراقلاشقان
شەرقىي ئۇيغۇر» دېيىشلىرى «ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئابىدىلەر»،
شۇنىڭدەك مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركى خەلقلەر-
نىڭ فونېتىكا، گرامماتىكا قائىدىلىرىنى چۈشەندۈرۈشتە «ئۇيغۇر»
سۆزىنى باشقا ئېلىپ، تۈركى خەلقلەر دېگەندە «بەزى» يەنى ئاز
چىلىقنى ئىپادە قىلىدىغان ئىبارىنى قوللانغانلىقىدىن «بۇغراخان
تىلىنچە» دېيىلگەندە ئاساسەن، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئېغىر سالماقنى
تۇتىدىغانلىقىنى كۆرۈش قىيىن ئەمەس.

بۇنىڭدىن باشقا شۇ ئەسەر يېزىلىپ ھازىرغىچە 1000 يىلغا
يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، قەشقەردە «قۇتادغۇبىلىك» تە قول-
لىنىلىدىغان سۆزلەردىن بىرمۇنچىلىرى ئۇيغۇرلار ئاغزىدا يۈرمەكتە.
مەسىلەن: قۇت (بەخت). تۇمەن دەرياسى بويىغا چىقسا ھايۋان
بېدىكلىرىنىڭ ئالغۇچى ۋە ساتقۇچىنىڭ قولىنى سىلكىپ «قۇت ئات-
سۇنمۇ» دەۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. شۇنىڭدەك ئۆز — چىرايلىق، ئۆ-
گۈز — دەريا (قەشقەردە باھاردا مۇز ئېرىپ ھەر تەرەپتىن ئېرىپ
چۈشكەن سۇنى ئەگىز دەيدۇ)، بۇتاق — شاخ — دەرەخنىڭ پۇتى-
قى. كىلىن — كېلىن، ئاغاچ — ياغاچ، يېلىك — يېلىك — يالىڭاچ،
ئەش — ھەمراھ — بالىنىڭ ئانىدىن تۇغۇلغاندا بىللە چۈشكەن
ھەمراھسى، تۇرا — قورغان، يېمىش — يېمىش، سىمىش — سىمىشكە.
سۇچۇل — كىيىمنى سال، تون — تون چاپان، تۇل — تۇل خوتۇن.

تېخى بىز بۇ خۇسۇستا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارمىدۇق. ئېسىمىز-
دە قالغانلىرىغا ئاساسلىنىپ تۇرۇپ شۇنداق ئېيتالايمىزكى: «قۇتاد
غۇ بىلىك» - ئۇيغۇر تىل قۇرۇمىغا ئىگە ۋە ئۇيغۇر بەدىئىي ئە-
دەبىياتىنىڭ يادىكارلىقى ۋە نەمۇنىسى. ئۇنىڭ تىلى باشقا تۈر-
كى قەبىلىلەر تىلىغا قارىغاندا ئۇيغۇر تىلىغا يېقىن ۋە
ئۇيغۇن.

«قۇتادغۇ بىلىك» دىكى ئۇيغۇر تىلىغا ئۇيغۇن تەرەپلىرى
ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇرلاردا ھازىر قوللىنىۋاتقان سۆزلەر

ئۇستىدە بۇنىڭدىن كېيىن ئەلۋەتتە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ ھەقتە پاكىتلار ئۆزى سۆزلەيدۇ.

5. بۇ ئەسەرنىڭ يوقلۇق تۇمانلىرى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قايتا تۇغۇلۇپ چىققان چاغلىرى، ھەر قېتىملىقتا ئۇنىڭغا بېرىلگەن باھالار

بۇ ئەسەر يېزىلىپ ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن ئۈچ قېتىم دەۋر تۇمانلىرى بىلەن كۆمۈلۈپ، يەنە قايتا ئىلىم دۇنياسىغا نۇر چېچىپ تۇغۇلۇپ چىقتى.

ئۇنىڭ ئۈستىدىكى يوقلۇق تۇمانلىرى يوقىلىپ ھەر بىر تۇغۇلۇپ چىققان چاغدا، بۇ ئەسەرگە شۇ دەۋر ئەربابلىرى تەرىپىدىن بېرىلگەن باھالار بۇ ئەسەرنىڭ قانداق قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش بىلەنلا قالماي، ئەسەر بىلەن يېڭى تونۇشۇپ ئۇنى ئېتىبار بىلەن تىلغا ئېلىۋاتقان ۋاقتىمىزدا بەزىلەرنىڭ «نېمانچە قىلىشىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش، بۇ ئەسەرگە بولغان ئۆز، قاراشلىرىغا تۈزىتىش بېرىدۇ. چۈنكى پاكىت ھەممىدىن ئۈستۈن.

1) «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ بىرىنچى قېتىم ئاشكارىلىنىشى:

بۇ چاغ ئەسەرنىڭ تۇنجى قېتىم يېزىلىپ قەشقەر سۇلتانى تاۋغاچ ئۇلۇغ بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەن ئىبنى سۇلايمان ئارسلان خانغا تەقدىم قىلىنغان ۋاقتىدۇر. بۇ ۋاقىت ھىجرىيە 462 -، مىلادى 1069 - 1070 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

بۇ ئەسەر خان ئالدىدا ئوقۇلغاندىن كېيىن ئۇنى ئېزىزلاپ قىممەتلەپ، ئەسەر ئىجادچىسىغا «خاس ھاجىپ» لىقەتەك زور دەرىجىدە يۇقىرى ئۇنۋان بەرگەنلىكى بۇ كىتاب قىممىتىنىڭ جانلىق گۇۋاھچىسىدۇر.

ئىككىنچى قېتىم ئاشكارىلىنىشى:

بۇ ئەسەر ئىجاد قىلىنىپ، نامەلۇم سەۋەب بىلەن بىر قانچە ۋاقىت يوشۇرۇنلۇق پەردىسى ئاستىدا قالغاندىن كېيىن قايتا تۇغۇپ چىققان دەۋردۇر. بۇ ھالنى بىزگە پەرغانە نۇسخىسىنىڭ بېشىغا يېزىلغان مەنزۇم ۋە مەنسۇر مۇقەددىمىلەر كۆرسىتىپ بېرىدۇ. نەزمىي مۇقەددىمىنىڭ يېزىلىشى ئەئىلىق دەۋرىدىن ئانچە بەك ئۇزاق ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى نەزمىي مۇقەددىمىنىڭ تىلى «قۇتادغۇبىلىك» تىلىدىن كۆپ پەرقلىق ئەمەس. بۇ مۇقەددىمىلەردىمۇ كىتابقا مانا مۇنداق قىممەت باھا بېرىلگەن:

9. يىمە بۇ كىتاب ئۇل ئىزى ئۇك ئازىز،
بىلگىلىككە بولماي بىلىگدىن تەگىز.

يەشمىسى: يەنە بۇ كىتابتۇر ناھايەت ئېزىز،
ئالىملارغا بولغاي بىلىمدىن دېگىز.

10. يېزەنمىش ئاغىرلىغ بىلىگلەر بىلە،
قالى كىم شۇكۇر قىل، قانائەت تىلە.

يەشمىسى: بېزەلگەن ئۇ قىممەت بىلىملەر بىلە،
ئى ئادەم، شۈكۈر قىل، قانائەت تىلە.

11. قامۇغ بارچە سىنىڭا بوگولەر سۆزى،
تىزىپ يىنجولەيو قامۇغ توپ توزى.

يەشمىسى: ھېكىملەر سۆزىنى ھەممىگە يېزىپ،
گۆھەر ئۈنچىلىرىدەك قويۇپتۇ تىزىپ.

12. بۇمەشرىق مەلىكى ماچىنلار يىگى،
بىلىگلىگ ئۇقۇشلۇغ ئاجوندا بىگى.

يەشمىسى: ماچىنلار بېگى شەرق سۇلتانلىرى،
بىلىملىك ئاقىل، دۇنيا ياخشىلىرى.

13. قاموغ بۇ كىتابنى ئالىپ ئورلەمىش
غەزىنە ئىچىندە ئوروپ كىزلەمىش.

يەشمىسى: جىمىسى كىتابنى ئۆزىنىڭ قىلىپ،
يوشۇرغان خەزىنە ئىچىگە تىقىپ.

14. بىرسىنىدىن - بىرىنىگە مىراسلار قالىپ،
ئازىنلارقا بىرمىز ئۆزىنىڭ ئالىپ.

يەشمىسى: بىرىدىن - بىرىگە مىراس قالدۇرۇپ،
بۆلەكلەرگە بەرمەس ئۆزىگە قويۇپ.

15. ئاسغلىغ تورور بۇ يوق ئول ھېچ ياسى،
ئوكۇش توركلەر ئوقماز مۇنىڭ مەنىسى.

يەشمىسى: ئېرۇر پايدىلىق ھېچ زىيان ئۇندا يوق.
تولا توركلەر مەناسىن ئوقماس ئولۇق.

18. ماچىنلار ھەكىمى بۇ چىن يومغىسى،
توزو بارچا ئايمىش مونىڭ ياقشىسى.

يەشمىسى: ماچىن چىن ھېكىمى ئۇلار بارچىسى،
گۈزەل دېيىشىپ ماختىدى ھەممىسى.

19. بۇ مەشرىق ئىلىندە قاموغ تۈرك چىن،
مونى تەگ كىتاب يوق ئاجوندا ئازىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: پۈتۈن تۈرك چىن شەرق تىلىدە دېمەك،
مۇنىڭدەك كىتاب يوق جاھاندا بۆلەك.

23. بۇ بۇغراخان ۋاقتى ئىچرە ئانى،
يەمە خان تىلىنچە بۇ ئايمىش مونى.

يەشمىسى: بۇ بۇغراخان ۋاقتى مۇئاللىپ ئۇنى،
يەنە خان تىلى بىرلە ئەيتمىش مۇنى.

24. مونى تەگ كىتابنى كىم ئايمىش ئوزا،
كىزدىنمە كىم ئايغاي مونى تەگ توزا.

يەشمىسى: مۇنىڭدەك كىتابنى كىم ئېيتقان ئاۋۋال،
كېيىن كىممۇ ئېيتار مۇنىڭدەكنى دەل.

27. ئول ئېلىنىڭ بوگوسى مەكېمى تۈرۈپ،
ئات ئورمىش ئول ئېلىنىڭ توروچە كۆرۈپ.

يەشمىسى: ھەر ئەلنىڭ بىلىملىك ھېكىمى تۇرۇپ،
ئۆتۈپتۇ شۇ ئەل رەسمىچە ئات قويۇپ.

28. چىنلەر «ئەدە بۇل مولوك» تىپ ئايار،
ماچىنلار «ئەنىسۇل مەمالىك» ئاتار.

يەشمىسى: بۇ چىنلىق «ئەدە بۇل مۇلۇك» ئاتىدى،
ماچىنلىق «ئەنىسۇل مەمالىك» دېمىدى.

129 بۇ مەشرىق ئېلىندە ئۇلۇغلار مونى،
«زىنىنەتول ئومېرا» تېيورلەر كونى.

يەشمىسى: بۇ شەرق ئەللىرىدە ئۇلۇغلاپ ئۇنى،
«زىننەتۇل ئۇمەرا» دېيىشەر كۆنى.

30. ئىرانلىقلار شاھنامە تىرلەر موگار،
تورانلىق «قۇتادغۇبىلىك» تىپ ئوقار.

يەشمىسى: ئىرانلىقلار «شاھنامە» دەپ ئاتىشار،
تۇرانلىق «قۇتادغۇبىلىك» دەپ ئاتار.

«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئۈچىنچى قېتىم تارىخنىڭ قاراڭغۇ پەردىسى ئارقىسىدىن يورۇقلۇققا چىققانلىقىنى نەسرىي مۇقەددىمىدىن بىلىمىز. چۈنكى بۇ نەسرىي مۇقەددىمىنىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبى ۋە نەزمىي مۇقەددىمىدە «ئەقىل» ئورنىغا «خىرەر» (پارسچە)، مەلىك ئورنىغا «شاھ» دەپ ئېلىنغانلىقى، ئەسەرنىڭ نەزمىي مۇقەددىمە يېزىلغاندىن كېيىن مەلۇم زامان يوقىلىپ كەتكەنلىكى، كېيىن ئوتتۇرىغا چىققاندا بۇ نەسرىي مۇقەددىمىنىڭ يېزىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. (نەسرىي مۇقەددىمىنىڭ مەلۇم جايلىرى يۇقىرىدا بېرىلدى)، بۇ مۇقەددىمىدىمۇ ئەسەرگە يۈكسەك باھا بېرىلگەن.

نەزمىي، نەسرىي ئىككى مۇقەددىمە ئارىسىدىكى يېزىلىش ئۇسلۇبى، سۆز قوللىنىشلىرى ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى جانلىنىشنىڭ بىر - بىرىدىن خېلى ئۇزاق ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن يېزىلغانلىقىنى تەخمىن قىلدۇرىدۇ.

تۆتىنچى قېتىملىق ئاشكارىلىنىشى:

1914 - يىلى ئۆزبېك ئالىمى فىترەت تەرىپىدىن تېپىلىپ ئېلان قىلىنىش بىلەن باشلانغان. شۇندىن كېيىن ئىلىم دۇنياسى بۇ ئەسەرگە ناھايىتى ئېتىبار بېرىشتى. يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك نۇرغۇن ئالىملار بۇ كىتاب تەتقىقاتى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ

قىممەتلىك ئۆملۈرلىرىنى سەرپ قىلىشتى ۋە قىلىشماقتا. ئۇنىڭغا ئۆزلىرى چۈشەنگەنگە قەدەر باھا بېرىشمەكتە. بۇ كىتابقا قانداق قەدىر - قىممەت بېرىلىۋاتقانلىقىنى تۆۋەندىكى ئۈچ تەتقىقاتچىنىڭ سۆزى ئىسپاتلايدۇ:

ئۇزۇن ۋاقىت «قۇتادغۇبىلىك» نى تەتقىق قىلىپ، بۇ ساھەدە ئالقىشقا سازاۋەر ئىلمىي ئىش قىلغان رەشىت رەھمەتى ئارات شۇنچە ئىشنى ئىشلىگەندىن كېيىن: «... «قۇتادغۇبىلىك» تېخى قول تەگمىگەن بىر ئابىدە ھالىتىدە تۇرماقتا» دەپ جاھانغا ئېلان قىلىدۇ.

ئۆزبېكىستان س س س ر پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن «قۇتادغۇبىلىك»نى نەشرگە تەۋسىيە قىلغان قەييۇم كېرىموۋ «قۇتادغۇ بىلىك» ئۈستىدە ئۆزىنىڭ نۇرغۇن چۈشەنچىلىرىنى بەرگەندىن كېيىن «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ قىممىتىنى مەۋجۇت مىزانلارنىڭ ھېچبىرى بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ» دەيدۇ.

«قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقاتچىلىرىدىن بىرى تۈركىيىلىك ئا. دىل ئاچار: «قۇتادغۇ بىلىك» — پارىلداپ تۇرغان كوچىلار بىلەن تولغان بىر شەھەردۇركى، كۆرگەنلەرنىڭ كۆزلىرى قامىشىدۇ. ھەممە كوچىلارنى تاماشا قىلىپ چىقىش تېخى ھېچكىمگە مۇيەسسەر بولغىنى يوق. ھەر كىم ئۆزى كۆرگەن كوچىسىنى تەرىپلەۋاتىدۇ» دەيدۇ.

6. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ھازىر بار نۇسخىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ پەيدا بولۇشلىرى

ھازىر دۇنيادا «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئۈچ نۇسخىسى بار:

1. ۋېنا ياكى ھىرات نۇسخىسى
2. پەرغانە ياكى نەمەنگان نۇسخىسى
3. مىسىر ياكى قاھىرە نۇسخىسى

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەر بىرى تېپىلغان ياكى كۆچۈرۈلگەن ئورۇن-

لىرىغا قاراپ شۇ نام بىلەن ئاتالغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە دۇنياغا دەسلەپ مەلۇم بولغىنى — ھىرات نۇسخىسىدۇر. بۇ نۇسخا ھىراتتا كۆچۈرۈلگەنلىكتىن «ھىرات نۇسخىسى»، ۋېنا كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغانلىقتىن ۋېنا نۇسخىسى دېيىلىدۇ. بۇ نۇسخا ئەرەب ھەرپى بىلەن كۆچۈرۈلۈش نۇسخىدىن ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن كۆچۈرۈۋېلىنغان، كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى «قۇتادغۇ بىلىك» يېزىلغان تارىختىن 370 يىل كېيىن. بۇ نۇسخا باشتا تۇگات ۋىلايىتىگە، ئاندىن كېيىن ھىجرىيە 879 - ، مىلادى 1474 - يىلى ئىستانبۇلغا كىرگەن. ئاۋستىرىيىلىك شەرقشۇناس ھامىر يۇركستال ۋېناغا ئېلىپ بېرىپ ۋېنا كۇتۇپخانىسىغا تاپشۇرغان. ۋېنگرىيىلىك ئالىمى ئارمىن ۋامبېرى، رۇس ئالىملىرىدىن رادلوفلار XIX ئەسىر ئاخىرلىرىدىن تارتىپ پارچىلاپ تەرجىمە قىلىپ دۇنياغا ئاشكارىلىغان.

2. پەرغانە نۇسخىسى: «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ھازىر مەۋجۇت نۇسخىلىرىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ تولۇق ۋە ئەڭ ئىشەنچلىك نۇسخا مۇشۇ نۇسخىدۇر. بۇ نۇسخىنى 1914 - يىلى زەكى ۋەلىدى نەمەنگاندىن تېپىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بىرئاز ئىشلىگەن. شۇڭا بۇ نۇسخىنى نەمەنگان نۇسخىسى دەپمۇ ئاتايدۇ.

شۇندىن بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ نۇسخا مەلۇم زامان ئىزسىز يوقىلىپ كەتكەن، كېيىن پروفېسسور فىترەتنىڭ قولىغا چۈشكەن. ئۇ «مائارىپ ۋە ئوقۇتقۇچى» ژۇرنىلىدا بۇ ئەسەر توغرىسىدا ئومۇمىي مەلۇمات بىلەن بۇ نۇسخىنىڭ 145 - بېتىنىڭ فوتو سۈرەتكە ئېلىنغان فاكسىمىلىنى بەرگەن. نۇسخا ھەققىدە يېزىلغان بۇ ماقالىدىن بەتلىرىنىڭ چېچىلىپ قايتا تۈپلەنگەنلىكىنى، رۇبائىيلارنىڭ ئالتۇن سۈيى بىلەن يېزىلغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. زەكى ۋەلىدى بۇ نۇسخىنى نەمەنگاندا بىر شەخسنىڭ كۇتۇپخانىسىدا كۆرۈپ قېلىپ، بۇ توغرىدا مەلۇمات يازغان. باش - ئايىغى تولۇق ئەمەس، كىم ئۈچۈن، كىم تەرىپىدىن يېزىلغان بەتلىرىمۇ يوقاپ كەتكەن. يېزىلغان ۋاقىت، تارى

www.uyghurkitap.com

خىمۇ تەخمىنى. فىترەت خەتنىڭ چىرايلىقلىقىغا قاراپ، ھىرات نۇسخىسىدىن بۇرۇن كۆچۈرۈلگەن دەپ تەخمىن قىلىندۇ. ئەرەب يېزىقى مۇتەخەسسىسى مورتىز بۇ شەكىلدىكى ئەرەب ھەرپلىرىنىڭ VI — VII ئەسىرلەردە ئىراندا مەۋجۇتلۇقىغا ۋە بۇ شەكىلنىڭ سۈرىيە، مىسىردا ئەييۇبىلەر زامانىسىدا (1174 — 1252، 569 — 650) ئىشلىتىلگەنلىكىگە قاراپ پەرغانە نۇسخىسىنىڭ مىسىر نۇسخىسىدىن ئىلگىرى، بەلكى VII - ھىجرىيىدە (ياكى ھىجرىيىنىڭ 700 - يىللىرىدا) يېزىلغانلىقىنى گۇمانىي پەرەز قىلىندۇ. سەرلەۋھە ۋە رۇبائىيلارنى ئالتۇن سۈيى بىلەن يازغان بەزى ئوخشىماسلىقلارغا قاراپ بۇ نۇسخا قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ جانلىق گۈللەپ - ياشنىغان دەۋرلىرىدە يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ تەخمىن قىلماقتا. بىر - ئىككى كەم بەتنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بۇ نۇسخا بەك ياخشى ۋە تولۇق ساقلانغان.

3. مىسىر نۇسخىسى: بۇ نۇسخا 1896 - يىلى قاھىرىدىكى خىدىۋ (سۇلتانلىق) كۇتۇپخانىسىنىڭ شۇ چاغدىكى مۇدىرى مورتىز تەرىپىدىن كۇتۇپخانا كىتابلىرىنى رەتلەشتە چۇۋۇق ھالدا تاشلاپ قويۇلغان رەتسىز قەغەز پارچىلىرى ئارىسىدىن تېپىۋېلىنغان. ئۇ بۇ ئەسەرنىڭ پارچىلىرىنى تېپىپ رەتلىگەن.

رادلوفنىڭ مەلۇماتىچە بۇ كىتابنىڭ بەتلىرى 35 — 36 سانتىمېتىر بولۇپ، قۇرلىرى 18.5 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا، 1.5 سانتىمېتىر كەڭلىكتە، ئوقۇشقا ئاسان ئەرەب ھەرپلىرى بىلەن يېزىلغان. كىتابنىڭ باش بېتى، سەرلەۋھە، رۇبائىيلار ئالتۇن سۈيى بىلەن يېزىلىپ نەقىشلەنگەن.

7. «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان دۆلەتلەر ۋە ئالىملار

«قۇتادغۇبىلىك» — ئۆزى ئىجاد قىلىنغان ۋاقىتتىن تارتىپ ھەر قايسى مەملىكەتلەردىكى ئىلىم ئەھلىلىرى قەدىرلەپ

تەتقىق قىلىپ كەلگەن بىر ئەسەردۇر.

«قۇتادغۇ بىلىك»نى تەتقىق قىلىش XIX ئەسىرنىڭ بىرىنچى چارىكىدە كەڭ قانات يېيىشقا باشلىدى. شۇندىن كېيىن ۋاقىت - كۈنى ئوخشاش بولمىغان ئىلگىرى - كېيىنلىك بىلەن دانىيە، گېرمانىيە، ۋېنگىرىيە، چاررۇسىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى، تۈركىيە، ئىتالىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە «قۇتادغۇبىلىك» ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئىشلىرى باشلاندى. گېرمانىيىلىك ئالىم ئېتتۇئولبېرت، ۋېنگىرىيىلىك ئالىم ۋامبېرى، رۇسلاردىن س. ئې. مالوۋ ۋە رادلوف، بارتولد، سامايلوۋىچ، ئىتالىيىدىن بومباچى، تۈركلەردىن رەشىت رەھمەتى ئارات، ئا. دىل ئاچار، سەدرى مەقسۇدى، نەجىب ئاسىم، كوپرۇلى پۇئات زادە، ئۆزبېكلەردىن فىترەت زەكى ۋەلىدى، دانىيىدىن تومسېن، بروكلمان ھارتمانغا ئوخشاش ئالىملار «قۇتادغۇبىلىك» ساھەسىدە نۇرغۇن ئىشلەشتى. تۈركىيە تىل قۇرۇمى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى بۇ ئەسەرنى ئۆز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىشتى. ئەنگلىيە، گېرمانىيىلەردە ئايرىم بابلىرى ئۆز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇلار ئۆز كىتابخانا ۋە مۇزېيخانىلىرىنى بۇ قىممەتلىك ئەسەر بىلەن تەمىنلىمەكتە. يېقىندىن بۇيان ياپونىيىنىڭ ھەم «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتى ئۈچۈن كىرىشكەنلىك خەۋىرى ئاڭلانماقتا.

8. «قۇتادغۇبىلىك» يېزىلغان زامان

قانداق بىر ئەسەر بولسۇن ئۇنى چۈشىنىش ئۈچۈن دەسلەپتە شۇ ئەسەر يارىتىلغان زامان بىلەن تونۇشۇش زۆرۈر بولىدۇ. چۈنكى يازغۇچىنىڭ ئىجادى ھەر قاچاندا ئۇنى ئوراپ تۇرغان مۇھىت ۋە شارائىتنىڭ مەھسۇلىدۇر. شۇڭا «قۇتادغۇبىلىك» نى ۋە ئۇنىڭ مۇئەللىپىنى چۈشىنىشتە، شۇ ئەسەر ئىجاد قىلىنغان زامان بىلەن بىر قۇر ئاشنا بولۇش لازىم.

«قۇتادغۇبىلىك» قاراخانىلار زامانىسىدا يېزىلغان. قاراخانىلار سۇلالىسى يۇقىرىقى چىندىن خەزەر دېڭىزىغىچە بولغان كەڭرى زېمىننى ئىشغال قىلغان بىر سەلتەنەت بولۇپ، 890 - يىلىدىن 1222 - يىلىغىچە 332 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ يېزىلغان ۋاقتى قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ 180 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىت قاراخانىلارنىڭ گۈللىنىپ كامالىغا يەتكەن (ئىچكى قارىمۇ قارشىلىق بىلەن تولغان بولسىمۇ) كۈنلىرى بولۇپ، ئىلىم - مەرىپەت، مەدەنىيەت ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ياشناپ تەرەققىي قىلىۋاتقان، ھەر ساھەدە ئالىملار يېتىشىپ چىققان زامان بولغان. لېكىن، ئەپسۇسكى، قاراخانىلار دەۋرىنىڭ پىكىر ۋە سەنئەت ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان «قۇتادغۇبىلىك»، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن زورراق باشقا ئەسەرلەر قولغا چۈشمىگەن. ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى زور دىققەت بىلەن قاراپ چىققان بار تولدمۇ، قاراخانىلار دەۋرىدە يېزىلغان ئەسەرلەردىن مەجىددىن مۇھەممەد بىن ئادنانىڭ «تۈركىستان ۋە خىتاي» ناملىق ئەسىرىنى، مۇھەممەد بىن ئەلىنىڭ «ھاكىمىيەتنىڭ سىياسىي مەقسەتلىرى» دېگەن ئەسىرىنىلا كۆرسىتەلىگەن.

ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۈچ يېرىم ئەسىرگە يېقىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان بۇ سۇلالىدىن ئەڭ ئاۋۋال ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان خان ئابدۇلكېرىم ساتۇق بۇغرا قاراخاندۇر. بۇ كىشى سامانىلار خاندانىغا مەنسۇپ شاھزادە ناسىرنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇن ئىككى ياشتا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، يىگىرمە بەش ياشتا قاراخانىلار تەختىدە ئولتۇرغان. ھىجرىيە 344 - يىلى، مىلادى 960 - يىلدا ۋاپات بولۇپ ئاتۇشتا دەپنە قىلىنغان.

بۇ دەۋرلەردە قاراخانىلار ھاكىمىيىتىنىڭ ئىككى پايتەختى بولۇپ، بىرى — قەشقەر (ئوردۇ - كەنت)، يەنە بىرسى بالاساغۇن (كۆز ئوردۇ) ئىدى. «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرى مۇشۇ قاراخانىلار سۇلالىسى ئىچىدە ھىجرى 462 -، مىلادى 1069 — 1070 -

يىللاردا خان بولۇپ تۇرغان، قەشقەر تەختىدە ئولتۇرۇقلۇق تاۋغاچ ئۇلۇغ بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ئىبىن سۇلايمان ئارسلان قاراخانغا تەقدىم قىلىنغان. «قۇتادغۇ بىلىك» مانا شۇ ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ مەھسۇلىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تەتقىقاتى ئۈچۈن ئەڭ ئاۋۋال قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ ھاياتى، دىنىي ئېتىقادلىرى، ئىلمىي پائالىيەتلىرى، جەمئىيىتىنىڭ بۇلار بىلەن بولغان ئالاقىلىرىنى كەڭ چۈشىنىش كېرەك. بۇنىڭسىز «قۇتاد غۇبىلىك» نىڭ ماھىيىتىنى تەتقىق قىلىپ يورۇتۇپ بېرىش قىيىن (بۇ ھەقتە كېيىن توختىلىمىز).

9. «قۇتادغۇبىلىك» نى مۇئەللىپ قانداق ھەرپتە يازغان؟

بۇ مەسىلە ھازىرغىچە «قۇتادغۇبىلىك» ئۈستىدىكى تەتقىقاتتا ھەل بولماي كېلىۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ ئىككىنچىسى. (بۇ ھەل بولمىغان مەسىلىلەر: 1. ۋەزنى؛ 2. قانداق ھەرپتە يېزىلغانلىقى؛ 3. مۇقەددىمىلەر كىمنىڭكى ئىكەنلىكى).

«قۇتادغۇبىلىك» يېزىلغان زاماندا قەشقەر ۋە ئۇنىڭغا تەۋە جايلاردا ئىسلامىيەت ئاساس سېلىپ، ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ كەڭ تارقالغانلىقى ئېتىبارغا ئېلىنسا، بۇ يەرلەردە ئەرەب ھەرپى بىلەن ئۇيغۇر ھەرپىنىڭ بىر قاتاردا يۈرۈۋاتقانلىقىنى ئېتىراپ قىلماي مۇمكىن ئەمەس. «قۇتادغۇبىلىك» تەقدىم قىلىنغان ھۆكۈمدار دەۋرىدە، يەكەندە يېزىلغان ھۆججەت ۋە مەھكىمە خەتلىرىدە ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن يېزىلغانلىرى بولغىنىدەك، ئەرەب ھەرپى بىلەن يېزىلغانلىرىمۇ بار بولغان. گۇۋاھلارنىڭ بەزىلىرى ئەرەب ھەرپى بىلەن ئىمزا قويسا، بەزىلىرى ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن ئىمزا قويۇشقان. ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى بولسا بۇ ھەر ئىككى ھەرپتىن تولۇق خەۋەردار بولغانلىقى چوقۇم. بۈيۈك

ئالىم مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۇيغۇر ھەرپى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى رەسمىي ئىلاۋىلەردە قايسى ھەرپنىڭ ئاساسىي ھەرپلىكىنى ئىسپاتلاشتا ھۆكۈم چىقىرالايدۇ.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈرك يېزىقى» دەپ ئاتىغان «ئۇيغۇر ھەرپى» نىڭ شۇ ۋاقىتتا تۈركلەر ئارىسىدا قوللىنىلىپ كېلىنگەن باشقا يېزىقلار بىلەن بىللە ئالاھىدە بىر يېزىق بولۇپ قوللىنىلىپ كېلىنگەنلىكى مەلۇم. قەشقەردىن يۇقىرى چىنغىچە بولغان جايلاردىكى ھاكىملار يارلىقلىرىنىڭ ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن يېزىلغانلىقىغا قارىغاندا، ئۇيغۇر ھەرپىنىڭ ھاكىم ئورۇندا تۇرۇۋاتقانلىقى بىلىنىدۇ. ئەرەب ھەرپلىرىنىڭ قاچاندىن باشلاپ ھۆكۈمران ئورۇنغا چىققانلىقى نامەلۇم. ئۇيغۇر ھەرپى ئوتتۇرا ئاسىيا، ئالتۇن ئوردا ئىران تەۋەلىرىدىكى دۆلەتلەردە XVII ئەسىرگىچە، بەزى چاغلاردا ئىستانبۇلدا فاتىھ سۇلتان ۋاقتىغىچە قوللىنىلغان ئەھۋالغا قارىغاندا، «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ بۇغراخانغا تەقدىم قىلىنغان نۇسخىسىنىڭ ئۇيغۇر ھەرپلىرى بىلەن يېزىلغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش ھازىرچە توغرا. يۇقىرىقىلار — رەشىت رەھمەتى ئاراتنىڭ مۇلاھىزىسى.

بەزى ئالىملار بۇ پىكىرگە قوشۇلمايدۇ. شۇ جۈملىدىن س. يى. مالوۋ: «مۇئەللىپ ئەڭ ئاۋۋال ئۆز ئەسىرىنى ئەرەب ھەرپى بىلەن يازغان» دەيدۇ. قاھىرە ۋە نەمەنگان نۇسخىلىرىدا شۇ زامان يادىكارلىقى بولغان «تۈركى تىللار دىۋانى» دىكىگە ئوخشاش فونېتىك ۋە مورفولوگىك خۇسۇسىيەتلەرنىڭ بارلىقى بۇ دەۋردىكى نۇرغۇن باشقا ئەسەرلەرنىڭ ئەرەب ھەرپى بىلەن يېزىلغانلىقىنى، شۇ دەۋردىكى ئەرەب يازۇسىنىڭ كەڭ تارقالغانلىقىنى، ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن كۆچۈرۈلگەن «ھىرات نۇسخىسى» نىڭمۇ XV ئەسىردە كۆچۈرۈلگەن ئەرەب نۇسخىسىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكىگە قارالسا، ئەرەب يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرىنى كونىراق دېيىشكە بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ كېلىپ، مۇشۇلارغا قاراپ «مۇ

ئەلىپ ئۆز ئەسىرىنى ئەرەب يېزىقىدا يازغان بولۇشى مۇمكىن» دەيدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا «قۇتادغۇ بىلىك» تە مۇنداق بىر بېيىت بار:

1953. بەگ ئاتى بېلىگ بىرلە باغلىغ ئېرور،
بىلىگ لامى كەتسە بەگ ئاتى قالۇر.

يەشمىسى: بەگ ئاتى بىلىك بىرلە باغلىق قالۇر،
بىلىك «لامى» كەتسە بەگ ئاتى قالۇر.

بۇ بېيىتتە شائىرنىڭ كۆرسەتكەن سۆز ئويۇنى ئەرەب ھەرپىگىلا خاس. شائىر: بەگ ئېتى بىلىگ بىلەن بىر، بىلىگ دىن «لام» ھەرپىنى چىقىرىۋەتسە بەگ بولىدۇ، بەگكە «لام» نى قوشسا بىلىگ بولىدۇ، دېمەك، بەگ بولۇشقا بىلىم كېرەك. بىلىم بولمىسىلا بەگ بولالمايدۇ، دەيدۇ. ئەرەب ھەرپى بىلەن ئويناشقا بولىدىغان بۇ سۆز ئويۇنىنىڭ شائىر قەلىمى بىلەن ئەسەردە كۆرۈلۈشى «قۇتادغۇ بىلىك» بىرىنچى قېتىم ئەرەب ھەرپى بىلەن يېزىلغان دېگەن پىكىرنى قۇۋۋەتلەيدۇ.

مەنمۇ مۇشۇ پىكىرگە قوشۇلۇش بىلەن ئۇنى قۇۋۋەتلەپ مۇنداق بىر مۇلاھىزىنى ئوتتۇرىغا قويىمەن.

ئەسەرنىڭ ئەرەب ھەرپى بىلەن يېزىلغانلىقىنى ئىسلامىيەتنىڭ مۇسۇلمان بولمىغان ئەللەرنىڭ ئەنئەنە، ئەدەبىيات، مەدەنىيەتلىرىگە تۇتقان ئاساسىي مەيدانى بىلەن باغلاپ كۆزدىن كۆچۈرۈش، تەھلىل قىلىش زۆرۈر. چۈنكى ئىسلامىيەت ئۆزىدىن ئىلگىرىكىلەرنىڭ بارلىق نەرسىلىرىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئىسلامنىڭ مۇسۇلمان بولغانلاردىن ئەڭ ئاۋۋال تەلەپ قىلىدىغان نەرسىسى — ئىدىيەدە ئىسلام بىلەن بىر بولۇش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلامىيەت كەلگەنلا يېرىدە ئىدىيەنىڭ ئاساسى بولغان مائارىپ، مەدەنىيەتنى ئۆزگەرتىشكە تىرىشقان. ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، شائىر ئۆزى

مۇسۇلمان تۇرۇقلۇق، دىندار مۇسۇلمان بىر خانغا قانداق قىلىپ ئۆز ئەسىرىنى مۇسۇلمان بولمىغان ۋاقتىدىكى ھەرپ بىلەن يېزىپ تەقدىم قىلالايسۇن!؟ بۇنداق ھەرپ بىلەن يېزىلغان كىتاب بىر مۇسۇلمان خاننى قانداق رازى قىلالايدۇ! شائىرنىڭ ئۆز ئەسىرىنى ئىسلام دىنىنىڭ پرىنسىپلىرىغا زىت كېلىدىغان غەيرىي مۇسۇلمانلار ئىشلەتكەن ھەرپ بىلەن يېزىپ تەقدىم قىلىشى ئەھۋالغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئەگەر «مۇئەللىپ ئەرەب ھەرپىنى بىلمەيتتى» دېيىلسە، بۇ باشقا گەپ ئىدى. ھالبۇكى، ئەسەر ئىگىسى ھەر ئىككى خىل ھەرپنىڭ ئالىمى ئىدى. دېمەك: «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ تۇنجى قېتىم ئەرەب ھەرپى بىلەن يېزىلغان بولۇشى، ھەرھالدا، ئېھتىمالغا يېقىن.

10. مۇئەللىپنىڭ تەپەككۇرى

بۇ ماۋزۇ «قۇتادغۇ بىلىك»نى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنى چۈشىنىشتە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى يازغۇچىنىڭ تەپەككۇر مەيدانى بىلەن تونۇشماي تۇرۇپ، ئۇنىڭ تەپەككۇر مەھسۇلى بولغان ئىجادىغا باھا بېرىش قىيىن.

بىز بۇ ئەسەر ئىجادچىسىنىڭ تەپەككۇردۇنياسىنى چۈشىنىشتە يىپ؛ ئۇچىنى يەنىلا ئۇنىڭ ئىجادى ئىچىدىن تېپىپ ئالالايمىز.

ئەسەرنىڭ كۆرسىتىشىچە: مۇئەللىپ — ھەقىقىي ئىنسانپەرۋەر، كىشىلىك بەخت-سائادىتىنى مەقسەت قىلغان بىر مۇتەپەككۇر، «پۈتۈن ياخشىلىقنىڭ ئاچقۇچى — ياخشىلىق قىلىش» دەپ بىلگەن. «كىشىنى سائادەتلىك قىلىدىغان نەرسە — بىلىم» دەپ چۈشەنگەن، «يۇرت-ئەل ئاۋاتلىقى — ئادالەت» دەپ تونۇغان. ئادالەتنىڭ ئاساسى توغرا قانۇن دەپ بېكىتكەن، ياخشىغا ياخشى، يامانغا يامان بولۇش كېرەك دەپ ھېسابلىغان،

ئىنساننىڭ كامىللىقى — ئۇنىڭ ئالىملىقىدا دەپ مۇقەررەرلەشتۈر-
گەن، نادانلىقنى قاتتىق ھاقارەتلىگەن، پۈتۈن ھۆرمەتنى ئەقىل-
غا بېغىشلىغان. كىشىلەرنى ناچار خۇلۇقلاردىن توسقان، كىشى-
لەرنىڭ ياخشىلىقى، كىشىلەرنىڭ ئۈنۈمى ئۈستىدە چىقارغان خالىس
باھا ۋە ھۆكۈملىرى دەپ تونۇغان، كىشى ئەبەدىي ھاياتقا
ئۆزىنىڭ قالدۇرغان ياخشى ئىزلىرى بىلەن ئېرىشىدۇ، دېگەن
ھەقىقەتنى چۈشەنگەن. ئۆزىمۇ بۇنى ھېس قىلىپ ئۆزى ئۈچۈن
بۇزۇلماس بىر ئابىدە — «قۇتادغۇ بىلىك»نى قالدۇرۇشنى تەپەك-
كۇر قىلالىغان. بىۋاپا دۇنياغا ئالدىنىپ بولمايدىغانلىقنى تو-
نۇغان. شاھلارنى تىل نەيزىسى بىلەن سانجىيالىغان. ھەممىگە
تەڭ شەپقەت قانىتىنىڭ يېپىلىشىنى ئىستىگەن، كىشىلەرگە مەڭ-
گۈلۈك بەخت - سائادەت يولىنى كۆرسەتكەن، كىشىنىڭ ياخشى-
سى كىشىگە پايدىلىق بولغىنى دەپ ئىشەنگەن، مۇشۇ نۇقتىلار-
نىڭ بارلىقى شائىرنىڭ پىكىر مەھسۇلاتى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ
تەپەككۇرىمۇ ئەلۋەتتە شۇلاردىن ئىبارەتلىكى ئېنىق. مانا ئۇنىڭ
بۇ خۇسۇستا يازغانلىرىنىڭ بەزىلىرى:

ياخشىلىق توغرىسىدا:

228. كىشى مەنگو بولماز بو مەنگو ئاتى
ئانىن مەنگو قىلدى بۇ ئەزگو ئاتى.

يەشمىسى: كىشى مەڭگۈ بولماسكى، مەڭگۈ ئېتى، —
ئۇنى مەڭگۈ قىلدى بۇ ياخشى ئېتى.

923. ئەي ئەزگو ساڭار كىم تۇزار ئاي ماڭا،
بەرو كەلگىل ئەمدى مەن ئاچمەن ساڭا.

يەشمىسى: ئى ياخشى ساڭا كىم تويار ئېيت ماڭا،
يېقىن كەلگىل ئەمدى مەن ئاچمەن ساڭا.

925. ئىسىزلىك بىلە ئەرسە بەگلىك ماڭا،
كەرەكمەز بو بەگلىك قوزوورمەن ساڭا،

يەشمىسى: يامانلىق بىلەن كەلسە بەگلىك ماڭا،
كېرەكمەس بۇ بەگلىك قويارمەن ساڭا.

226. ئاپاك ئىككى ئاجون قولۇر ئەرسە سەن،
ئۇتى ئەزگولوك ئۇل قىلۇر ئەرسە سەن.

يەشمىسى: ساڭا ئىككى دۇنيا گەر ئۇلسا تىلەك،
ئامالى ئېرۇر ياخشىلىق ئەيلىمەك.

227. قالى ئەزگو بولماق تىلەسە ئۆزوك،
يۇرى ئەزگولوك قىل كەسىلدى سۆزوك.

يەشمىسى: ئەگەر ياخشى بولماق تىلىسەڭ ئۆزۈڭ.
يورى ياخشىلىق قىل بەس ئەيلە سۆزۈڭ.

222. كىم ئەزگوگە يېرەر ئەرسە ئىسىز بولۇپ،
تىلەرمەن ئى ئەزگو سېنى مىن قولوپ.

يەشمىسى: پەقەت يامان خار كۆرەر ياخشىنى،
ئى ياخشى مەن خالاپ ئىزدەيمەن سېنى.

924. نەچە ساتغاغ ئەرسە بو ئەزگو كىشى،
ئاپى مەن بولايىن بو ئەزگو ئەشى.

يەشمىسى: ھەر نەچچە خارلانسا بۇ ياخشى كىشى،
رىزامەن بولۇشقا ئۇنىڭ يولدىشى.

بىلىم توغرىسىدا:

260. نەگو بار ئاجوندا بىلىگدە كوسوش،
بىلىگسىز تىسە ئەركە كورگسىز سوكۇش.

يەشمىسى: جاھاندا نىمە بار بىلىمدىن قىممەت،
بىلىمسىز دىسە ئەر ئۇچۇن بەكمۇ سەت.

313. بىلىگ بايلىق ئول بىر چىغاي بولغۇسىز،
تەگىپ ئوغرى تەۋلىگ ئانى ئالغۇسىز.

يەشمىسى: بىلىم بايلىق ئول پەقىر بولمايدىغان،
قاراقچى ۋە ئوغرى ئالالمايدىغان.

157. بىلىگسىز كىشى بارچا ئىگىلىگ بولور،
ئىگىلىگ ئەملىمىسە كىشى تەرك ئولور.

يەشمىسى: بىلىمسىز كىشى بارچە ئاغرىق بولۇر،
داۋالانمىسا ئۇ تىرىكلا ئۆلۈر.

302. ياغىز يەر ئوزە يالىڭوق ئوغلى قويدى ئىلىگ،
كۆتۈردى قاموغقا يتوردى بىلىگ.

يەشمىسى: كىشى ئوغلى سۇندى قوڭۇر يەرگە قول،
بىلىم بىرلە ھەر نەرسىگە تاپتى يول.

3114. كىشەن ئۇل كىشكە بىلىگ ھىم ئۇقۇش،
كىشەنلىگ ياراغسىزقا بارماز ئوكوش.

يەشمىسى: كىشىگە ئەقىل ۋە بىلىمدۇر كىشەن،
يامانلىق قىلالماس، سېلىنسا كىشەن.

توغرا قانۇن ھەققىدە:

3463. بو كوك تىرگوكى ئۇل كونىلىك تورو،
تورو ئارتاسا كوك توروماز ئورو.

يەشمىسى: ئادىل قانۇن ئۇ كۆككە تۋۋرۇك ئېرۇر،
بۇزۇلسا قانۇن، ئاسمان يىقىلۇر.

3464. تورولوغ بۇ بەگلەر يوق ئەرسە تىرىگ،
بايات بوزغاي ئەردى يەتى قات يىرىگ.

يەشمىسى: يوقالسا قانۇنلۇق بۇ بەگ دۇنيادا،
يەتتە قات زېمىننى بۇزاتتى خۇدا.

ياخشىغا ياخشى، يامانغا يامان بولۇش توغرىسىدا:

4310. سىنى سىز تىسەلەر ئانى سىز تىگىل،
تاقى ئاندا يىگرەك يانوت سوزلەگىل.

يەشمىسى: سېنى سىز دېسەلەر، ئۇنى سىز دېگىل،
ئۇنىڭدىنمۇ ياخشى جاۋاب سۆزلىگىل.

4311. ‹قىيا ياڭقوسىدىن تۆۋەن بولماغىل،
سېنى سەن تىسەلەر ئانى سەن تىنگىل.

يەشمىسى: قىيا ياڭقۇ (ئەكس سادا) سىدىن تۆۋەن بولمىغىل،
سېنى سەن دېسەلەر، ئۇنى سەن دېگىل.

208. قاموغ ئەرگولو بىلىگ ئاسىغى ئول،
بىلىگ بىرلە بولدى مىسال كۆككە يول.

يەشمىسى: پۈتۈن ياخشىلىقلار بىلىم نەپئى ئول،
بىلىم بىرلە تاپتى مىسال كۆككە يول.

نادان توغرىسىدا:

318. بىلىگسىزكە بىلگى قىلىنچى ياغى،
ئازىن بولماسا تاپ بو ئىگكى چوغى.

يەشمىسى: نادانغا يېتەر بىلگىنى - ئەتكىنى،
يېتەر شۇ بۆلەك بولمىسا دۈشمىنى.

320. ئوقۇشلۇغ كىشىگە ئەشى تاپ ئوكوش،
بىلىگسىز كىشىگە ئاتى تاپ سوكوش.

يەشمىسى: ئاقىلغا ئۆز ئەقلى ئۇڭا ئەش ①يارار.
نادانغا ئېتى بەس قاغىش ياغدۇرار.

ئەقىل توغرىسىدا:

228. ئوقوش ئول يولا تەگ قاراڭغو تونى،
بىلىگ ئول ياروقلوق ياروتتى سىنى.

① ئەش - قېرىنداش

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: ئەقىلدۇر چىراغدەك قاراڭغۇ تۈنى،
بىلىم ئۇ يورۇقلۇق يورۇتقاي سېنى.

297. ئۇقۇشلۇق تورور بۇ ئاغىرلىق ئىمتىنگ،
ئۇقۇشسۇز كىشى بىر ئاۋوچچا تىنتىنگ.

يەشمىسى: ھۆرمەت ئەقىلدىن ياشقىغا بولمىغاي،
ئەقىلسىز كىشى ئۇ — بىر ئۇچۇملا لاي.

2455. ئۇقۇشسىز كىشى ئۇل يېمىشسىز يىغاچ،
يېمىشسىز يىغاچنىغ نەگو قىلغاي ئاچ.

يەشمىسى: ئەقىلسىز كىشىدۇر يېمىشسىز ياغاچ،
نە قىلغاي يېمىشسىز دەرەخلەرنى ئاچ.

تىل توغرىسىدا:

167. سوزوگنى كوزەتكىل باشىڭ بارماسون،
تىلىگنى كوزەتكىل تىشىڭ سونماسون.

يەشمىسى: سۆزۈڭنى كۆزەتكىن بېشىڭ كەتمىسۇن،
تىلىڭنى كۆزەتكىن چىشىڭ سۇنمىسۇن.

169. ئىسەنلىك تىلەسە ئوزوگگە ئوزوك،
تىلىگدە چىقارما ياراغسىز سوزوك.

يەشمىسى: ئېسەنلىك تىلىسەڭ ئەگەر سەن ئۆزۈڭ،
تىلىڭدىن چىقارما يارامسىز سۆزۈڭ.

.170 بىلىپ سۆزلىسە سۆز بىلىگكە سانور،
بەلىگسىز سوزى ئوز باشىنى يېيور،

يەشمىسى: بىلىپ سۆزلىسە سۆز بىلىم سانىلۇر،
بىلىمسىز سۆزى ئۆز بېشىنى يېيۇر.

مەغرۇرلۇقتىن ساقلىنىش توغرىسىدا:

.1535 ئىكى كونلوك ئەر تەر ئاجونوغ بولوپ،
نەلوك كەردى غوكسىن قايا تەگ بولوپ.

يەشمىسى: ئىككى كۆنلۈك ئۆتكۈنچى دۇنيا كۆرۈپ،
نېچۈك كۆردى كۆكسىن قىيا تاش بولۇپ.

.2119 كوۋەزلىك بىلەن كۆككە ئاغماز كىشى،
قالى قوزقى بولسا بوزۇلماز ئىشى.

يەشمىسى: تەكەببۇر بىلەن كۆككە چىقماس كىشى،
كىچىك پىئىل بولسا بۇزۇلماس ئىشى.

شائىر ھەققىدە:

.4393 قىلىچتا يىتىگرەك بۆلارنىڭ تىلى،
يانا قىلدا يىنىچكە بو خاتىر يولى.

يەشمىسى: قىلىچتىن ئۆتكۈرەك بۇلارنىڭ تىلى،
نازۇك ئىنچىكە دۇر تەپەككۇر يولى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

4395. تەگمزگە كىرور كۆرسە كوڭلون توكەل،
گوهەر ،يىنچو، ياقۇت چىقاردۇر مەهەل.

يەشمىسى: كۆرەرسەن دېگىزگە كىرۇر كىشىدەك،
گۆهەر، ئۈنچە، ياقۇت چىقارۇر دېمەك.

دۇنيانىڭ بىۋاپالىقى توغرىسىدا:

4700. نەگو ئاسغى ئاخىر ئۆلور ئەرسە ئوز،
ساڭا تىگگوسى يوق مىگىر ئىكى بوز.

يەشمىسى: نە پايدا ئاخىرى ئۆلۈر بولسا ئۆز،
ساڭا تەككۈسىدۇر پەقەت ئىككى بوز.

5176. ئاي ئىلىگ بو قارشى بو ئوردو ئورۇن،
ساڭا تەگمىش بىر توشون ئول كورون.

يەشمىسى: ئى ئىلىگ مۇشۇ قەسىر بۇ ئوردۇ ساراي،
ئۆتۈشكۈن ئۆچۈن ساڭا تەككەنلا جاي.

5177. سىنىڭدە ئوزاقى توشۇپ كەچتىلەر،
يىرىكمەدى توشتە ئوزو كوچتىلەر.

يەشمىسى: سېنىڭدىن بۇرۇنلەر چۈشۈپ ئۆتتىلەر،
تۇرالماي بۇ جايدا كۆچۈپ كەتتىلەر.

508?. مونى سەن ئايور سەن مىنىڭ تىپ مىنىڭ،
نەگركە ئايورسەن، نەگوكە سىنىڭ.

يەشمىسى: مېنى ئېيتادۇرسەن مېنىڭ دەپ مېنىڭ،
نەچۈن دەيسەن ئۇنداق! نېچۈك ئۇ سېنىڭ.

5184. سىنىڭدە باساقى ساٸا: چىق! تىيور،
ئانوندى كوزەر ئوش مىنىڭ تىرمىنىڭ.

يەشمىسى: سېنىڭدىن كېيىنكىلەر دەر ساٸا: چىق!
كىرىشنى كۆتۈپ دەر «مېنىڭدۇر مېنىڭ»،

شاھلارنى تىل نەيزىلىرى بىلەن سانجىشلىرى:

3745. ساٸا بەردى دۇنيا ئىسىر كەمىدى،
ماٸا بىرمەگەيمۇ بىرىگلى ئىزى.

يەشمىسى: ساٸا بەردى دۇنيا دەرىخ تۇتمىدى،
سېخى ئۇ ئىگەم ماٸا بەرمەسمىدى.

3748. ساٸا يا سەنىڭ قاپغىٸا مەن بارىپ،
نەگونى تىلەيىن تىرىكلىك ئىزىپ.

يەشمىسى: ساٸا يا سېنىڭ ئىشىكىڭگە بېرىپ،
نېمەنى تىلەرمەن ھاياتنى بېرىپ.

3749. ئىكىگو باياٹ قوللارىمىز بىز ئوق،
بۇ قوللوق ئىچىندە قورومىز توز ئوق.

يەشمىسى: خۇدانىڭ قۇلىمىز بىز ھەر ئىككىمىز،
بۇ قۇللۇقتا ئوخشاش دەرىجىدىمىز.

www.uyghurkitap.com

3750. بۇ قول قولتا قوللوق ياراغسىز بولۇر،
تا پوغچىغا تاپسا ئوجوزلۇق بولور.

يەشمىسى: بۇ قۇل قولغا قۇللۇق ياراقسىز بولۇر،
خىزمەتچىگە خىزمەت قەدىرسىز بولۇر.

كىشىنىڭ ياخشىسى كىشىگە پايدىلىق ئىكەنلىكى توغرىسىدا:

3930. بەرو كەل توسولغىل، كىشكە يارا،
توسولماز ئولوگ ئول، تىرىگلەر ئارا،

يەشمىسى: بۇيان كەل! بېرىپ نەپ، كىشىگە يارا،
بىنەپ ئۇ ئۆلۈكتۇر تىرىكلەر ئارا.

3931. ئوز ئاسىغىن تىلەگلى كىشىمۇ بولور،
كىشى ئول بولور كور ئىل ئاسىغىن قولور.

يەشمىسى: بولۇرمۇ ئادەم ئۆزى نەپىنى دېگەن،
كىشى ئۇكى، ئەل نەپىنى كۆزلىگەن.

2573. ئاسىغ قىلسا ئازغان ئانىڭ مەن قولى،
چېچەك ياسىلىغ ئەرسە بىچەرمەن ئولى،

يەشمىسى: گەر ئازغان بېرەر نەپ مەن ئۇنىڭ قۇلى،
ئەگەر گۈل زىيانلىق كېسەرمەن غولى.

2575. ئاسىغسىز توسالماز قاداش ئەرسە قوز،
توسولور ئاداش توت ئاسىغ بىلە توز.

يەشىسى: قېرىنداش كۆيۈمسىز بى نەپ بولسا توي،
ئاداش تۇت نەپسىلىكنى نەپ ئىلە توي.

2574. باغىرسىز توسولماز ئوغۇلدا تورو،
باغىرساق تاپوغچى توسوسى ئورو.

يەشىسى: كۆيۈمسىز، نەپسىز ئوغۇلدىن كۆرە،
كۆيۈمچان نەپسىلىك خىزمەتچى ئۆرە.

4509. سورە ئىزما بوشلاغ ئوغواوغ ياۋا،
ياۋا بولغا بوشلاغ يوگورغا ئىۋە.

يەشىسى: ئوغۇلنى ئىكار بوش يۈرمە سەن قويۇپ،
ئىكارچى بولۇر ئۇ لاغايلاپ يۈرۈپ.

ۋاپا توغرىسىدا:

2197. ئوروغلوق كىشلەر قىلىنچى سىلىگ.
ۋىقا بىرلە خالقا يازىغلى ئىلىگ،

يەشىسى: ئىسىل زات كىشى خۇي پەيلى سىلىق،
ۋاپا بىرلە خەلققە سۇنار ئۇ ئىلىگ.

2198. ئارىغسىز قىلىنچى ۋاپاسىز جاپا،
نەچە ھە يىتۇرسە شىكىر ھىم يىلىگ.

يەشىسى: ئېرىغسىز قىلىقى ۋاپاسىز جاپا،
بېرىپ باقسامۇ ئۇنىڭا شېكەر - ئىلىك.

II. «قۇتادغۇبىلىك» قانداق ئەسەر؟

ئەگەر «قۇتادقۇبىلىك» نى تۈرى ياقىدىن، نەزمىي شەكىل ياقىدىن، مەسنەۋى (ئىككىلىك) مەزمۇن ياقىدىن نوقۇل دىداكتىك داستان دەپلا ئۆتۈپ كەتكىلى بولسا، بۇ سوئالنىڭ جاۋابى تولىمۇ ئاسان بولغان بولاتتى. لېكىن مەسىلە ئۇنداق ئەمەس. چۈنكى «قۇتادغۇبىلىك» ياكى ۋەقەلەرنىڭ بايانى بولغان تارىخ ياكى ئورۇن ۋە تاغ-شەھەرلەرنى سۆزلەيدىغان جۇغراپىيە ئەمەس؛ ياكى دىنىي ئۆلىمالارنىڭ پائالىيىتىنى توپلىغان خاتىرە كىتابى، ياكى ھېكمەتلەرنىڭ پىكرىگە تايانغان پەلسەپە يىغىندىسى ۋە ياكى شەيخلەرنىڭ پەند-نەسىھەتلىرىنى يەتكۈزىدىغان نوقۇل نەسىھەتنامە ئەمەس.

ئۇ كۆرۈنۈشتە بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ تىپىك نەمۇنىسى، يۈكسەك دەرىجىدىكى ئەدەبىي ئەسەر، لېكىن ئېپوپېيە ئەمەس. ئۇنىڭدا كۈچلۈك لىرىزىم روھى بار، لېكىن نوقۇل لىرىك داستان ئەمەس. ئۇنىڭدا دىراما ئېلېمېنتلىرى مەۋجۇت، لېكىن دىراما ئەمەس. شۇنىڭدەك ئۇ تام مەنىسى بىلەن دىداكتىك داستانمۇ ئەمەس. چۈنكى بۇ ئەسەردە شۇنداق مەزمۇنلار، ھەقىقىي ھاياتقا باشلايدىغان يوليورۇقلار، قەتئىي تەكلىپلەر، پەلسەپىۋى تەپەككۇرلار مەۋجۇتتۇركى، بۇ مەۋجۇدىيەت ئۇنىڭغا «دىداكتىك» سۆزىنى بىز قوللىنىۋاتقان مەنا بىلەن قوللىنىش ئىمكانىيىتىنى بەرمەيدۇ. چۈنكى ھازىر بىزدە «دىداكتىك» سۆزى نوقۇل ۋەز-نەسىھەت خاراكتېرىدىكى «شاھ مەشرەپ»، «قۇل خوجا ئەھمەت»، «زەلىلى دىۋانى» گە ئوخشاش ئەسەرلەرگە باھا بەرگەندە ئىشلىتىلىۋاتىدۇ. ئەگەر «دىداكتىك» سۆزى تەلىم-تەربىيە ئۇقۇمى بىلەن بۇ ئەسەرگە يۈرگۈزۈلسە قىسمەن مۇمكىن. چۈنكى ئۇنىڭدا باشقا نۇرغۇن ئېلېمېنتلار بىلەن تەلىم-تەربىيىۋى ئېلېمېنتلار ھەم مەۋجۇت. «قۇتادغۇبىلىك» تە ھاياتىي كۈچكە

ئىگە شۇ قەدەر رېئال كۆرسەتمىلەر، ئالىي تىلەك- غايىلەر باركى، ئۇ ۋەز-نەسىھەت دائىرىسىدىن ئاللىقاچان ھالقىپ چىقىپ كەتكەندۇر. مەسىلەن، بىز ئەسەردىكى ئادالەت ۋە ھەربىيلىك توغرىسىدىكى پىكىرلەرنى كۆرۈپ باقايلى:

765. ئىلىك بىر كون ئولدوروپ ئوزى ياڭلوزون،
ئەۋىن قىلدى خالى ئىرىكتى ئوزون.

يەشمىسى: ئىلىك ئولتۇرۇپ يالغۇز بىر كۈنى،
زېرىكتى ۋە قىلدى خالىي ئۆيىنى.

766. ئوقىدى كور ئاي تولدىغا قىلدى يول،
بۇ ئايتولدى كىردى قاۋوشتوردى قول.

يەشمىسى: بۇ ئاي تولدىنى قىچقىرىپ بەردى يول،
بۇ ئايتولدى كىردى، قوۋۇشتۇردى قول.

767. ئىلىگ ئوترو تۇردى ئازاقىن ئورو،
ئىلىگ سۆزلەمەدى بىر ئانچە تورو .

يەشمىسى: ئۇ تۇردى ئىلىكنىڭ ئۇدۇلىدا تىك،
تۇردى سۆزلىمەي خېلى بىر ۋاقىت ئىلىك.

768. باقىپ كوردى ئىلىگ كوزىن ئىلمەدى،
ئىشارەت بىلە كەلگىل ئولدور تىدى.

يەشمىسى: قاراپ بىردەم ئىلىك كۆزىن ئىلمىدى،
ئىشارەت بىلەن كەلگىل، ئولتۇر! دېدى.

768. بو ئايتولدى ئولدوردى ئاقرو ئامول،
كوزنى يەرگە تىكتى ياروتتى كوڭول.

يەشمىسى: بۇ ئايتولدى ئولتۇردى تىپتىنچ كېلىپ،
يورۇتۇپ كۆڭۈل كۆزىنى يەرگە تىكىپ.

770. ئىلىگكە باقا كوردى ياشرو كوزىن،
قاشى كوزىن توگمىش، ئاچتىمىش يوزىن.

يەشمىسى: ئىلىككە يۈگۈرتتى يوشۇرۇنچە كۆز،
قاپاق، قاش تۈرۈلگەن پۈرۈشتۈرمە يۈز.

771. كوموش كورسى ئورمىش ئوزە ئولدورور،
بوكورسى ئازاقى ئوچ ئازرى تورور.

يەشمىسى: كۆمۈش كۆرسى ئۈستىدە جىم ئولتۇرۇر،
بۇ كۆرسى پۇتى ئۈچ، چېتىقسىز تۇرۇر.

772. بەزوك بىر بىچىگىك ئىلىگدە توتار،
سولىندىن ئوراغون ئوڭىندىن شىكەر.

يەشمىسى: قولىدا تۇتۇقلۇق يوغان بىر پىچاق،
ئوڭدا شېكەر، سولىدا ئوراغۇن بىراق.

773. ئانى كوردى ئەرسە بو ئاي تولدى چىن،
قاغىغ قورقتى ئوزكە، قوزى ئالدى تىن.

يەشمىسى: كۆرۈپ قورقتى ئايتولدى ئاشتى غېمى،
ئۇنى باستى تىترەك، كېسىلدى دېمى.

774. بىر ئانچا تۇرۇپ باش كۆتۈردى ئىلىگ،
بۇ ئايتولدىقا ئايدى نەپرەت تىلىگ.

يەشمىسى: ئىلىگ باش كۆتۈردى بىر ئازدىن كېيىن،
دېدى ئايتولدىغا: قېنى، بىر سۆزلىگىن.

775. نەلۈك سۆزلەمەزسەن! ئاغىن تەي بولۇپ،
مېنى مۇندا يالغۇز بۇ يەڭلىغ كۆرۈپ.

يەشمىسى: نېچۈك سۆزلىمەيسەن گاچىدەك بولۇپ،
مېنى مۇندا يالغۇز بۇ ياڭلىغ كۆرۈپ.

776. بۇ ئايتولدى ئايدى ئاي ئىلىگ قۇتى،
مېنىڭ سۆزلەگۈكە ئۇزۇم يوق شاتى.

يەشمىسى: بۇ ئايتولدى ئېيتتى: ئى، ساھىبقىران،
مادار مەندە سۆزلەشكە يوق بۇ زامان.

777. ئازىنىغ قورۇر مەن بوكۇن قىلىنى ئىتىگ،
ئاڭار ئەيمەنۇر مەن ئاي بىلگە تىتىگ.

يەشمىسى: كۆرۈرمەن بۇ كۈن سەندە يات ھال ئۆزۈم،
ئەيمەندىم ئى ئاقىل، شۇڭا يوق سۆزۈم.

785. ئىلىگ ئايدى كەلدۇر ماڭا ئاي سوزۇك،
نەگۈنى تاڭىرقادى ئەمدى ئۇزۇك.

يەشمىسى: ئىلىك ئېيتتى: كەلگىل، ماڭا ئېيت سۆزۈڭ،
نېمىشقا تېڭىرقاپ تۇرىسەن ئۆزۈڭ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

.768 بو ئايتولدى ئايدى تاڭىم بو مېنىڭ،
كوموش كورسى ئورنوك نە ئول بو سېنىڭ.

يەشمىسى: دېدى ئايتولدى: ھەيرانلىقىمدۇر مېنىڭ،
نېچۈندۇر كۈمۈش كۈرسى ئورنۇڭ سېنىڭ.

.787 بوئولدروغ نە كورسى يېرى ئول ساڭا،
بومەئنى ئوقايىن ئايو بېر ماڭا.

يەشمىسى: بۇ كۈرستا ئولتۇرۇشتۇر نالايىق ساڭا،
ئۇنىڭ مەنىسىنى دېگىل سەن ماڭا.

.788 ئىكىنچى ئىلىگدە نە ئول بو بىجەك،
مونى سا ئوزوم سەترو بىلگو كەرەك.

يەشمىسى: ئىككىنچى، قولۇڭدا پىچاق نە دېمەك،
بۇنى ياخشىراق ھەم بىلىشىم كېرەك.

.789 ئۈچونچى ئوڭىگدىن نەگو ئول شىكىر،
سولوڭدىن ئوراغون نە ئول بو ساڭار.

يەشمىسى: ئۈچىنچى، ئوڭۇڭدا نېمىشقا شېكەر،
سولۇڭدا ئوراغۇن نە مەنا بېرەر.

.790 باقا كوردوم ئەرسە ئوزوك ئوۋكەلىگ،
مونى كوردوم ئەرسە يېتوردوم بىلىگ.

يەشمىسى: سېنى مەن غەزەپلىك شۇ ھالدا كۆرۈپ،
يېتتۈردۇم تامام بىلگىنىم ئۇنتۇپ.

....

799. بو كونمە مەندك بو ئۆزوم قىلىقلارىن،
ماڭا كوركىتور بارچا ئەردەملىرىن.

يەشمىسى: بۇ كۈن كۆرستەي ئەمدى مەنمۇ ساڭا،
قىلىق ئەردەممنى قاراپ تۇر ماڭا.

800. مونى مەنمە كورگىل كونىلىك تورو،
تورو قىلىقلارى بو باقا تور كورو.

يەشمىسى: ئادالەت ۋە قانۇن ئۆزۈم مەن قارا،
قانۇن ۋەسفىنى سەن بۇلاردىن ئارا.

801. بو كورسى ئۆزەلە ئوز ئولدوردوقى،
ئازاقى ئوچ ئول كور ئاي كوڭلوم توقى.

يەشمىسى: مۇنۇ مەن ئولتۇرغان بۇ كۇرسقا باق،
ئى، كۆڭلۈم توقى ئۇندا بار ئۈچ ئاياغ.

802. قاموغ ئوچ ئازاغلىغ ئەمتمەز بولور،
ئوچەگو تورور توز قامتماز بولور.

يەشمىسى: پۈتۈن ئۈچ ئاياغلىق قىڭغايماس بولۇر،
تۇرۇر تۈز بۇ ئۈچ پۇت ۋە قايماس بولۇر.

808. مەنىڭ قىلىقىم ئوں كور، ئەمتمەز كونى،
كونى ئەگرو بولسا كونىلىك كونى.

www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: مېنىڭ ھەم قىلىقىم ئېگىلمەس ئېرۇر،
ئېگىلسە دۇرۇستلۇق قىيامەت بولۇر.

809. كونىلىك ئۇزەلە كەرسەمەن ئىشىگ،
ئازىرماس مەن بەگىنىگ ياقولىسىغ كىشىگ.

يەشمىسى: قىلۇرمەن ئادالەت بىلەن ھەل ئىشىن،
ئايىرىمايمەن بەگ ياكى قۇل، دەپ كىشىن.

810. بوبوگدە بىچەك كىم ئىلىگدە تورور،
بىچىگلى كەسىگلى تورور ئى ئونور.

يەشمىسى: بۇ خەنجەر پىچاقكىم قولۇمدا تۇرۇر،
پىچاق ھەم كېسەر بۇ قورال ئى، غەيۇر.

811. بىچەك تەگ بىچارمەن كەسەرمەن ئىشىگ،
ئوزاتماز مەن دەئۋا قىلىغلى كىشىگ.

يەشمىسى: پىچاقتەك كېسەرمەن پىچىپ ئىشنى،
سۆرەتمەيمەن دەۋاچى ھەر كىشىنى.

812. شىكەر ئول كىشى بىر ئاگار كوچ تەگىپ،
تورو بولسا مىندىن قاپوغقا كەلىپ.

يەشمىسى: شىكەر شۇكى: ھەركىم زۇلۇم يەتتى دەپ
ئىشىكىمگە كەلسە ئادالەت تىلەپ.

813. شىكەر تەگ سوچىيو بارىر ئول كىشى،
سەۋىنچلىغ بولور ئاندا يازلور قاشى.

يەشىمىسى: شېكەردەك لەززەتلە يانۇر ئۇ كېشى،
سۆيۈنۈپ ئېچىلۇر يۈزى ھەم قېشى.

814. ئوراغون يىمە ئول كىشىلەر ئېچەر،
ئوزى كوچكەي ئەرسە كونىدىن قاچار.

يەشىمىسى: بۇ تۇرغان ئورا غوننى شۇلار ئېچەر،
قىلىپ زورلۇق ئۇ، توغرىلىقتىن كېچەر.

816. بو قاشىم توروگى بو كوركسىز لوگوم،
كوچەمچى كەلىركە بىوريوز سوزلوكوم.

يەشىمىسى: بۇ قاشىم تۇرۇكى ۋە بۇ سەتلىكىم.
زۇلۇم قىلغۇچىغا بۇ يۈزسىزلىكىم.

817. كەرەك ئوغلوم ئەرسە ياقىن يا ياغوق،
كەرەك بارقىن ئەرسە كەچىگلى قونوق.

يەشىمىسى: كېرەك ئوغلۇم ئەرسۇن يېقىن تۇققىنىم،
يولۇچى مۇساپىر ۋە يا قونىقىم.

818. تورودە ئىكىگو ماڭا بر سانى،
كەسەردە ئازىن بولماغاي ئول منى.

يەشىمىسى: ماڭا تەڭ ئىككىسى قانۇن ئالدىدا،
بۆلەك بولمىغايمەن ھۆكۈم ۋاقتىدا.

شائىرنىڭ جەڭ ھەققىدىكى سۆزلىرىگە قاراپ باقايلى:

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

2309. كىرەك سو باشىغا بو بىر قاچ قىلىق،
ياغىقا يوز ئۇرسا بو توزسە يورىق.

يەشمىسى: كېرەك بىر نەچچە ئىش قوماندان ئۈچۈن،
يۈرۈش قىلسا ياۋغا تۈزەپ يول يىسۈن.

2311. توڤوزتەي تىتىدىلىگ بورى تەگ كوچى،
ئازىغلايۇ ئازغىر قوتوزتەگ ئۆچى.

يەشمىسى: توڭگۈز كەبى تەرسا، بۆرىدەك كۈچى،
ئېيىقتەك ئېتىلغان، قوتازدەك ئۆچى.

2312. يانا ئالچى بولسا قىزىل تىلكو تەگ،
تىتىر بۇغراسى تەگ كور ئۆچ سورسە كەگ،

يەشمىسى: ئۇ بولسۇن ھىيلىگەر قىزىل تۈلكىدەك،
ئاداۋەتچى بولسۇن بۇغرا تۆگىدەك.

2313. ساغىزغاندا ساقراق كەرەك توتسا ئوز،
قايا قوزغونى تەگ يىراق توتسا كوز.

يەشمىسى: سەگەكرەك سېغىزخاندىن ئۇلسۇن ئۆزى،
قىيا قوزغۇندەك يىراقتا كۆزى.

2314. ئولوغ توتسا ھىممەت كور ئارسلانلايو،
ئوگى تەي ئوسوز بولسا تونلەسايو.

يەشمىسى: قارا بولسۇن ھىممەتتە ئۇ ئارسلان،
كېچە بولسا ئويغاق ھوقۇشتەك يامان.

.2333 ئوكوش سو چەرىگ ئەرسە باشسىز بولور،
بۇ باشسىز چەرىگ سو يورەكسىز بولور.

يەشمىسى: قوشۇن سانى كۆپ بولسا باشسىز بولۇر،
قوشۇن بولسا باشسىز يۈرەكسىز بولۇر.

.2334 سىنامىش ياغىچى كىشى تەگلەمىش،
ئۇن ئىككى مىڭ ئەرسو ئوكوش سو تىمىش.

يەشمىسى: سىنىغان بىر ھەربىي قىياسەن دېمىش،
ئون ئىككى مىڭ ئەرلىك قوشۇن كۆپ ئېمىش.

.2342 ئازىرغو ئوزورغۇ يەزەڭ توتغاقى،
يىراق توتغو ساقلاپ كوزى قولغاقى.

يەشمىسى: كېرەك چارلىغۇچى قىسىم خىللىماق،
قۇلاق، كۆزنى ساقلاپ يىراق قارىماق.

.2348 ئوسال بولماسا بولسا ئارتۇق ئوزوغ،
ئوسال بولسا تەگرور باسىچىيوزوغ.

يەشمىسى: غاپىل قالمىسۇن بولسۇن ئۇ ھۇشيار،
غاپىل بولسا دۈشمەن زىيانلار ئۇرار.

.2349 ياغىقا ياغوسا يەزەكىن ئالو،
توشورسە تويوغ كورسە ئوت سو تالو.

يەشمىسى: يېقىنلاشسا ياۋغا دېرەكىن ئېلىپ،
قارار گاھنى قۇرسۇن ئۇ ئوت ـ سۇ كۆرۈپ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

2355. ياغى سانچغوقا توتغو ئىسكى تولوم،
بو ئىككى تولومدىن ياغى يىر ئولوم.

يەشمىسى: كېرەك ياۋ يوقاتماققا ئىككى قورال،
بۇ ئىككى قورالدىن كۆرەر ياۋ زاۋال.

2356. ئەڭ ئاشنو ياغىقا كەرەك ھىلە ئال،
بو ھىلە بىلە قىل ياغى مەڭزى ئال.

يەشمىسى: ئەڭ ئاۋۋال كېرەكتۇر ھىلىنىڭ ئۆزى،
ياۋ ئالدانغىنىدىن قىزارسۇن يۈزى.

2357. ئىكىنچى بوساقلىق ئوزوغلوق تورور،
قايوسى ساق ئەرسە ئول ئوستەڭ بولور.

يەشمىسى: ئىككىنچى، سەگەكلىك ئويغاقلىق ئىرۇر،
كىم ئۇ بولسا سەزگۈر ئۈستۈن كېلۇر.

2376. ئەڭ ئاشنو يىراقتىن تىگمىشگو ئوقون،
ياغوسا سوڭون تەگگو بىرسە بويون.

يەشمىسى: ئەڭ ئاۋۋال يىراقتىن ئوقىن ئاتقۇلۇق،
يېقىنلاشسا نەيزە بىلەن تىققۇلۇق.

2377. قاتىلسا قىلىچ - بالدو بىرلە تەگىش،
تىشىن تىرگاقىن تەگ ياقا توت ئىلىش.

يەشمىسى: كىرىشكەندە پالتا قىلىچ بىرلە چاپ،
ياقادىن تۇتۇپ چىشلە ئال تاتلاپ.

238. كىلىن قىز سەۋىنچى كوزەن تونلەرى،
كور ئالىپ ئەر كوۋەنچى چىرىگ كونلەرى.

يەشمىسى: كېلىن قىز سۆيۈنچى نىكاھ تويى تۈنى،
باتۇرنىڭ سۆيۈنچى سوقۇشقان كۈنى.

2381. كوۋەز ئالىپ سەكرتىپ چىرىگ سورسە بات،
لاچىن قوش قوۋار تەگ توكەر قانلارى.

يەشمىسى: سۈرەر ئالغا لەشكەر باتۇر ئات چېپىپ،
لاچىن قۇش ئالۇردەك تۆكەر ياۋ قېنى.

شائىرنىڭ يۇقىرىقى بېيىتلىرىدە ئادالەت ۋە ھەربىي ئىشلارنى قانداق ھەقىقىي سۈرەتلەپ بەرگەنلىكى بۇ ئەسەرنىڭ ۋەز - نەسىھەت تىزمىسىلا بولماي، بەلكى پەلسەپىۋى تەپەككۇر، رېئال ھايات، جانلىق ئوبراز، ھەقىقىي پىلان ئۈستىگە قۇرۇلغان ئەڭ نازۇك ۋە مۇرەككەپ بىر قۇرۇلمىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. «قۇتادغۇ بىلىك» سان - ساناقسىز تۈرلۈك رەڭدىكى قىممەتلىك جاۋاھىرات بىلەن تولغان بىر خەزىنىدۇركى، بۇ خەزىنە تاماشىچىلىرىنىڭ ھەر بىرى ئۆزى ياقتۇرغان جاۋاھىرات بىلەن ھەميانلىرىنى تولدۇرۇپ چىقىپ ئوتتۇرىدا كۆرسەتمەكتە. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھۆرمەتكە سازاۋەر. بۇمۇ بۇ ئەسەرنىڭ قىممەتلىك خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرسى، قىسقىسى، «قۇتادغۇ بىلىك» — نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. كىشىنى زاھىرى ۋە مەنىۋى كامالەتكە يەتكۈزۈشنى مەقسەت قىلغان ئەڭ بۈيۈك بىر قامۇستۇر.

12. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ ئەسەرنى يېزىشىغا نېمە تۈرتكە بولغان؟

بۇ ئەسەرنى يېزىشقا شائىرغا ھېچبىر ھۆكۈمدار ياكى بىرەر شەخس تەرىپىدىن بۇيرۇق، تەلەپ قىلىنغانلىقى ياكى بىرەر دوستـ

نىڭ ئىلھاملاندۇرغانلىقى مەلۇم ئەمەس. ئۇنداق بولسا، بۇ بۈيۈك
ئەدىبنى ئۆزى ئېيتقاندەك، ئىپار بېشىغا كاپۇر سېپىلگەن، ئەرغىۋان
گۈلدەك قىزىل يۈزىگە زەئىپىران سۈركەلگەن، قېيىندەك مۇستەھ-
كەم تۈز قامىتى يادەك پۈكۈلگەن يەنى ياشانغان چېغىدا بۇنداق
زور مۇشەققەتنى ئۈستىگە ئېلىشقا نېمە مەجبۇر قىلغانىدى؟

شائىرنى بۇنداق سۆزلەشكە مەجبۇرلاپ تۈرتكە بولغان بىر نەر-
سە بار. ئۇ بولسىمۇ شائىرنىڭ ئۆز دەۋرىدىن قاتتىق نارازىلىقى.
شائىر بۇنى ئاشكارا سۆزلىمەيدۇ ھەم سۆزلىيەلمەيدۇ. ئۇ بولسىمۇ
شائىرنىڭ ئۆز زامانىسىدىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ئەھۋالدىن نا-
رازىلىقى، ئۇنىڭ ھەممە كىشىنىڭ ياخشى ئىنسان بولۇشىغا بولغان
تەشنالىقى، ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەزىلەتلىك، ئىلىملىك بىر ئىنسانلار
توپى بولۇش ئارزۇسى، ئادالەتلىك ھاكىمىيەت ئاسايىشتا ياشايدى-
غان مەرىپەتلىك خەلق، قوي بىلەن بۆرە بىر جايدىن سۇ ئىچىدى-
غان تىنچ بىر ئىجتىمائىي ھايات تۈزۈمى قۇرۇش، نادانلار يوقىلىش،
ئالىملار كۆپىيىش، شۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن ياخشى ئىشلار يولغا
قويۇلغان بىر دەۋرنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان.

كىتاب يېزىلغان ۋاقىت قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ 180 - يىلى-
لىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىت قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ تەرەققىيات،
ئىلىم - مەرىپەتتە تازا ئۇچىغا چىققان دەۋرى بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ
دەۋرى يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىدەك زور كىشىلەرنى
يېتىشتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما يەنە بىر تەرەپتىن ئىچكى تەرەپتىن
چۈشكۈنلىشىپ، پارچىلىنىشقا قاراپ يۈز تۇتقان، بىر- بىرىنى ئۆل-
تۈرۈش، ئوردا ماجىرالىرى، ئۆزئارا ئۇرۇش - جاڭجاللار كۆپەيگەن
ۋە دۆلەتنىڭ ئەھۋالى يامانلاشقان بىر ۋاقىت بولغان. پەيلاسوپ
شائىر بۇ يامان ئاقىۋەتنى ئالدىن ھېس قىلغان. لېكىن ئوچۇق سۆز
بىلەن ئۆز پىكرىنى بايان قىلىش مۇمكىن بولمىغانلىقتىن بىر غا-
يىۋى دۆلەت ۋە جەمئىيەت ئوبرازىنى سىزىپ چىققان. شائىرنىڭ
مۇشۇ ئەسەرنى يېزىشتىكى ئىچكى ئامىل ۋە تۈرتكىسىنى ئۇنىڭ تۆ-

ۋەندىكى قەسىدىسى ئۇچۇق كۆرسىتىدۇ:

6565. توراىى، باراىى ئاجونوغ كەزەيى،
ۋىفالىغ كىم ئەرسە ئاجوندا تىلەيى.

يەشمىسى: تۇرايمەن، ماڭايمەن، جاھاننى كېزەيمەن،
جاھاندا ۋاپالىق ئىرۇر كىم، تاپايمەن.

6566. كىشى قىزلىقى بولدى قايدا تىلەگو،
تىلەپ بولغو ئەرسە تىلەيو كورەيى.

يەشمىسى: كىشى قىسلىقى بولدى ئىزدەي قەيەردىن،
تىلەپ تاپقىلى بولسا ئىزدەپ كۆرەيمەن.

6567. قاموغ ئارزو بولدوم كىشى بولمادىم مەن،
قالى بولسا ئارزوم يۈزىنگە باقايى.

يەشمىسى: جىمى ئارزۇ تاپتىم، كىشى تاپمىدىم مەن،
بۇ ئارزۇنى تاپسام يۈزىگە باقاي مەن.

6568. ۋىفا تاھىتى بولدى، جىفاتولدى دۇنيا،
ۋەفا كىمدە ئەركى مەن ئازراق قولايى.

يەشمىسى: ۋاپا قەھتى بولدى جاھانغا تولۇپ جەۋر،
ۋاپا كىمدە باركىن، مەن ئازراق تىلەي مەن.

6569. تاپساڭ بولسا مەن بىر ۋىفالىغ ئاقى ئەر
ئەگىنىكە رۆزەيى كۆزۈمگە سورەيى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: ئەگەر تاپسام ئەردى ۋاپالىغ سىخى ئەر،
يۇدۇپ ئۇنى يەلكەمدە كۆزگە سۈرەيمەن.

6570. قالى بولماسا مەن ۋافا بىرلە يالڭۇق،
كەيىك تاغى بىرلە تىرىگلىك قىلايى.

يەشمىسى: ئەگەر تاپمىسام مەن ۋاپادار كىشىنى،
ياۋايى كىيىك بىرلە ئۆمۈر سۈرەيمەن.

6571. يىگوم ئوت كوكى بولو يامغۇر سوۋى تاپ.
ئەزىز قوم تونەيى تاغار توم كەزەيى،

يەشمىسى: يېمەك ئوت كۆكى بولسا يامغۇر سۈيى بەس،
قىلىپ قۇمنى تۆشەك تاغار تون كىيەيمەن.

6572. يا ۋەھشى بولۇپ، مەن بىياباندا يوگرو،
كىشىدە يىرايى ئاجوندا يىتەيى.

يەشمىسى: بولۇپ ۋەھشى ياكى بىياۋاندا يۈگۈرۈپ،
كىشىدىن يىراقلاپ جاھاندىن يۈتەيمەن.

6573. تاقى بولماز ئەرسە ئاچون بارجا قوزتون،
ئوگوز تەگ ئاقايى توپى تەگ توغايى.

يەشمىسى: بۇ ھەم بولمىسا گەر بۇ دۇنيانى تاشلاپ،
ئېقىندەك ئاقايمەن، شامالدەك ئۇچايمەن.

6574. ئىزىم موڭقا تەگدىم ۋىفاسىزغا تۇشتۇم،
ۋىفالىغ ئىم ئەركى سەۋوگ جان بىرەيى.

يەشمىسى: ئېگەم موڭغا چۆمدۈم ۋاپاسىزغا ئۇچراپ،
ۋاپالىق كىم ئولسا شېرىن جان بېرەيمەن.

6575. ئاتى قالدى راياڭوق كىشى ئاتى باردى،
بۇ قىلىق قانچە باردى ئۆزو مەن بارايى.

يەشمىسى: كىشى ئاتى قالدى يوقالدى كىشىلىك،
قايان كەتتى كىشىلىك سوڭىدىن بارايمەن.

6576. باغىرساق كىشى يوق ئاچوندا تىلەدىم،
باغىرسىزقا كۆڭلۈم نەگو تەگ ئۇلايى.

يەشمىسى: قېدىردىم جاهاندا كۆيۈمچان كىشى يوق،
كۆيۈمسىزگە كۆڭلۈمنى قانداق ئۇلايمەن.

6577. كىمى ئۆزكە كۆز تەگ ياقىن توتتوم ئەرسە،
ياغى چىقتى يەك تەگ يەكىنگ قىلايى.

يەشمىسى: كۆزۈمدەك يېقىن كۆرسەم مەن كىمنى ئۆزگە،
شەيتاندەك ياۋ ئۆلدى ئۇنى نە قىلايمەن.

6578. كىمى سەۋدىم ئەرسە سەۋوگ جانچە توتتوم،
جىفا كەلدى ئاندىن كىمى مەت سەۋيى.

يەشمىسى: كىمى سۆيدۈم ئەرسە شېرىن جانچە تۇتتۇم،
جاپا كەلدى ئاندىن، كىمنى سۆيەيمەن.

6579. كىشى كۆڭلى بىلگو تانوق ئەردى تىل سۆز،
كوڭول تىل ئالا بولدى كىمگە بوتەيى.

www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: كېشى كۆڭلى بىلەككە ئىدى گۇۋاھ تىل،
كۆڭۈل تىل ئالا بولدى كىشىگە پۈتمەيمەن.

6580. بوكون مۇندا مەنچە كىشى ئەش قىلايى،
ياكىشىگە بوتەيى كىشى دوست توتايى.

يەشمىسى: بۇ كۈن مۇندا كىشىنى قىلاي ئۆزگە ھەمراھ،
پۈتەي كىشىگە يا كىشىنى بىر دوست تۇتايمەن.

6581. كوڭول كىشىگە بىرگو مۇڭۇم كىشىكو ئايغو،
موڭازتىم مەن ئەمدى بىر ئازراق ئايايى.

يەشمىسى: بىرەي كىشىگە كۆڭۈل، مۇڭۇم كىشىگە ئېيتاي،
مۇڭلاندىم ئەمدى بىر ئاز مۇڭ تۆكەيمەن.

6582. ئاداش قولداشىدا ئۇمىنچ بىلىەدىم مەن،
قاراش قىلىقى يات تەگ نەگو تەگ ئاچايى.

يەشمىسى: ئاداش قولدىشىدىن ئۈمىد تاپىدىم مەن،
قاياش قىلىغى ياتتەك نېچۈك تىل ئاچايمەن.

6583. ئاپاڭ ئاندقا ئەرسە ئىشىنلىك بو تونلوك،
بو ئاند تۇتقۇچى كىم ئانى ئەر ئاتايى.

يەشمىسى: ئەگەر ئانت بىلەن بولسا ئۈمىد ئىشەنچى،
بۇ ئانت تۇتقۇچى كىم؟ ئۇنى ئەر ئاتايمەن.

6584. توز ئەتمەك ھاقى تىپ كوزەزىگلى بارمۇ،
كوموش جەۋھەر ئالتون بىلەن مەت قالايى.

يەشمىسى: تۈز ھەم نانىنىڭ ھەققىنى ساقلاۋچى بارمۇ؟
كۆمۈش جەۋھەر ئالتۇن بىلەن غەرق قىلايمەن.

6585. قانى قوشنى ئاشنى سەۋىنىچ قازغوغا ئەش،
قاموغوم بىرەيى مەن ئەۋدىن چىقايى.

يەشمىسى: قىنى قوشنا - قولۇم سۆيۈنچ غەمدە ھەمراھ،
بىرىپ بارلىقىمنى مەن ئۆيدىن چىقايمەن.

6586. ئاداش قولداشىم تىپ ئىنانىچ بولداچى كىم،
ئانى بەگ قىلىپ مەن ئۆزوم قول بويى.

يەشمىسى: ئاداش قولدۇشۇم دەپ ئىشەنچ قىلغۇچى كىم،
ئۇنى مەن قىلىپ بەگ ئۆزۈم قۇل بولايمەن.

6587. كىشى بولمادىم مەن موڭا زورما يالگۇز،
ساقىنچىن سىزارمەن سەۋىنچىن كولەيى.

يەشمىسى: كىشى تاپمىدىم مەن، قىلىپ مۇڭدا يالغۇز،
سىزىپ كەتتىم غەمدە، سۆيۈنۈپ كۈلەيمەن.

6588. نەلوك ئارتادى خالق نەگو ئوڭدى قوزتى،
قايو ئوزكە توشتوم يا قايدا تورايى.

يەشمىسى: بۇزۇلدى نېچۈك خەلق نىزامىنى ئېتىپ تەرك،
نېچۈك ۋاقتا قالدىم قاياققا كېتەيمەن.

6589. ئازۇ تىلۋە موندزمو بولدوم يا موندۇم،
نەگو سوزلەدىم مەن ئايو بىر ئوقاي.

www.uyghurkitap.com

يەشمىسى: يا تەلۋە، يا ئەخمەق بولۇپ ئاينىدىم مەن،
ئېمە سۆزلىدىم مەن، سەن ئېيتقىن ئۇقايمەن.

6590. ياسەۋدا كوچەزىپ مەڭىم ئارتادى ئول،
كوزومكە موكورنور ئوزوم ھەب ئىچەيى.

يەشمىسى: ياسەۋدا كۆچىيىپ بۇزۇلغانمۇ مېڭەم،
كۆزۈمگە كۆرۈنمەمدۇ؟ دورا ئىچەيمەن.

6591. ماڭا ئوقمۇ توشتى بۇ ياڭلىغ كىشىلەر،
ئازومەنمو تەترو كىشى مەن يانايى.

يەشمىسى: ماڭا كەلدىمۇ دۇچ يا شۇنداق كىشىلەر،
ئۆزۈم ياكى تەتۈرمۇ بۇندىن يانايمەن.

6592. ئىسزم، ئىسزم قانى ئول كىشىلەر،
ۋىغا ئاتى قوزتى ئاجوندا ئوگەيى.

يەشمىسى: قېنى ئۆتكۈچىلەر ۋاپادىن قويۇپ ئات،
قېنى ئۇلار ئەپسۇس ماختاپ ئۆتەيمەن.

6593. بوكون كورسە ئەردى بو ئوگدى توروقىلىق،
ئولار قوزمىش ئەرسە سەۋىنچلىگ بولا يى.

يەشمىسى: ئۇلار قويغان قانۇن يوسۇن قىلىقلارنى،
بۇ كۈن كاشكى كۆرسەم ئىدىم، خوش بولايمەن.

6594. يوق ئەرسە ئايو بىرسو ئوگدى توروقىلىق،
توزون توركە كەچسىمۇ ئوتونوغ سورەيى.

يەشمىسى: يا بولمىسا تۈزسۈن يوسۇن، قىلىق، قانۇن،
ھېكىم تۆرگە ئۆتسۇن، جاھىلنى سۈرەيمىز.

6595. قاموغ ئەزگۈ باردى تورو ئۇگدىن ئىلىتتى،
كىشى سوڭى قالدى نە ئەزگۈ بولايى.

يەشمىسى: جىمى ياخشى كەتتى يوسۇن قانۇن ھەم،
رەزىل قالدى، ياخشىنى نەدىن تاپايمەن.

6596. بو بوزسىن يورىغلى كىشى ئەرسا بارچا،
فىرىشتەمو ئەردى ئۇلار نە بىلەيى.

يەشمىسى: بويى بارلىنىڭ ھەممىسى گەر بولسا ئىنسان،
پەرىشتە ئىدىمۇ ئۇلار نە بىلەيمەن.

6597. ئۇلار باردى قالدىم بۇلارنى بىلەمەن،
نەگۇ تەگ يورىيى نەقىلىقىن يارايى.

يەشمىسى: ئۇلار كەتتى قالدىم بۇلار بىلەن ئۆزۈم،
نىچۇكمۇ يۈرەيمەن نە ئىشقا يارايمەن.

6598. نەچە سوزلىسەمەن توكەمەز تاقى سوز،
بو مونچا تاپ ئەمدى سۆزلۈك نە بارايى.

يەشمىسى: نەچچە سۆزلىسەم مەن تۈگىمەس يەنە سۆز،
قىلاي بەس سۆزۈمنى مەن ئەمدى بارايمەن.

6599. ماڭا مۇنداق يىگرەك ئازىن بولمادىم مەن،
ئۇلوش كىند قوزاني كىشىدە يىرايى.

يەشىمىسى: تاپالمىدىم ئۆزگە، مۇشۇ جايدا خوپلۇق،
شەھەر يۇرتىنى تاشلاپ كىشىدىن قاچايمەن.

6600. ئاتىم بىلمەسونلەر، مېنى كورمەسونلەر،
تىلەپ بولماسونلەر سوزومنى كىسەيى.

يەشىمىسى: ئېتىم بىلمىسۇنلەر، مېنى كۆرمىسۇنلەر،
تىلەپ تاپمىسۇنلەر سۆزۈمنى كېسەيمەن.

6601. چازاندەك تىكەرلەر چىبون تەگ سورارلار،
كۆمەك تەگ يۆرەرلەر قايوسىن ئورايى.

يەشىمىسى: چاياندەك چاقۇرلەر، چىۋىندەك شورارلەر،
ئىتتەك قاۋارلەر، قايۇسىن ئۇرايمەن.

6602. ئولمىدىم مەن ئەمدى ئوتونلارقا تۇشتوم
ئوكونچ بىرلە تون كون نەچە يوك يوزەيى.

يەشىمىسى: ئەلەم يەتتى ماڭا بۇ جاھىللار ئىچرە،
پۇشايماندا كۈن تۈن نېچۈك يۈك يۈدەيمەن.

6603. جىغا - جەۋر بارى ماڭا تەگمەسونى،
ئۇتۇن بىغالاردىن ىسگاردىن بولايى.

يەشىمىسى: ماڭا كەلمىسۇن ھەممە جەبىر - جاپالار،
بۇ گۇستاخ ۋە پەستىن يىراقراق تۇرايمەن.

6604. ئىلاھى روزى قىل سەۋگ ساۋچى يوزىن،
يىمە تورت ئەشنىڭ يوزىنى كورەيى.

يەشمىسى: ئىلاھا نېسىپ قىل سۆيۈملۈك رۇسۇلنىڭ،
ۋە تۆت يار دىدارىنى بىر كۆرەيمەن.

شائىرنىڭ ئۆز زامانىسىدىن قانداق قاتتىق زارلانغانلىقى مانا كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇ ئۆز قەلبىدىكى ئېچىنىشلىق ئاھ - زارلىرىنى ۋە تىلەك - ئارزۇلىرىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن غايىۋى بىر دۆلەت ۋە ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ مەۋھۇم ئوبرازىنى يارىتىپ، شاھتىن تارتىپ بارلىق ھۆكۈمەت ئەربابلىرىنى ۋە جەمئىيەتنى غايىۋى شاھ - كۈن تۇغدىنى ماختاش نىقابى ئاستىدا تەنقىد نەيزىسى بىلەن سانجىغان يەنە «مۇشۇنداق دۆلەت ۋە جەمئىيەت بولۇش كېرەك ئىدى... لېكىن سەنلەر بۇنىڭ ئەكسىچە...» دېگەن تەنقىدىنى ئالقىشقا سازاۋەر دۆلەت يارىتىش ئوبرازى ئارقىلىق شۇنداق دانىشمەنلىك ۋە ماھارەت بىلەن ئوتتۇرىغا قويغانكى، شاھ ۋە ئۇنىڭ ئەربابلىرى يازغۇچىدىن ئاغرىنىشقا، ئاداۋەت تۇتۇشقا ئويلاپ يېتەلمىگەن. ئەكسىچە، ئۇنى تەقدىرلىگەن. دېمەك بۈيۈك ئەدىبنى بۇ ئەسەرنى يېزىشقا تۈرتكە بولغان مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى، شۈبھىسىزكى، مانا شۇدۇر.

13. قەشقەرلىك ئىككى ئۇيغۇر ئالىمى نېمە ئۈچۈن تونۇشىدى؟

11 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ئۇيغۇر مىللىتى ئوچۇن ئەڭ زور ئىقتىدارلىق ئىككى بۈيۈك پەرزەنت تۇغۇپ، بۇلارنى ئىككى بۈيۈك ئالىم قىلىپ يېتىشتۈرۈپ ئىلىم دۇنياسىغا تەقدىم قىلدى.

ئۇلارنىڭ بىرى - يىراق ئۆتمۈشتىكى ئۇيغۇر بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ نامايەندىسى، سەنئەت ماھىرى، ئەدىب، پازىل ئالىم، ئەخلاق ئادالەت ۋە بىلىم ھامىيسى، قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ مەشھۇر

www.uyghurkitap.com

ئەربابى، «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ مۇئەللىپى يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئىككىنچىسى بولسا، ئۇيغۇر ئالىمى، تىل مۇتەخەسسىسى، مىللىي تىل تەتقىقاتچىسى، ئىلمىي قۇدرەتكە ئىگە مەشھۇر ئىلمىي ئەسەر «تۈركى تىللار دىۋانى» نىڭ مۇئەللىپى، پەرەنىسى (شاھزادە) مەھمۇد قەشقەرىدۇر.

بۇ ئىككى ئالىمنىڭ ھاياتى ئاساسەن قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى قەشقەردە ئۆتكەن. يۈسۈپ خاس ھاجىپ شۇ خانلىق ئىچىدە بىر ئەرباب بولۇش بىلەن بىللە «قۇتادغۇبىلىك» نى قەشقەردە يازغان. مەھمۇد قەشقەرى قەشقەر ئوپاللىق بولۇپ، قاراخانىلار سۇلالىسى ئىچىدىكى بىر شاھزادە ئىدى. ھەر ئىككىسى بىر يۇرتتا، بىر ۋاقىتتا ياشىدى. ئەسەرلىرىنى بىرلا ۋاقىتتا يازدى. ئىككى ئالىمنىڭ ياشىغان ۋاقتى بىر بولۇش بىلەن ئەسەرلىرىنى يېزىشقان ۋاقىتلىرى ئىككى يىلدىن ئالتە يىلغىچە ۋاقىت ئىچىدە، لېكىن زور ئالىم بىر - بىرىنى تونۇشىدىغان ياكى تونۇشلۇقىنى ئىزھار قىلىشمىغان.

بۇ يەردە مۇلاھىزە قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتا بار. بۇلار نېمە ئۈچۈن تونۇشمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئەسىرىنى قەشقەردە يېزىپ، قەشقەردە قاراخانىلار سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇشلۇق تاۋغاچ ئۇلۇغ بۇغرا قاراخان ئەبۇئەلى ھەسەن ئىبنى سۇلايمان ئارسلان قاراخانغا تەقدىم قىلىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن شاھزادە مەھمۇد قەشقەرى «دىۋان» نى باغداتتا خەلىپە ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا مۇقتەدى بىئەمرۇللاغا تەقدىم قىلىدۇ؟

مۇشۇ ھاللارنى مۇلاھىزە قىلغاندا ئىككى ئالىمنى بىر - بىرىدىن ئايرىغان، تونۇشماس قىلىپ تۇتۇپ تۇرغان نەرسە شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي ھاياتىدىن ئىبارەت، چۈنكى شۇ دەۋرلەردە قاراخانىلار سۇلالىسى ئىچىدە بۆلۈنۈش، بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈش، زەھەرلەش، تەرەپبازلىق، كۆرەلمەسلىك كۈچەيگەن. ئۆزئارا ئىختىلاپ ئەۋج ئالغان بىر زامان بولۇپ، بۆلۈنۈش يۈز بەرگەن. بۇ ئىك-

ىكى ئالىمنى ھايات ئېقىمى سۆرەپ بېرىپ ھەر بىرىنى بىر گو-
رۇھقا مەنسۇپ قىلىپ قويغان. ئەۋج ئالغان سىياسىي كۈرەش
ئاخىر بېرىپ مەھمۇد قەشقەرىنى باغداتقا بېرىشقا مەجبۇر قىل-
غان. يۈسۈپ قەشقەردە قالغان. ھادىسىلەرنىڭ تەرەققىياتى ئىك-
كى ئالىمنى بىر-بىرىنى تونۇمايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قوي-
غان. بۇ ئەجەبلىنەرلىك ھال ئەمەس. چۈنكى بۇنداق ھادىسى-
لەردىن ئۇرغۇنلىرىنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكى تارىخ ئاشنالىرىغا چۈ-
شىنىشلىك. دېمەك ئىككى ئالىمنىڭ بىر-بىردىن چەتنەشلىرى
مانا شۇ بولسا كېرەك.

14. «قۇتادغۇبىلىك» ۋە شېئىرىيەت

قىممەتلىك ئۈنچىلەر بىلەن تولۇپ تاشقان بۇ ئەسەر ئۆزى-
نىڭ ئەدەب-ئەخلاق دەرسلىكى، پەزىلەتلەر قامۇسى، ئەنئەنىۋى
بىر ئەستىلىك بولۇشى بىلەن بىللە بەدىئىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ
ئەڭ كونا نەمۇنىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ شېئىرىيەت دۇنياسى-
دىكى ئورنى تولىمۇ زور.

مەلۇمكى، شېئىر (تۇيغۇ) ئۇنىڭ شۇئۇرلۇق (تۇيغۇلۇق) بولۇ-
شىدا، يەنى يۈرەكنىڭ تۇيغۇ تارلىرىنى تىترىتەلىشىدە ...
شائىر (تۇيغۇچى) نىڭ شۇئۇرلۇق (تۇيغۇلۇق) سۆز يارىتالىشىدا.
شېئىر — بىزنىڭ ئىستىلاھىمىزچە ئۆلچەملىك، قاپىيىلىك، تىزىپ
قويۇلغان سۆزلەرگە ئېيتىلغان بىلەن، ئۇنىڭ لۇغەت مەنىسى —
تۇيغۇدۇر. شۇڭا يۈرەكنى ھەرىكەتلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە سۆز-
لەر شېئىر دېيىلىدۇ. شائىر دەپ شۇنداق سۆز يازغۇچىغا دېيىلگەن
بىلەن، لۇغەت مەنىسى تۇيغۇچى دېمەكتۇر. شائىر بولغاندا شۇئۇر-
لۇق (تۇيغۇلۇق) سۆز يازىدۇ. تۇيغۇلۇق سۆز يازالىغاندا شائىر
بولالايدۇ. شېئىر يېزىش مۇمكىن، ئەمما شۇئۇرلۇق (تۇيغۇلۇق)
شېئىر يېزىش قىيىن. شائىر دېيىش ئاسان، لېكىن يۈرەكلەرنى

ھاياجانغا سېلىپ قوزغىتالايدىغان شائىر بولۇش تەس.

دۇنيادىكى مەشھۇر شائىرلار شېئىرلىرىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىنىڭ تۇيغۇلۇق بولغانلىقىدا ۋە ئۇلارنىڭ تۇيغۇلۇق شېئىر يازالىغانلىقىدا.

بۇۋىمىز يۈسۈپ مانا شۇنداق شۇئۇرلۇق (تۇيغۇلۇق) شېئىر يازغان شائىرنىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئىجاد قىلغان «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ مىڭ يىللار ئۆتۈپ، يەنە قولدىن - قولغا ئۆتۈپ ساقلىنىپ كېلىشى بۇ شېئىرىي ئەسەرنىڭ كىشىلەر شۇئۇرىنى (تۇيغۇسىنى) ئۆزىگە تارتقان، بەدىئىي ئۇسلۇبىدىكى شېئىرىيەت ماھارىتىدۇر. ئۇنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق بۇ شۇئۇر (تۇيغۇ) دېڭىزىغا چۆمۈپ، تۆۋەندىكى ئۇنچىلەرنى كۆرگەن ۋە بۇ گۈللۈكنى ئارىلاپ، ئۇنىڭدىكى تۈمەن رەڭلىك چېچەكلەرنى تاماشا قىلىپ ھىدلىرىنى پۇرىغان ھەر بىر كىشى ئۆزىدە ئىختىيارسىز بىر مەپتۇنىيەت ھېس قىلىدۇ. يۈسۈپنىڭ «بۇغراخان خاقان بولدى» دېگەن مەقسەت بايانى ئۈچۈن يازغان تۆۋەندىكى شائىرانە شۇئۇرلۇق شېئىرلىرىنى كۆرۈپ ئۆتەيلى. نېمىلەرنى ھېس قىلدۇرىدىكەن قېنى!...

63. توغاردى ئەسە كەلدى ئۆگدۈن يېلى،
ئاچون ئىتگۈگە ئاچتى ئۇشتماخ يولى.

يەشمىسى: ئىسسىپ كەلدى شەرقتىن باھارنىڭ يېلى،
بېزەشكە جاھان ئاچتى، جەننەت يولى.

64. ياغىز يىر يىپار تولدى كافور كىتىپ،
بېزەنمەك تىلەر دۇنيا كوركىن ئېتىپ.

يەشمىسى: قوڭۇر يەر ئىپار تولدى كاپۇر كېتىپ،
بېزەنمەك تىلەر دۇنيا كوركىن ئېتىپ.

65. ئىرىنچىگى قىشىغ سوردى يازقى ئەسىن،
ياروق ياز يانا قوردى دۆلەت ياسىن.

يەشمىسى: جاپا قىشنى قوغلاپ بۇيازقى ئىسىن،
پارلاق ياز يەنى قۇردى، دۆلەت ياسىن.

66. ياشىق ياندى بولغاي يانا ئورنىڭا،
بالىق قوزروقىندىن قوزى بورنىڭا.

يەشمىسى: قۇياش ياندى بولغاي يەنە ئورنىغا،
بېلىق قۇيرۇقىدىن قوزى بۇرنىغا.

67. قورىمىش يىغاچلار توناندى ياشىل،
بىزەندى يىپون ئال، سارىغ، كۆك، قىزىل.

يەشمىسى: قۇرۇغان ياغاچلار كىيىندى يېشىل،
بېزەندى يىپۇن هال، سېرىق، كۆك، قىزىل.

68. ياغىز يىر ياشىل تورقو يوزكە بادى،
خىتاي ئارقىشى يازتى تاۋغاچ ئەزى.

يەشمىسى: قوڭۇر يەر يېپىندى يېشىل تورقۇنى،
تاۋغاچ رەختى يايدى قىتان كارۋىنى.

69. يازى تاغ قىر ئوبرى توشەندى يازىپ،
ئىتىندى قولى قاشى كوك ئال كەزىپ.

يەشمىسى: دالا - تاغ، قىر - ئۇيمان تۇشەندى يېيىپ،
بېزەندى ۋادىلار يېشىل هال كىيىپ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

70. تومەن تو چىچەكلەر يارىلدى كولە،
يىپار تولدى كافۇر ئاجۇن يىر بىلە.

يەشمىسى: تۈمەن رەڭ چېچەكلەر ئېچىلدى كۈلۈپ،
ئىپار، كاپۇر ھىدىغا دۇنيا تولۇپ.

71. سابا يىلى قوپتى قەرانغول يىزىن،
ئاجون بارچا بوترو يىپار بوردىكىن.

يەشمىسى: ئىسسىپ تاڭ شامىلى قەلەمفۇر پۇراق،
ئىپار بۇيىغا تولدى دۇنيا بىراق.

72. قاز، ئوردەك، قوغو، قىل قالىقىغ تورى،
قاقىلايو قايىنار يوقارو قوزى.

يەشمىسى: غاز، ئۆردەك، قىل، ئاققۇ خۇشاللىق بىلەن،
قاقىلداپ ئۇچۇشار يۇقىرى- تۆۋەن.

73. قايوسى قوپار كور قايوسى ئوچار،
قايوسى چاپار كور قايو سوۋ ئىچەر.

يەشمىسى: قارا! بىرسى قونسا ئۇچار ئۇ بىرى،
بىرى ئۈزسە ئۇيناپ، ئىچەر سۇ بىرى.

74. كوكىش تورنا كوكتە ئونىن باڭقولار،
تىزىلمىش تىتىر تەگ ئوچار يىلكورەر.

يەشمىسى: تىزىلغان تۆگىدەك كۆكۈش تۇرنىلار،
ئۇچار يەلپۈنەر ھەم ئۈنىن ياڭرىتار.

75. ئۇلار قوش ئۇنىن يازتى ئۇندەر ئىشىن،
سىلىگ قىز ئۇقىر تەگە كۆكۆل بەرمىشىن.

يەشمىسى: ئۇلاي سايرىدى ئۇندەپ ئۇ يولدىشىن،
گۈزەل قىز قىچقارغان كەبى سۆيىمىشىن.

76. ئونىن ئوتتى كەكلىك كولەر قاتقورا،
قىزىل ئاغزى قان تەگ قاشى قاپ - قارا.

يەشمىسى: قاقىلدىدى كەكلىك كۈلۈپ قاتغۇرا،
قىزىل ئاغزى قاندەك، قاشى قاپقارا.

77. قارا چومغوق ئوتتى ستا تومشقىن،
ئونى ئوغلاغو قىز ئونى تەگ ياقىن.

يەشمىسى: قارا قۇشقاچ ئۆتتى سىتا تۇمشقىن،
ئۈنى نازىنىن قىز ئۈنىگە يېقىن.

78. چىچەكلىكتە ساندۋاچ ئوتەر مىڭ ئونون،
ئۇقىر سورى ئەبرى تونون هەم تونون.

يەشمىسى: چېچەكلىكتە مىڭ خىلدا بۇلبۇل ئۈنى،
ئوقۇر سۆرە ئەبرىنى تۈنى هەم كۈنى.

79. ئىلىك كولمەز ئوينار چېچەكلەر ئوزە،
سىغون مويغاق ئاغنار يوررىر تەپ كەزە.

يەشمىسى، ئېلىك ۋە جەرەن گۈل ئارا ئوينىشۇر،
ئارقار ۋە تاغ ئۆشكىسى جۈپ سەكرىشۇر.

80. قالىق قاشى توگدى كوزى ياش ساچار،
چېچەك يازدى يوزكور كولەر قاتغورار.

يەشمىسى: قېشىن توردى ئاسمان، كۆزى ياش ساچار،
چېچەكلەر يۈز ئاچتى كۈلۈپ قاتقۇرار.

81. بۇ ئۇزتە ئاجون ئۇز - ئۇزدگە باقىپ،
كوۋەنىپ سەۋىنىپ ئەزشىگە باقىپ.

يەشمىسى: بۇ ۋاقىتا جاھان ئۆز - ئۆزىگە قاراپ،
سۆيۈنۈپ قۇۋانىپ مېلىغا قاراپ.

[شائىر بۇ يەرگە كەلگەندە ئىنتىقال (يۆتكىلىش) ماھارىتىنى كۆرسەتتىدۇ]

82. ئىلە تو ماڭا ئاچتى دونيا سوزىن،
ئايور كورمەدىڭۇ بۇ خاقان يوزىن.

يەشمىسى: ماڭا كۆز يۈگۈرتكەچ ئۇ ئاچتى سۆزىن،
دېدى: كۆرمىدىڭمۇ بۇ خاقان يۈزىن.

83. ئوزىر ئەردىك ئەرسە تورئاچ ئەمدى كوز،
ئىشىتمەدىك ئەرسە ئەشىت مەندە سوز.

يەشمىسى: ئەگەر ئۇيقۇلۇقەن، تۇر ئاچ ئەمدى كۆز،
ئىشىتمىگەن ئولساڭ ئىشىت مەندە سۆز.

84. تۇمەن يىلدا بەرو تول ئەردىم تولاس،
دوتول تونى سوچلوپ ئوروك كەزتىم ئاس.

يەشمىسى: تۈمەن يىل تۇل ئەردىم، سولغۇن يۈز ئىدىم،
سېلىپ تۇل كىيىم، كىيدىم ئاق ئاس كىيىم.

85. بىزەندىم نەكىم بولدى خاقان ئۇلۇغ،
ئوتۇندۇم مۇنۇ قولسا جانىم يولۇغ.

يەشمىسى: ئۇلۇغ خان بېگىمدۇر ياساندىم شۇڭا،
قوبۇل قىلسا جانىم پىدادۇر ئۇڭا.

ئەدىب شۇلاردىن كېيىن بۇغرا خاننى سۆزلەشكە باشلايدۇ...

يۇقىرىقى مىسرالارنى ئوقۇغاندا، كىشىنى ئۆزىگە ئاشىق قىلىدىغان مۇنداق ئاجايىپ گۈزەل بىر مەنزىرە كۆرۈنىدۇ:

شەرقتىن چىقىۋاتقان سالقىن شامال، جەننەتتەك ياسانغان دۇنيا. ئېرىپ كەتكەن قار كاپۇرلىرى، ئېچىلغان ئىپار رەڭلىك تۇپراق، يېشىل بەرگلەردىن تون كىيگەن دەرەخلەر، قىزىل، كۆك بىنەپشە، ھال رەڭدە ئېچىلغان چېچەكلەر، ئىپار، كاپۇر ھىدى بىلەن تولغان جاھان، دۇنيانى قەرەنفۇل ھىدلىرى بىلەن تولغۇزغان تاڭ شامىلى، بىرى سۇ ئىچسە بىرى تۇرۇۋاتقان، بىرى ئۇچسا، بىرى قونۇۋاتقان قۇشلار، تىزىلغان تۆگىدەك قاتارلىشىپ يۇقىرى تۆۋەن ئۇچۇۋاتقان تۇرنىلار، سۆيگەن سۆيۈملۈكىنى ئۈندىگەن گۈزەل قىزدەك ئىسقىرتىۋاتقان ئۇلاي قۇش، قاندەك قىزىل ئاغزىدا قاقىلداۋاتقان قارا قاش كەكلىك، چېچەكلەر ئارا سايراۋاتقان بۇلبۇللار، جۈپ - جۈپ بولۇپ گۈللەر ئۈستىدە سەكرەپ ئويغىنىشىۋاتقان كىيىك - جەرەنلەر، سىم - سىم يېغىۋاتقان يامغۇر، كۈلۈپ ئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەر. شائىر، ئەڭ ئۇستا رەسساممۇ ئۇنى تەسۋىرلەشكە ئاجىز كېلىدىغان مۇشۇنداق بىر گۈزەل مەنزىرىنى ئۆز شېئىرى بىلەن بىزنىڭ تۇيغۇمىزغا شۇنداق بىر نەپىس، نازاكەت بىلەن سىزىپ كۆرسىتىدۇكى، قەلبلەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىختىيارسىز ئۇنىڭ مەپتۇنى بولۇپ قالىدۇ. بۇ شېئىردىكى لىتاپەت نازاكەت ۋە تولۇپ - تاشقان گۈزەللىكتىن قەلبلەر تاس قالىدۇ ئېرىپ كەتكىلى!...

«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ بۇ قەدەر قوزغىتىش ۋە تارتىش كۈچىگە ئىگە بولغانلىقى ئەسەر ئىجادچىسىنىڭ سۆزدىكى پاساھەت ۋە بالاغەت ئاملىلىرىدىن بولغان مائانى، بايان بەدىئىي ئىلىملىرىغا ئالىملىقى ۋە ئۇنىڭ بەدىئىي شېئىر يېزىشتا كېرەك بولغان ماجاز، ئىستىئارە، تەشبە، كىنايە، مۇبالىغە ۋە ئىنتىقال (يۆتكىلىش) غا ئوخشاش نازۇك - سەنئەتلەرنى ئىشلىتىشكە ئۇستىلىقى ۋە بۇ ھۈنەرلەرنى ئۆز شېئىرىگە شۇئۇر بېرەلەيدىغان بىر تەپەككۇر بىلەن ئورۇندىغانلىقىدىدۇر. چۈنكى قەلبنى ھاياجانغا سېلىپ تىترىتىش ئوڭاي ئەمەس. قەلب كۆرۈنۈشتە كىچىك بىر پارچە بولغان بىلەن پۈتۈن بارلىق ئۇنىڭ ئىچىگە سىغىپ كېتىدىغان ئاجايىپ زور جىسىمدىن ئىبارەت. قەلب تەرىپىدە بىر ئەرەب شائىرى مۇنداق دەيدۇ:

ئەتەھسە بۇ، ئەننەكە چورمون سەغىرۇن،
ۋە فى كە ئەنتەۋەل ئالىمۇل ئەكبەرو.

تەرجىمىسى: ئۆزۈڭنى كىچىك جىسىم دەپ ئويلىما،
سىغىپ كېتىدۇ ساڭا بۇ چوڭ جاھان.

ھەقىقەتەن قەلبنىڭ چوڭلۇقىنى ئويلاپ يەتكىلى بولمايدۇ. كىچىككىدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر كۆرگەن، بىلگەن، ئەتكەن، ئاڭلىغانلىرىڭنىڭ ھەممىسى ھازىر قەلبىڭدە بار. ئەگەر پۈتۈن يەر شارىنى ئايلىنىپ ئاسمانغا چىقالىساڭ، ھەممە سەييارىلەرنى كېزەلىسەڭ ئىدىڭ، ئۇلارنىڭ بارلىقى يەنە قەلبىڭگە سىققان بولات-

تى. دېمەك، مانا شۇنداق چەكسىز قەلبنى قىزغىنتىش ئوگاي ئەمەس.

يۇسۇپ ئۆزىنىڭ شۇئۇر (تۇيغۇ) بىلەن تولغان شېئىرىي ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» بىلەن، بۇ زور ئىشنى، يەنى كىشىلەرنىڭ قەلبىنى هاياجانغا سېلىش ئىشىنى ئورۇنلىغان. ئۇنىڭ بۇ ماهارىتىنى يالغۇز يۇقىرىدىكى مىسرالاردىلا ئەمەس، باشقا جايلاردىمۇ ئۇچرىتىش مۇمكىن. مەسىلەن، «كەچ بولدى» دېگەننى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

.4959 قىزىل روز ئوكى ئوكدى بولدى سارىغ،
ئاجون بولدى ئالتون ئوكى تەگ ئارىغ.

يەشمىسى: قىزىل يۈزى بولدى پەلەكنىڭ سېرىق،
جاهان بولدى ئالتۇن رەڭدىكى ئېرىق.

.4960 ياشىق تورتتى سارىغ زافەران،
ئوزىن قىلدى مىنا ئوكى تەگ جاهان.

يەشمىسى: قۇياش سۈرتتى يۈزىگە سېرىق زەپىران،
پۈركەندى هاۋارەڭ شىشىگە جاهان.

.4961 قالىق بوترو تۇتتى سەۋوكلەر قاشى،
ئاجون بولدى زەنگى هەبەش قىرتىشى.

يەشمىسى: مەشۇقلار قېشىدەك بولۇپ ئاسان،
هەبەش زەڭگى تۇسىگە كىردى جاهان.

.4948 يوزىن كىزلەدى يىركە رومى قىزى.
ئاجون قىرتىشى بولدى زەنگى يوزى،

يەشمىسى: يوشۇردى يۈزىن يەرگە رۇمى قىزى،
جاھاننىڭ يۈزى بولدى زەڭگى يۈزى.

«تاڭ ئاتتى» دېگەننى مۇنداق سەنئەتلەر بىلەن بېرىدۇ:

4966. قالتى يېرتىق كەزمىش قارا كۆڭلەكىن،
ئاچىلدى ياروق يوز كوتوردى ئەگىن.

يەشمىسى: پەلەك يېرتتى كىيگەن قارا كۆڭلىكىن،
كۆتۈرۈپ پەرەنجە ئۇ ئاچتى يۈزىن.

4967. كولە باقتى ئورلەپ تالو قىز يوزى،
بارودى بۇ دونيا ئىرى ھەم قوزى.

يەشمىسى: كۈلۈپ باقتى ئۆرلەپ گۈزەل قىز يۈزى،
يورۇدى جاھاننىڭ ھەر ئىككى يۈزى.

قاراپ باقايلى، بۇ مىسرالاردا قانچىلىك بەدىئىي سەنئەت ئورۇنلاشقان:

كۈننىڭ پېتىش چاغدىكى سېرىقلىقىنى ئالتۇنغا ئوخشىتىدۇ. شەپەقنى كۈن يۈزىگە زەپە سۈرتۈلدى دەپ ئوخشىتىش قىلىدۇ. كۈن يوقىلىپ ھاۋانىڭ قارامتۇللاشقانلىقىنى شىشىگە، ھاۋانىڭ قارايغانلىقىغا مەھبۇبلەرنىڭ قارا قېشىنى ئىستىئارە قىلىپ كۆرسىتىپ ئوخشىتىش ياسايدۇ. زەڭگى يۈزىنى كېچىدىن، رۇمى قىزىنى قۇياشتىن كىنايە قىلىدۇ. ھاۋانىڭ زۇلمەت بىلەن تولغانلىقىنى قارا قۇش يۈكى بىلەن تولدى دەپ مۇبالىغە ۋە ئوخشىتىش قىلىدۇ. كېچە قاراڭغۇسىنى قارا كۆڭلەككە ئوخشىتىپ، تاڭ ئاتقانلىقىنى قارا كۆڭلەك يېرتىلدى دەپ ئىستىئارە قىلىدۇ. قۇياشنىڭ تۇغۇپ چىقىشىنى قىز يۈزىگە ئوخشىتىپ، تەشبىھ ۋە مۇبالـ

غە سەنئىتىنى ئىشلىتىدۇ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش...

ئەگەر شائىر شۇئۇرلۇق شېئىر يارىتاي دېمىسە، «كەچ بولدى، تاڭ ئاتتى» دېگەن ئىككى جۈملە بىلەن مەقسەت ئۇقۇلاتتى. لېكىن شائىر يۇقىرىقىدەك گۈزەل ئىبارە ۋە سەنئەت ماھىرلىقى بىلەن مەقسەتنى ئىپادە قىلغانلىقتىن، شېئىرىيەتنىڭ شۇئۇرلۇق رەڭمۇ - رەڭ گۈللىرى بىلەن گۈلدەستە تۈزۈپ سۇنۇلغانلىقتىن قەلبلەر ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا مەپتۇن، جانلار ئۇنىڭغا ئاشىق بولغان. چۈنكى قەلب ۋە جان ھەر قاچان گۈزەللىكنىڭ مەپتۇنى ۋە ئاشىقلىرىدۇر.

بۈيۈك ئەدىب بۇ ئەسىرىدە بەدىئىيەتنىڭ يۇقىرىقىدەك يوشۇرۇن ئامىللىرىنى ئىشلىتىش بىلەنلا قالماي، شېئىرنىڭ ئاشكارا سەۋەبلىرىدىن بولغان ۋەزىن، قاپىيە، تۇرالەرگە ھەم ئېتىبار بېرىپ، رۇبائى، قەسىدە، مەسنەۋى، تەجنىس، تۇيۇق، ئىنتىقال (يۆتكىلىش)، ئىرسال ئۇلمەسەل (سۆزنى مەسەل بىلەن كۈچلەندۈرۈش) سەنئەتلىرىنى ھەم قوللىنىپ ئۆتكەن. ئەسەردىكى ھەممە رۇبائىيلار «ئىرسال ئۇلمەسەل» يولى بىلەن كەلتۈرۈلگەن، يۇقىرىدىكىلەرگە مىسال:

رۇبائىيلىرىدىن:

6343. نەچە قازغۇ ساقىنىچ سېنى بولناسا،
يانا ئوق كەلەر كۆز نەچە يىغلاسا.
ئاجۇن ئۆگدىسى بۇ تەلىمدە بەرو،
ئەسىز ئەزگۈ ئەرتەر نەچە يىغلاسا.

يەشمىسى: سېنى قانچە قىلسا ئەسىر قايغۇ - غەم،
كۆلەر بۇ كۆزۈك يىغلىسا قانچە ھەم.
جاھان قانۇنى بۇ ئۇزۇندىن بويان،
ئۆتەر قانچە ئۇرسا يامان - ياخشى ھەم.

www.uyghurkitap.com

6479. قانى بىر كونىلىك قىلغىلى قانى،
قانى تەڭرىلىق ئىش يورىگىلى قانى.
ئاجون بارچا بوترو توكەل ئارتادى،
كۆرۈپ تاڭلا داچى قانى بىر مونى.

يەشمىسى: قېنى، بىر دۇرۇستلۇق قىلغۇچى قېنى،
خۇدالىق ئۇچۇن ئىش قىلغۇچى قېنى.
جاھان باشتىن - ئاخىر بۇزۇلدى پۈتۈن،
كۆرۈپ تاڭ قالۇر كىشى بارمۇ قېنى.

3168. بىلىگ بىرلە يازلور قاموغ تەرس توگون،
بىلىگ بىل ئوقوش ئوق تىرىلگىل ئوگون.
بىلىگ ئىشقا توتغىل تاقى تىل كونى،
تاقى ئوگرەنو تور ئوسانما بو كون.

يەشمىسى: بىلىم بىرلە يېشىلۇر پۈتۈن تەس تۈگۈن،
بىلىم بىل، ئەقىل ئۇق، ياشىغىل ئۈگۈن①.
بىلىم بىرلە ئىش قىل تىلىڭ توغرا تۇت،
ئۆگەن سەن، بىكار كەتمىسۇن مۇشۇ كۈن.

2759. كوكول تىل كونى توت قىلىنچىڭ بوتون،
ساڭا كەلگو دولەت بو دونيا بوتون.
كونى بولدۇڭ ئەرسە قوتازغاي كونوڭ،
سالامەت تىرىلگىل سەۋىنچىن قوتون.

يەشمىسى: كۆڭۈل تىلنى تۈز تۇت قىلىقنى پۈتۈن،
كېلۇر ساڭا دۆلەت بۇ دۇنيا پۈتۈن.

① ئۈگۈن — ئەقىللىق

ئەگەر توغرا بولساڭ فۇتانقاي كۆنۈڭ،
سالامەت ياشايسەن. سۆيۈنچتە قوتۇن.

تەجنىس:

1247. ئەزىز ئول، ئەزىز كىم، ئەزىزلەرگە ئىز،
ئانىڭدىن تەگىر ئىز، ئەزىز ئەمدى قىز.

يەشمىسى: ئەزىز ئول ئەزىز كىم، ئەزىزلەرگە ئىز ①،
ئۇنىڭدىن تېگۈر ئىز، ئەزىز ئەمدى قىز.

4289. ئۇتونقا قاتلىما ئاي ئاشلىق ئارىغ،
يۈزۈڭنىڭ سۇۋىن ئىلتىگە سىندىن ئارىغ.

يەشمىسى: قوشۇلما نادانغا ئەي ئەسلى ئېرىغ،
تۆكەر ئابروينى سېنىڭدىن ئېرىغ.

4558. ئاجونقا يازىماق تىلىسە ئاتىڭ،
ئومەگ ئىزگو توتغىل يوگوردى ئاتىڭ.

يەشمىسى: جاھانغا يېيىلسۇن دېسەڭ سەن ئېتىڭ،
مۇساپىرنى كۈتكىل، تارار شۆھرىتىڭ.

1628. بولوغلوغ كورورمەن ياراغو مونى،
كىچىكلىكتە تاشتىن ئازىن يوق مونى.

يەشمىسى: كۆرەرمەن يارامىلىق تولۇق مەن ئۇنى،
كىچىكلىكتىن ئۆزگە ئۇنىڭ يوق مۇنى②

① بۇ يەردىكى ئىز «ئىززەت» مەنىسىدە
② مۆلى — ئەيىبى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يۇقىرىقىلار — بۇ بەدىئىي ئەسەر ۋە ئۇنىڭ شېئىرىيەت دېڭىزىدىن ئېلىنغان بىر قانچە تامچىلاردۇر.

«قۇتادغۇبىلىك» مانا شۇنىڭ ئۈچۈن دۇنياۋى كىلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا ئورۇن ئېلىپ، تۈزۈلۈشى، مەزمۇنى، غايىسى، ئىنسانىيەتكە پايدىسى، تەلىم - تەربىيىسى، بەدىئىي ئالاھىدىلىكى، كۈچلۈك شېئىرىيىتى بىلەن ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇپ كەلگەندۇر. ئۈنچە - مارجان دۆۋىلىرى بىلەن تولغان بىر خەزىنە تاماشىچىسى، بىر بىرىدىن گۈزەل، بىر - بىرىدىن جۇلالىق، قىممەت باھا گۆھەرلەر ئارىسىدا قانداق ھەيرەتتە قالىدىغان بولسا، «قۇتادغۇبىلىك» خەزىنىسىنى كۆزدىن كەچۈرگەنلەرمۇ شۇنداق ھەيرانلىقتا قالىدۇ. ئالمىسا كۆڭلى ئۇنىمايدىغان، ئالسا ئېلىپ تۈگىتەلمەيدىغان بىر ئەھۋالغا ئۇچرايدۇ.

يۇقىرىدىكى قۇرلارنى يېزىپ كېلىۋاتقان قەلەممۇ ئۆزىنىڭ بۇ ھەيرانلىق گىرىپتارى بولغانلىقىنى ھېس قىلىپ، چارىسىز ھالدا «قۇتادغۇبىلىك» تىن تۆۋەندىكى بېيىتلەرنى كەلتۈرۈش يولى بىلەن يورۇشنى بەس قىلىدۇ:

3496. ئۆزۈڭگە باغرساق سېنىڭ ئۆز - ئۆزۈڭ،
كىشىگە ئىنانما كەسىلدى سوزۇڭ.

يەشمىسى: ئۆزۈڭگە كۆيۈمچان سېنىڭ ئۆز - ئۆزۈڭ،
كىشىگە ئىشەنمە، تۈگەت بەس سۆزۈڭ.

869. تاشى تەگ ئىچى ئول ئىچى تەگ تاشى،
بۇ رەڭلىغ بولور ئول كونى چىن كىشى.

يەشمىسى: تېشىدەك ئىچىمۇ ئىچىدەك تېشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇر چىن ۋە توغرا كىشى.

870. كوڭۈلنى چىقارسا ئايادا تۇتۇپ،
يورىسا ئۇ يازماي يالڭۇق كورۇپ.

يەشمىسى: چىقىرىپ يۈرەك ئالقىنىدا تۇتۇپ،
ئۇ ياتماي يۈرەلسە ئەلنى كۆرۈپ.

دەيدۇ، ھەقىقىي ئىنسان يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

1983 - يىل ماي

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«قۇتادغۇبىلىك» كىمنىڭ ۋە ئۇنىڭ تىلى قايسى تىل

بىزگە مەلۇمكى، دۇنيادا ئۆتكەن ھەر بىر مىللەتنىڭ شۇ مىللەتنى تارىخ بېتىدە ئەسلىتىپ تۇرىدىغان ئەسلەتمە خاتىرە بەلگىلىرى بولغان. ئۇلار ئەنە شۇ خاتىرە بەلگىلىرى بىلەن زامان ئۆزگىرىشىنىڭ مەھۇ - ئىنتىزارلىق تۇمانلىرى ئاستىدا يوقىلىپ كەتمەي، ئۆتمۈش ھاياتىنىڭ بارلىق بەلگىلىرىنى تارىختا نامايان قىلىپ، پەخىرلىنىپ كەلگەن. مەسىلەن: جۇڭگو كۇڭزى ۋە ئۇنىڭ تەلىماتى، ساۋ شۆچىن ۋە ئۇنىڭ «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانى بىلەن؛ يۇنانلىقلار ئۆز پەيلاسوپلىرى ئەپلاتون، ئارستوتىل، بۇقرات، سوقرات، فىساغۇرس ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن؛ ھىندىلار بىدپاي ھېكىم ۋە ئۇنىڭ «كەلىلە - دەمنە» سى بىلەن؛ ئىرانلىقلار فىردەۋسى ۋە ئۇنىڭ «شاھنامە» سى بىلەن؛ ئىنگلىزلار بايرون، شېكسپىر بىلەن؛ رۇسلار تولستوي ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن پەخىرلىنىپ كەلدى. بىزمۇ ئەمدىلىكتە ئۆزىمىزنىڭ تارىختىكى شانلىق كۈنلىرىمىزنىڭ مەرىپەت نىشانلىرىنى خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن مىللەتلەر، دۆلەتلەرگە ئوخشاشلا بۈيۈك تەنتەنە ساداسى ئىچىدە كۆتۈرۈپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇق. ئۇ بولسىمۇ بىز ئۇنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ مىڭ يىللىقىنى خاتىرىلەۋاتقان يىگانە ئەسەر «قۇتادغۇ بىلىك» تۇر. ھازىر بۇ ئەسەر خەلقىمىز قولىغا ئۆتتى: نەزمىي يەشمىسى نەشىر قىلىنىپ تارالدى. بۇ ئەسەر ئوتتۇرىغا چىقىش بىلەن ئۇنى ھەر تەرەپلىمە تەتقىق قىلىش باشلىنىپ كەتتى. بۇ يەردە شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈركى، «قۇتادغۇ بىلىك» نى تەتقىق قىلىشنى قولغا ئېلىشتا، ئەڭ ئالدى بىلەن ئايدىڭلاشتۇرۇۋې-

لىشقا تېگىشلىك مۇھىم بىر نۇقتا بار. ئۇ بولسىمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ مەنسۇبىيەت مەسىلىسى ۋە ئۇنىڭ تىلىنىڭ قايسى مىللەت تىللىقى مەسىلىسىدۇر.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ يېزىلغانلىقىغا مىڭ يىل بولغان بولسىمۇ، شۇ ئۇزاق تارىخىي جەرياندا، ئۇ بەزىدە كۆرۈلۈش، بەزىدە كۆمۈلۈش ھالىتىنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزدى. ناھايەت 1925 - يىلى پروفېسسور فىترەتنىڭ تاشكەنتتە چىقىدىغان «مائارىپ ۋە ئوقۇتقۇچى» ناملىق مەجمۇئەدە بۇ ئەسەر توغرىسىدا ئومۇمىي مەلۇمات بېرىشتە ئۆزى ئۇچراتقان نەمەنگان نۇسخىسىدىن 154 - بەتنىڭ فاكسىمىلىنى بېرىشى بىلەن بۇ ئەسەر دۇنىياغا تونۇلدى. شۇندىن بېرى «قۇتادغۇ بىلىك» قولدىن قولغا ئۆتۈپ، ئالەمشۇمۇل شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە.

شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ نۇرغۇن دۆلەتلەر، جۈملىدىن ۋېنگرىيە، دانىيە، گېرمانىيە، تۈركىيە، ئىتالىيە، ياپونىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەردە بۇ ئەسەر ئۈستىدە ئىلمىي خىزمەتلەر ئېلىپ بېرىلدى. تەتقىقاتچى ئالىملاردىن ئوتتو ئولبرىت (گېرمانىيە)، ۋامبىرى (ۋېنگرىيە)، نەجىپ ئاسىم، رەشىت رەھمەتى ئارات، سەدرى مەخسۇدى، ئا. دىل ئاچار، كوپرولى فوئاززادە (تۈركىيە)، بومباچى (ئىتالىيە)، مالوۋ، رادلوۋ، بارتولىد، سامىلوۋىچ (چاررۇسىيە)، فىترەت، ئەخمەت زەكى ۋەلىدى، ئېمىر نەجىپ، قەييۇم كەرىبوۋ (سوۋېت ئىتتىپاقى)، تومسىن (دانىيە)، بىروكىلمان، ھارتمان (گېرمانىيە) لەر «قۇتادغۇ بىلىك» ئۈستىدە نۇرغۇن ئىلمىي تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىپ، ئىلىم دۇنىياسىغا ئالقىشقا سازاۋەر زور خىزمەتلەرنى تەقدىم قىلىشتى.

بىز ئۇلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگىنىمىزدە، بەزى ئىختىلاپلارنىڭ بارلىقىنى كۆردۇق. ئۇ بولسىمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قايسى مىللەتكە مەنسۇپلۇقى، ئۇنىڭ تىلى قايسى مىللەتنىڭ تىللىقىدىكى بىر خىل بولىدىغان مۇجمەل

قاراشلاردىن ئىبارەت. تەتقىقاتچىلارنىڭ بۇ مۇھىم مەسىلە ئۈستىدىكى كۆز قاراشلىرى، پىكىرلىرى ئوخشاش ئەمەس. بۇ توغرىدا ئەھۋال شۇ دەرىجىدىكى، «قۇتادغۇبىلىك» ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ، ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان دەپ قويۇش بىلەنلا مەسىلە ھەل بولمايدىغان ھالدا، چۈنكى ھەر بىر تەتقىقاتچىنىڭ بۇ توغرۇلۇق قىلغان تۈرلۈك سۆزلىرى، كەلتۈرگەن دەلىل - ئىسپاتلىرى، تۇيغۇ - ھېسسىياتلىرى بار.

شۇنىڭ ئۈچۈن بىزگىمۇ پىكىر ۋە مۇھاكىمىمىزنى، دەلىل - ھۆججەتلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ جەزمەن ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپلۇقى، ئۇنىڭ تىلىنىڭ «مۇقەررەر ئۇيغۇر تىلىدىن ئىبارەت» لىكىنى ئىسپاتلاش زۆرۈر بولۇپ قالدى.

«بارىقەئى ھەقىقەت تەسادۇفى ئەفكاردىن چىقار، يەنى ھەقىقەت چاقماقلىرى پىكىرلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشلىرىدىن چاقنايدۇ» دېيىلىدۇ. شۈبھىسىزكى، ئەسەرنىڭ تەۋەلىكى توغرىسىدىكى بۇ تۇمانلىق ھاۋا، بۇ پىكىرلەرنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان نۇر ئۇچقۇنلىرى بىلەن سۈزۈلەر ۋە ئايدىڭلىشار.

1. «قۇتادغۇ بىلىك» قايسى مىللەتكە مەنسۇپ ۋە ئۇنىڭ تىلى قايسى تىللىقى توغرىسىدا تەتقىقاتچىلارنىڭ پىكرى

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ئەسەر ئىلىم دۇنياسىغا تونۇلغاندىن كېيىن، نۇرغۇن تەتقىق ۋە تەھلىللەر ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، چىقىرىلغان خۇلاسىلەر ئوخشاش بولمىدى. بەزى مەسىلىلەردە جىددىي ئىختىلاپلار كۆرۈلدى. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ مەنسۇبىيىتى ۋە ئۇنىڭ تىلى توغرىسىدىكى كۆز قاراشلار ھەر خىل بولدى.

تەتقىقاتچىلاردىن رادلوۋ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تىلى توغرىسىدا سۆزلىگەندە، بەزى ئۇنداق، بەزى مۇنداق دېدى. ئاخىرى

«قۇتادغۇ بىلىك تىلى» دېگەن بىر يېڭى «ئىستىلاھ» ئويلاپ چىقىپ، ئەسەرنى «ئالتاي تىلى سىستېمىسى» دا ھېسابلاپ، ترانسكرىپسىيىلەشتۈرگەن بولسىمۇ، تومسون بۇ ترانسكرىپسىيىنى ناتوغرا تاپتى.① رادلوۋ ئۇن يىلدىن كېيىن ئۆزىنىڭ خاتالىقىنى سېزىپ، تومسوننىڭ پىكرىگە قوشۇلدى.② دېمەك، «قۇتادغۇ بىلىك نىڭ تىلى ئالتاي تىلىغا مەنسۇپ» دېگەن پىكىر يوققا چىقتى.

مالوۋ بۇ ئەسەر تىلىنى تەتقىق قىلىپ، دەسلەپتە «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تىلىنى «چاغاتاي تىلى» دەپ چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، نۇرغۇن تەتقىق قىلغاندىن كېيىن چۈشەنچىسىدىن يېنىپ، «قۇتادغۇ بىلىك» ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى يادىكارلىقى، دەپ تونۇدى. بۇ ئىختىلاپلار ھازىرقى كۈنىمىزدىن خېلى بالدۇر كۆرۈلگەن ئىختىلاپلار ئىدى. ئەمدى يېقىن كۈنلەردە يەنى ئۇيغۇر مەللىتى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر ئەزاسى سۈپىتىدە قەد كۆتۈرۈپ، ئۆز ھوقۇقى توغرىسىدا سۆزلەشكە باشلىغان، ئۆز مىراسلىرىغا ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلىش، ئۆز ھوقۇقىنى ئۆزى مۇداپىئە قىلىشقا باشلىغان بىر چاغدا، بەزى مۇجمەل قاراشلار ئوتتۇرىغا چىقتى. شۇ جۈملىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تەۋسىق نۇسخىسىنىڭ كىرىش سۆزىدە «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ نەسرىي مۇقەددىمىدە يېزىلغان: «چىن ماچىن ئالىملىرى ۋە ھېكىملىرى قامۇغ ئىتتىپاق بولدىلەركىم، مەشرىق ۋىلايىتىدە قامۇغ تۈركىستان ئەللىرىدە بۇغراخان تىلىنچە تۈرك لۇغاتىنچە بۇ كىتابتىن يەخشىراق ھەرگىز كىم ئەرسە تەسنىف قىلمادى. بۇ كىتاب قايۇ پادىشاھقا ياقايۇ ئىقلىمغا تەگدى ئەرسە غايەت ئۆزلۈقىندىن، نىھايەتتىن كەچە كۆركلىكىدىن ئول ئەللەرنىڭ ھېكىملىرى، ئالىملىرى قەبۇل قىلىپ تەگمە بىرى بىر تۈرلۈگ ئات - لەقەب ئۇردىلەر» دېگەن جۈملىلەرنى ئىستاتا

---

① مالوۋ: «تۈرك كونا يازما يادىكارلىقلىرى»، 1951 - يىل نەشرى.

② رادلوۋ: «قۇتادغۇ بىلىك، نەشرگە بېرىلگەن ئاخىرقى سۆز».

كەلتۈرۈپ، مۇنداق بىر پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلغان:

«...بۇغراخان تىلىنچە دېيىلگەن تىل، بۇغراخان قول ئاستىدا بىرلەشكەن ھەممە قەبىلىلەرگە چۈشىنىشلىك بولغان، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەسەر قايسى ـ ئىقلىم ۋە قايسى پادىشاھقا يەتسە قەدىرلىنىپ ئوقۇلغان، دېمەك، ئەسەر تىلى شۇ دەۋر تۈرك قەبىلىلىرى تىللىرى ئاساسىنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇتادغۇ بىلىكنى XI ئەسىرلەردە ياشىغان بىر مىللەتنىڭ ياكى قەبىلىنىڭ ئەدەبىي يادىكارلىقى دېگەن قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش خاتا بولىدۇ...»

دېمەك، «قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان ئالىملارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بۇ خۇسۇستىكى كۆز قاراشلىرى، پىكىرلىرى، چىقارغان نەتىجىلىرىدە تېخى مانا شۇنداق مۇجمەللىكلەر بار.

2. بۇ ھەقتە مېنىڭ پىكرىم ۋە دەلىل ـ ئىسپاتلار

1) رادلوۋنىڭ پىكرى تومسېننىڭ سۆزى بىلەن رەت قىلىندى، ئۇ ئۆز پىكرىنى مۇقىملاشتۇرالمىغان.

2) مالوۋ «قۇتادغۇ بىلىك» تىلىنى «ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى يادىكارلىقى» دەپ جاھانغا ئېلان قىلدى. بۇ بىر دەلىل ـ ھۆججەت.

3) ئەمدى «قۇتادغۇبىلىك، كە ئۆزبېكچە تەۋسىف» نىڭ كىرىش سۆزىدىكى كۆز قاراش ئۈستىدە بىر ئاز توختىلىش زۆرۈر.

بۇ سۆزلەرنىڭ ئاپتورى: «(قۇتادغۇ بىلىك) نى XI ئەسىردە ياشىغان بىر مىللەتنىڭ ياكى قەبىلىنىڭ ئەدەبىي يادىكارلىقى دېگەن قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش خاتا بولىدۇ» دەيدۇ ۋە ئۆز پىكرىگە مۇنۇ مىساللارنى كەلتۈرىدۇ:

(1) بۇغراخان تىلى ھەممىگە چۈشىنىشلىك بولغان تىل.

(2) شۇڭا ھەممىسى قەدىرلەپ ئوقۇغان.

(3) ئۇ شۇ دەۋردىكى ھەممە قەبىلىلەر تىللىرى ئاساسىدى
ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرگەن.
بۇ قاراشلارغا مېنىڭ پىكرىم مۇنداق:
(1) ئەگەر بۇغراخان تىلى ھەممىگە چۈشىنىشلىك ئىكەن،
ماقۇل، ئەمما بىر مىللەت ئالىمى يازغان بىر ئەسەرنى باشقا
مىللەتلەر چۈشەنسە، ئۇ ئەسەر شۇ ئەسەرنى يازغۇچىنىڭ مىللەت
مەنسۇپلۇقىدىن چىقىپ كېتەلەمدۇ؟
ياق، ھەرگىز چىقىپ كېتەلمەيدۇ.
(2) مۇقەددىمىدە: «ئۇل ئەلنىڭ ئالىملىرى، ھېكىملىرى تە-
رەپتىن چۈشىنىلىپ، تۈرلۈك ئات - لەقەبلەر ئۇرۇلغان» دېگەن.
بۇنىڭدىن «قۇتادغۇ بىلىك» نى باشقا ئەللەر تامامەن چۈشەندى
دېگەن مەنە كېلىپ چىقامدۇ؟
ياق. چۈنكى، تەبىئىيكى، بىر مىللەتنىڭ ئالىملىرى، ھېكىم-
لىرى چۈشىنەلىگەن نەرسىنى ھەرقاچان پۈتۈن مىللەتنىڭ چۈشە-
نىپ كېتەلىشى ناتايىن.
(3) «باشقا ئەلنىڭ ئالىملىرى، ھېكىملىرى چۈشىنىپ شۇن-
داق ئات - لەقەب ئۇرۇشقان» دېگەن ئۇقۇم ئوچۇق كۆرۈنۈپ
تۇرۇپتۇ. شۇ ۋاقىتلاردا ئۇيغۇر تىلىنى تەشكىل قىلىدۇ دەپ قارال-
غان تۈركەش، يانما، قارلۇق قەبىلىلىرى «قۇتادغۇ بىلىك» نى
ھازىرقى ئۇيغۇرلار چۈشەنگەندەك چۈشىنەلەمتى؟
ياق!
(4) بىر مىللەت ئىجاد قىلغان بىر ئەسەرنى باشقا مىللەت-
لەرنىڭ ئالىملىرى ۋە ھېكىملىرى چۈشەنگەن تەقدىردە بۇ ئەسەر-
نى چۈشەنگەن ئالىمنىڭ مىللىتىگە مەنسۇپ دېگىلى ۋە بۇ ئەسەر-
نى ئۇنىڭ ئىجادچىسى مەنسۇپ بولغان مىللەتنىڭ مەنسۇبىيىتى-
دىن ئۈچۈرۈپ تاشلىغىلى بولامدۇ؟
ياق.
(5) «بۇغراخان تىلىنچە» دېگەن جۈملىدىكى «بۇغرا» دېگەن

www.uyghurkitap.com

سۆز «خاقان» بىلەن ئوخشاشلا خانلىق ئۇنۋانى. بۇغراخان خاقان، خاقان — بۇغراخان. بىزدە تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان «تۈركى تىللار دىۋانى» نىڭ كىرىش سۆزىدە مەھمۇد قەشقەرى نەزىرىدە «خاقانىيە تۈركى تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلى — بىر تىل، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق» دەپ كۆرسەتكەن. ئۇيغۇر تىلى بىلەن خاقانىيە تىلى بىر تىل بولىدىغان بولسا، بۇغراخان تىلى بىر ئۇنۋان ئاساسىدىكى بىر تىلنى ئۇقتۇرىدىغان بولسا، نېمە ئۈچۈن مۇقەددىمىدىكى «بۇغراخان تىلىنچە» دېگەن جۈملە ئۇيغۇر تىلىنى كۆرسەتمەيدۇ؟

نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر تىلى بىلەن بىر تىل ھېسابلىنىدىغان «بۇغراخان تىلىنچە» (خاقانىيە تىلىنچە) يېزىلغان «قۇتادغۇبىلىك» ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ بولالمايدۇ؟

دېمەك، پاكىتلار «قۇتادغۇ بىلىك، XI ئەسىرلەردە ياشىغان بىرەر مىللەتنىڭ ياكى قەبىلىنىڭ ئەدەبىي يادىكارلىقى دېگەن قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش خاتا بولىدۇ» دېگەن پىكىرنى قەتئىي رەت قىلىدۇ، يوققا چىقىرىدۇ.

يۇقىرىقىدەك پاكىتلار ئاساسىدا بىز «قۇتادغۇ بىلىك، ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ، ئۇنىڭ تىلى — ئۇيغۇر تىلى» دېگەن بىر ھەقىقەتنى سۆزلەشتە ئۆزىمىزنى تامامەن ھەقلىق تاپىمىز. چۈنكى دەلىل بىلەن ئىسپاتلانغان ئىلمىي مۇھاكىمە ۋە كۆز قاراش ھەر قاچان ئۈستۈنلۈككە ئىگە.

3. بۇ خۇسۇستا «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ شاھادىتى

1) ئەسەردە قوللىنىلغان، ھازىرقى ئۇيغۇرلاردا قوللىنىلمىۋاتقان سۆزلەردىن نەمۇنە:

ئاچ	بەزەك	چىرىك
ئىنفتماق	بىتىك	چىۋىن
ئاقساق	بۆرە	چومغۇق
ئالقىش	بۆرك	ئەم

ئاريخ	بوغرا	ئەمچى
ئازغاش	بۇلاق	ئىلا (ئىلى ناھىيىسى)
باي	بۇرۇن	ئىنجىق
بەلگولۇك	بۇرۇن	ئىنچ (تىنچ)
ئىرىك (ژىرىك)	مەڭ	سوغالساق
ئىششىخ	ماگىم (ماگدىم)	سۆگەك
قاچان	مەگزى	شاتۇ
قارا قۇش	مەگگو	تاغار
قاراقچى	موك	تاگشۇق
قارماق	ئوغرى	تەلۋە
كىزىك	ئوك	تۇغ
قىلىق	ئوگاي	تون
كىزىن (كېيىن)	ئوت	تۇرقۇ (تاۋار - توقا)
كېگەش	ئۇزا	توسون
كەك	ئۆكۈز	تورا
قىڭغۇز	ئۆكۈنچ	تۇش (تەگتۇشى)
كۆك (كۆكلىدى)	ئۇرۇك	توشاغ
كۆپ	ئۆتۈنچ	تۇرۇك
كورك	ئوزە	ئۇرۇغ
قولان	سان	ئۇۋۇت (ئۇيات)
قوتۇز	سارت	ئۇز
لاچىن	سىلىگ	
ئولۇش	توغ (بايراق)	
ئۆزۈك	تۇرۇك	
يىغى	تاقۇغ (خىزمەت تاپقاندىن چىققان)	
يالىك	ساقىش (ھېساب، ساق ئىشتىن چىققان)	
يەگلىغ	بىقىرساق (شەپقەت، باغرى ساقتىن چىققان)	
ياراغ	يارلىغ	يارماق

ياشىن   يات   ياۋاش
ياز   يازدى   يىلدىز
يىلقى   يىراق   يىنىك
يەڭ (كېيىمنىڭ يېڭى)

« قۇتادغۇبىلىك » تە يۇقىرىقىدەك سۆزلەر ناھايىتى كۆپ.

2) ھازىرقى ئۇيغۇرلاردا ئىشلىتىلىۋاتقان سۆزلەرنىڭ « قۇتادغۇبىلىك » مىسراللىرىدىكى نىسبىتىدىن نەمۇنە:

.76 ئۇنىن ئۆتتى كەكلىك كۈلەر قاتغۇرا،
قىزىل ئاغزى قان تەك (دەك) قاشى قاپقارا.

ئۈن، كەكلىك، كۈلەر، قاتغۇرماق، قىزىل، ئېغىز، قان، تەك، قاش، قاپقارا. (ئۈن بىر سۆزنىڭ بارى ئۇيغۇرچە)

.3480 كۆڭۈل كىمنى سەۋسە كۆررۈر كۆزدە ئۇل،
كۆزۈن قانچە باقسا ئۇچار يۈردە ئۇل.

كۆڭۈل، كىم، سەۋمەك، كۆرمەك، كۆز، دە، ئۇل كۆز، قانچە، باقماق، ئۇچماق، يۈز، دە، ئۇل. (ئۈن تۆت سۆزنىڭ بارى ئۇيغۇرچە)

.3481 كۆڭۈلدە نەگۈ (نېمە) ئەرسە ئارزۇ-تىلەك،
ئاغىز ئاچسا بارچە تىلىن سۆزدە ئۇل.

كۆڭۈل، ئەرسە، ئارزۇ، تىلەك، ئېغىز، ئاچماق، بارچە، تىل، سۆز، ئۇل، دە، (ئۈن ئىككى سۆزدىن ئون بىرى ئۇيغۇرچە)

.4917 ئۇلۇغلۇققا ئارتۇق كوۋەنمە (قۇۋانما) كۆلە،
ئۇلۇغ بولدۇڭ ئەرسە، باش ئاغرىق بىلە.

ئۇلۇغ، ئارتۇق، كۆلەمك، ئۇلۇغ، بولماق، ئەرسە، باش، ئاغ-
رىغ، بىلە. (ئۇن سۆزدىن توققۇزى ئۇيغۇرچە)

1196. ئۆلۈمۈگ ئاسىغ (مەنپەئەت) قىلماز ئالتۇن - كۆمۈش،
ئۆلۈمگە تىزوماز (توسماس) بىلىگ يا ئوقۇش.

ئۆلۈم، قىلماق، ئالتۇن، كۆمۈش، تىزومار، بىلىگ، ئوقۇش.
(توققۇز سۆزدىن سەككىزى ئۇيغۇرچە)

1387. ئاتا ئارقىسىدىن توغۇلسا ئوغۇل،
ئانا قارنى، مەنزىل قاچ ئايلىق ئامۇل،

ئاتا، ئانا، ئارقا، توغۇلماق، ئوغۇل، قىرىن، قاچ، ئاي.
(ئۇن سۆزدىن توققۇزى ئۇيغۇرچە، بىرى ئەرەبى چۈشىنىشلىك)

3031. خەزىنە نەرەك (نەكىرەك) كۆڭ ئەر ئات چوق كىرەك،
بىگى باي كىرەكسىز بۇزۇن توق كىرەك.

خەزىنە، نەرەك، كۆپ، ئەر، ئات، كىرەك، بەگ، باي، توق.
(ئۇن ئىككى سۆزدىن توققۇزى ئۇيغۇرچە)

1061. ئوت ئەم قالمارى كۆرنەچە قىلدىلەر،
ياراشىق نە ئىرسە ئانى بەردىلەر.

ئوت، ئەم، قىلماق، كۆز، نەچە، قىلماق، ياراشىق، ئەرسە،
ئانى، بەرمەك. (ئۇن سۆزنىڭ بارى ئۇيغۇرچە)

1595. كىشى ئەمگەك ئىدسا (قىلسا) ساغا بەلگىلىك.
ئۇنۇتما ئول ئەمگەكنى بولما ئۆلۈك.

كىشى، ئەمگەك، ساقا، بەلگىلىك، ئۆنۈتما، ئول، بولماق، ئۆـلۈك. (ئۇن سۆزدىن توققۇزى ئۇيغۇرچە)

237. تىرىك ئۆلگۈ ئاخىر توشەنگو يىرىگ،
كىشى ئۆلسە ئەدگۈن ئاتى تىرىگ.

(بۇ ئىككى مىسرادىكى ئون سۆزنىڭ بارى ئۇيغۇرچە)

464. يۇزى كۆرۈكلۈگ ئەردى كۆرۈپ كۆز قامار،
سۆزى يۇمشاق ئەردى تىل تۇز تامار.

(بۇ ئىككى مىسرادىكى ئون ئىككى سۆزنىڭ بارلىقى ئۇيـغۇرچە، چۈشىنىشلىك)

204. سۆزۈم سۆزلەمىشكە ساقا ئەيمەنۇ،
ئۆزۈم ئۆزى قولدى ساقا ئۇش مونو.

(بۇ ئىككى مىسرادىكى ئون سۆزنىڭ ھەممىسى چۈشىنىشلىك. گەرچە قىلماق (ئۆتۈنۈش)، ئۇش (ھازىر) دېگەن سۆزلەر ئىستېمالدىن چىققان بولسىمۇ.)

416. ئىقۇشلۇق كىم ئەرسە ئۇقىتتى ئانى،
بىلىكلىك كىم ئەرسە بەزۈتتى ئانى.

(بۇ ئىككى مىسرادىكى ئون سۆزنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇرچە، چۈشىنىشلىك)

3292. قاپىغ ئاچتى چىقتى قاداشىن كۆرۈپ،
قۇچۇشتى، ئېسەنلەشتى يۈز - كۆز ئۇ پۇپ.

(ئۇن سۆزنىڭ بارى ئۇيغۇرچە، چۈشىنىشلىك)

3) ھېچقانداق يەشمىسىز ھازىرقى ئۇيغۇرلار بىۋاستە چۈشىنەلەيدىغان مىسرالاردىن نەمۇنە:

211. كىشى كۆڭلى تۇسۇز تەڭىز تەك تۇرۇر،
بىلىگ يىنچۇ سانى تۆپۈندە ياتۇر.

350. كىتاب ئاتى ئۇردۇم قۇتادغۇبىلىگ،
قۇتادسۇ ئوقىغلىقا تۇتسۇ ئىلىگ.

1953. بەگ ئاتى بىلىگ بىرلە باغلىغ تۇرۇر،
بىلىگ لامى كىتسە بەگى ئاتى قالۇر.

167. سۆزۈڭنى كودەز گىل باشىڭ بارماسۇن،
تىلىڭنى كودەز گىل تىشىڭ سىنماسۇن.

168. بىلىپ سۆزلەسە سۆزگە بىلىگكە سانۇر،
بىلىگسىز سۆزى ئۆز باشىنى يېيور.

768. باقىپ كۆردى ئىلىگ كۆزىن ئىلمەدى،
ئىشارەت بىلە كەلگىل، ئولتۇر تىدى.

774. بىر ئانچە تۇرۇپ باش كۆتۈردى ئىلىگ،
بۇ ئاي تولدىقا ئايدى تەبرەت تىلىگ.

67. قۇرىمىش يىغاچلار توناندى ياشىل.
بەزەندى يىپون؛ ئال سارىغ، كۆك، قىزىل.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

370. تاتىغ ئەردى ئوقتەگ، كۆكۈل ئەردى با،
كۆكۈل قىلغۇ ئوق تەگ بوزوم بولدى يا.

376. تاتىغ ئەردە بارچە يىگىتلىك ئىشىم،
ئاغۇ قىلدى ئەمدى ماڭا يەر ئاشىم.

372. يىگىتلىك نەگو (نىمە) يىغدى ئەرسە ساڭا،
قارىلىق كەلىپ ئالدى، كەلگەي ساڭا.

383. قاراڭغۇدا ئەردىم يارۇتتى تۈنۈم،
تۈنەرقتە ئەردىم تۇغۇردى كۈنۈم.

187. ساڭا سۆزلەدىم مەن سۆزۈم ئى ئوغۇل،
ساڭا بەردى بۇ پەند ئۆزۈم ئى ئوغۇل.

189. كۈمۈش قالسا ئالتۇن مېڭىدىن ساڭا،
ئانى تۇتماغىل سەن بۇ سۆزگە تەڭا.

956. بۇ ئاي تولدى ئۇ ئولدوردى ئاقرۇسلىگ،
كۆزدىن يىر ـ تىكتى بەكۈتتى تىلىگ.

957. ئىلىگ ئايدى: ئاي تولدى سۆزلە سۆزۈك،
نەلۈك شۈك تۇرۇرسەن نە بولدى ئۆزۈك.

966. قارا باش ياغىسى قىزىل تىل تۇرۇز،
نەچە باش يېدى بۇ تاقى ما يېيۈر.

967. باشىڭنى تىلەسە تىلىڭنى كۆدەر،
تىلىگ تەگمە ھەر كۈندە باشىڭنى يانۇر.

1382. نەچە قاچسا ئاخىر ئۆلۈم يوتغۇسى،
نەچە قالسا ئاخىر ئۆلۈم يەتكۈسى.

1384. قانى كىم قۇتۇلدى ئۆلۈمدىن قاچىپ،
قانى كىم ئاشۇندى ئۆدىندىن كەچىپ.

1396. بۇ تۇش تەگ تىرىگلىك كەچەر بەلگۈسىز،
كەرەك بەگ كەرەك قول بارىر كەلگۈسىز.

1419 ئەدىز كەڭ بەدىزلىگ سارايىڭ قالىپ،
قاراڭغۇ يەر ئەۋدە ياتۇرسەن ئۇلىپ.

1441. ۋەپا قىلغۇ ئەرمەز بۇ دۇنيا بىلىن،
كەچەر دۇنيادا ئۆز ئازۇقۇڭ ئالىن.

1501. ئايۇر ئاي ئوغۇل كۆردۈڭ ئەمدى مەنى،
نە ھالىن بارىر مەن ئۇنىتما مۇنى.

1503. كەرەكلىك سۆزۈگ مەن تونوزدوم ساڭا،
سۆزۈمنى ئۇنۇتما، دۇئا قىل ماڭا.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئۇيغۇر مىللىتىـ
گە مەنسۇپلۇقىنى ئۇنىڭ ئۇيغۇر بەدىئىي ئەدەبىياتى ۋە تىلىنىڭ بىردىنبىر نەمۇنىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان نۇرغۇن دەلىللەر بارلىقىنى كۆرۈپ يەتمەكتىمىز.

بۇ نۇقتىلار «قۇتادغۇبىلىك» فىلولوگىيە (تىل - ئەدەبىيات ئىلمى) دائىرىسىدە قولغا ئېلىنىپ، ئۇنى مورفولوگىيە (سۆز-لەرنىڭ تۈرلىنىشى)، سىمالوگىيە (سۆز مەنىلىرىنى تەتقىق قىلىش

ئىلمى)، ئېتومولوگىيە (سۆزنىڭ كېلىپ چىقىشىنى تېپىش ئىلمى)، فونېتىكا (ئاھاڭ)، فونېماتىكا (سۆز مەنىسىنىڭ گراماتىك شەكىللىرىنى بىلىش ئىلمى) ۋە لېكسىكولوگىيە نۇقتىسىنەزەرىدىن تەتقىق ۋە تەھلىل قىلغاندا يەنىمۇ ئوچۇق ئىسپاتلىنىدۇ. ھازىر بىزدە « قۇتادغۇبىلىك » شۇناسلىق بويىچە تۇنجى ئىلمىي مۇھاكىمە جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

بىز ئىشىنىمىزكى، «قۇتادغۇبىلىك » ئۈستىدە بۇ يېڭى دەۋرنىڭ باشلىنىشى بىلەن ئىلمىي خىزمەتلەر ئېلىپ بېرىلىدۇ، مۇجمەل قاراشلار تۈزىتىلىدۇ. ئۆتمۈشتىكى پارلاق ئىلىم - مەرىپەتلىك ھاياتىمىزنىڭ گۇۋاھچىسى بولغان يىمىرىلمەس ئىلمىي ئەھرام «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئەھمىيەت دەرىجىسى يەنىمۇ يۈكسىلىدۇ.

1986 - يىل 5 - ئاي، ئۈرۈمچى

阿合买德·孜亚伊作品选 （维吾尔文）

新疆人民出版社出版

（乌鲁木齐市建中路54号）

新疆新华书店发行　新疆新华印刷三厂印刷

850×1168毫米　32开本　7.5印张　4插页

1987年5月第1版　1988年2月第1次印刷

印数：1——1,600

ISBN7－228－00138－9/I·53　定价：1.70 元